LEIPZIGER STUDIEN

ZUR

CLASSISCHEN PHILOLOGIE

HERAUSGEGEBEN

VON

G. CURTIUS L. LANGE O. RIBBECK H. LIPSIUS

ERSTER BAND

Zweites Heft.

Mit einer Schrifttafel.

LEIPZIG

VERLAG VON S. HIRZEL.

1878.

DE

SCRIBIS ATHENIENSIUM PUBLICIS

SCRIPSIT

CAROLUS ANTONIUS HILLE

De scribis Atheniensium publicis disputaturus omnes hinc segregandos esse statui qui singulis magistratibus aliisque qui in aliquo imperio vel potestate sunt adiungi solent, ut archontibus [1]), thesmothetis [2]), praetoribus, undecimviris [3]), iudiciorum praesidibus [4]), isagogis [5]), operum publicorum curatoribus [6]), rei frumentariae praefectis [7]), empori magistris [8]), templorum quaestoribus [9]), Hellenotamiis [10]), logistis [11]), epheborum cosmetis [12]), aliis [13]). Quorum et provincia minuta et auctoritas nulla est.

---

1) Poll. VIII, 92: *προσαιροῦνται δὲ* (sc. *ἄρχων καὶ βασιλεὺς καὶ πολέμαρχος*) *καὶ γραμματέα*. Schol. ad Aristoph. Vesp. 775. Cf. Schoemann. antiqu. Gr. I³ p. 456.

2) Titulus apud Koehlerum Mitth. des deutschen archaeol. Instit. in Athen III p. 144.

3) *Γραμματεὺς τῶν ἕνδεκα* Boeckh, Urkunden über das Seewesen p. 535. Poll. VIII, 102. Cf. von Stojentin, de Juli Pollucis in publicis Atheniensium antiquitatibus enarrandis auctoritate p. 30. Rud. Schoell. diurn. litter. Jen. a. 1876 p. 598.

4) *Γραμματεῖς τῶν ἐπιμελητῶν τῶν δικαστηρίων*, CIA III, 1017. 1018.

5) *Γραμματεὺς τῶν εἰσαγωγέων* CIA I, 37. Cf. Koehler. Urkunden und Untersuch. p. 68.

6) *Γραμματεὺς τῶν ἐπιστατῶν* sc. *τῶν ἔργων* s. *ἀγαλμάτων* CIA I, 285—322. Hos falso Rangabis Antiqu. Hell. I p. 167 et p. 320 senatus principes esse duxit, quorum scribae nulli fuerunt.

7) *Γραμματεὺς τῶν σιτωνῶν* CIA II, 335.

8) *Γραμματεὺς τῶν τοῦ ἐμπορίου ἐπιμελητῶν* (Demosth.) LVIII, 8.

9) *Γραμματεὺς τῶν ταμιῶν τῶν ἱερῶν χρημάτων τῆς Ἀθηναίας* CIA I, 117—167, *τῶν ταμιῶν τῶν ἄλλων θεῶν* CIA I, 318.

10) *Γραμματεὺς τῶν Ἑλληνοταμιῶν* CIA I, 260. 315.

11) *Γραμματεὺς τῶν τριάκοντα* CIA I, 226—259.

12) CIA II, 469. 470. 478. III, 1082 et saepius. Cf. Grasberger. act. soc. phil. Wirceb. a. 1862 p. 26. Neubauer. commentt. epigraph. p. 45.

13) Velut eis etiam *γραμματέας* fuisse suspicari licet, quorum tantum

Equidem eos tractavi, qui senatus aut civitatis sunt, quorum notitia ad omnem magistratuum Atheniensium scientiam non parvi momenti est. De quibus ut certiora quam ei, qui adhuc hac de re scripserunt, exponere potuerim, factum est Kirchhoffi Koehleri Dittenbergeri operis, quibus inscriptionum Atticarum eas, quae hanc ad quaestionem profligandam quam maxime necessariae sunt, nunc collectas digestas ex parte etiam enarratas habemus Corporis inscriptionum Atticarum volumine primo et secundi tertiique voluminis partibus prioribus, quibus accedit quarti fasciculus primus.

Recentiorum [14]) qui de his scribis exposuerunt duo quasi greges distingui possunt, quorum prior nullis titulis adhibitis satis habebat veterum testimonia iterum et denuo prolata digerere, cum scriptorum locis conferre, siquid discrepare videretur commutare. Inter hos nominandi sunt Sigonius de rep. Ath. IV, 3, Petitus de leg. Att. III, 2, Kuehnius animadvers. ad Poll. onom., Meursius lect. Att. VI, 25, Valesius ad Harpocrat. p. 29 et p. 70, Antonius van Dale dissertationum novem etc. V p. 424, Spanhemius de praestantia et usu numism. antiqu. p. 705 ss., Barthelemyus Mémoir. de l'académ. des inscript. tom. 48 p. 345, Siebelis ad Philochorum p. 43.

Alterius gregis dux est is, qui huius omnis quae in Graecorum legibus et institutis cognoscendis versatur disciplinae et auctor et princeps iure fertur, Augustus Boeckhius, qui etsi fere nunquam data opera hac de re scripsit sed ἐν παρέργῳ potius aliis quaestionibus implicitus eam curavit, tamen, ut aliter fieri non poterat, tam plena tamque elaborata dedit, ut sicut omnes qui postea rem attigerunt ab eo pendent, ita nostra

---

ὑπογραμματεῖς commemorantur (vide § 10 a. 1). Omnino nullus certe Athenis tam vilis magistratus fuit, cui non γραμματεὺς vel praeter hunc etiam ὑπογραμματεὺς adiunctus esset.

14) Omitto veteres Aristotelem (Harpocr. s. vv. γραμματεὺς et ἀντιγραφεύς) Philochorum (id. s. v. ἀντιγραφεύς) grammaticos, quorum de nexu et fontibus disputare longum et a consilio meo alienum est. Scripserunt ea de re Valent. Rose, Aristotelis Pseudepigraph. p. 439 s. et von Stojentin l. s. s. p. 19 ss.

etiam ubique oratio ab hoc potissimum proficisci debeat. Et primum quidem a. 1817 in priore editione libri illius clarissimi de oeconomia civitatis Atheniensium scripti cum de contrarotulatoribus publicis, quos non raro servos publicos fuisse demonstravit, dixisset, cum his ne confunderentur, de reliquis scribis publicis, quos penes multo maior auctoritas fuisset, verba fecit vol. I p. 199—203. Post a. 1828 cum iussu academiae litter. reg. Boruss. ederet Corporis inscriptionum Graecarum volumen primum permultis in titulis singillatim occasione data de illis scribis exposuit. Quae ibi invenerat, eorum summam argumentis plerumque omissis cum denuo (a. 1851) ederet librum de oeconomia repetivit: quamquam hic quoque, ut iam in proecdosi, non omnia plana et expedita esse non negavit (p. 253 adn. d). Postquam autem nemo inventus est qui ei repugnaret, ipse cum quartum de scribis publicis verba faceret a. 1856 in Studiis epigraphicis et chronologicis (Fleckeisen. annal. suppl. vol. II p. 32—44 et p. 85 s.) haud pauca retractavit addidit correxit.

Huius igitur auctoritatem secuti sunt quicunque postea vel in universum de Graecis antiquitatibus scripserunt (Wachsmuth. II ^{1}, 1, 436 s., Schoemann. de comitiis p. 318—321, antiquitat. iuris publ. Graec. p. 218, antiquit. Graec. I ^{3}, 401, C. F. Hermann. antiquit. Graec. I ^{5} p. 491) vel singillatim scribentes occasione data hanc in quaestionem inciderunt. Quos quantum mihi innotuerunt omnes, sicubi novi quid dignum quod commemoretur attulerunt, infra suo loco recensitos videbis. Multa autem etiam post quartas Boeckhi curas ceterorumque virorum doctorum supplementa remansisse obscura dubia retractanda, praesertim cum nunc titulorum copia mirum quantum aucta sit, Koehlerus monuit Herm. vol. V p. 18 adn. Quod recte monitum esse ea quam instituimus disputatione probabitur, in qua si quid profecerimus, eius rei laus omnis ad eos, quos initio nominavi, viros deferenda est Corporis inscriptionum Atticarum editores.

Iam ipsam rem adgrediamur.

§. 1.

Omnium scribarum publicorum praestantissimus is est, qui plene adpellatur ὁ κατὰ πρυτανείαν γραμματεὺς τῆς βουλῆς (CIA I, 61 ex probabili supplemento Koehleri).[1] Est is, ut nomen indicat, scriba senatus, qui per singulas prytanias mutatur. Huius nomen in praescriptis decretorum tribui praesidenti additur: ἡ δεῖνα ἐπρυτάνευεν ὁ δεῖνα ἐγραμμάτευεν (I, 32 et saepius)[2] vel post Euclidis annum ἐπὶ τῆς δεῖνος . . . (addito quota prytania fuerit) πρυτανείας ὁ δεῖνα ἐγραμμάτευεν (II, 50. 17) vel quod posterioribus temporibus solum in usu est ἐπὶ τῆς δεῖνος . . . πρυτανείας ᾗ ὁ δεῖνα ἐγραμμάτευεν (ut praetermittam II, 49, ubi est coniectura Koehleri satis incerta, primum reperitur II, 51, ol. 102, 4).[3]

Totus autem annus designatur primae prytaniae scriba cum archonte nominato ἐπὶ τοῦ δεῖνος ἄρχοντος ἐπὶ τῆς βουλῆς ᾗ ὁ δεῖνα πρῶτος ἐγραμμάτευεν.[4] Singulorum vero decretorum tempus plerumque non (ut Boeckhius statuit CIG 81) ita designatur, ut primum annus archonte et scriba primae prytaniae nominatis notetur, tum cum suo scriba ea prytania, qua decretum fit, sed haec sola prytania eiusque scriba eo quem supra diximus modo subiuncto epistatae interdum etiam

1) Vide epimetrum.

2) Semel in tanta veterum titulorum (nam recentiores inde ab Augusto quibus eius nomen saepius deest prorsus hinc segregandi sunt) copia scribae nomen simul cum archontis omittitur IV fasc. 1, 27a, ut iure inde cum Kumanude et Kirchhoffio conicere liceat alterum decretum huic adiunctum fuisse, quod utroque nomine insigne esset.

3) Omisi praescriptum prorsus singulare ἐπὶ τῆς Πανδιονίδος ἕκτης πρυτανευούσης ᾗ Πλάτων Νικοχάρους Φλυεὺς ἐγραμμάτευε II, 8, ol. 96, 3. Quamquam ne id quidem omni analogia caret, velut in quaestorum tabulis persaepe invenies ἐπὶ τῆς δεῖνος . . . πρυτανευούσης . . . ἡμέρᾳ τῆς πρυτανείας.

4) Semel CIA I, 322 legitur ἐγραμμάτευσεν: quo in titulo temporis significatio etiam eo mira est, quod nomen tribus, quae primam prytaniam habuit, additur.

archontis nomine inscribuntur. Duo tantum exempla[5]) illius plenioris, ut ita dicam, temporis significationis nisi in gravissimis scriptis publicis ut videtur non adhibitae in populiscitis extant CIA IV, fasc. 1, 33 et 33a, eiusdem prytaniae ol. 84, 4: *Ἐπ' Ἀψεύδους ἄρχοντος καὶ τῆς βουλῆς ᾗ Κριτιάδης (πρῶτος) ἐγραμμάτευε. ἔδοξεν τῇ βουλῇ καὶ τῷ δήμῳ. Ἀκαμαντὶς ἐπρυτάνευε Χαρίας ἐγραμμάτευε Τιμόξενος ἐπεστάτει Καλλίας εἶπε κτλ.*

§. 2.

Iam de tempore, quo quisque hoc munere fungitur, pauca monenda sunt. Quod minime inutile est. Nam etsi per se id constare videtur, alias per prytanias alios scribas fuisse, non semper res ita se habebat. Extant exempla quibus eundem scribam pluribus eiusdem anni prytaniis fuisse probetur. E quibus Boeckhius oec. civ. Ath. I^2 p. 255 unum illud (CIA II, 311. 312), quod ei tum notum erat, inde explicabat, quod quo quis libentius hoc munus suscepisset, eo saepius ad sortitionem se praebuisset. Postea vero (stud. p. 37 s.) cum plura exempla ei innotuissent[1]), hoc statuit, ante Euclidem scribam per singulas prytanias mutatum, ipso Euclidis anno vel paullo post annuum factum esse. Sed nunc iam accuratius annus definiri potest. Ipso enim Euclide archonte Pandionidi Agyrrhius Erechtheidi Cephisophon scribae fuerunt. Post eum archonte Eubulide ol. 96, 3 Aristocrates Aegeidi Plato Nicocharis f. Pandionidi, archonte Nausinico ol. 100, 3 Callibius Cephisophontis f. Hippothontidi Aristoteles Euphileti f. Leontidi, archonte Callia ol. 100, 4 Aeschylus et Sotio Eleusinius scribae nominantur. Quibus, postquam Koehlerus (ad CIA II, 52c) titulum II, 50 recte ad ol. 103, 1 rettulisse videtur, quintum exemplum accedit quo terminum, ad quem diversi prytaniarum scribae fuerint, longius etiam promovere cogamur. Nunc

---

5) Id, quod Boeckhius habere sibi videbatur (= CIA II, 23), nunc, cum titulus plenius lectus est, contra eum facit.

1) Et haec et reliqua, quotquot inde usque ad hoc tempus inventa sunt, facili negotio unus quisque ex indice quem adiecimus colligere poterit.

enim Nausigene archonte ol. 103, 1 Mnesibulus Cecropidi et Moschus Aeantidi scribae fuisse perhibentur. Annui vero prytaniae scribae antiquissimum exemplum nunc est ol. 104, 2, quo anno Nicostratum Acamantidi secundae et Oeneidi tertiae et Aeantidi scribam fuisse probatur CIA II, 54. 55. *Ἀϑήν.* V p. 516. Itaque inter ol. 103, 1 et 104, 2 scribam prytaniae, etsi nomen maneret, annuum factum esse statuendum est.[2]) Neque repugnat quod ol. 115, 1 duo diversi scribae exhibentur Erechtheidi secundae *Θηραμένης Κηφισιεύς*, Antiochidi quintae *Νικόδημος Ἀναφλύστιος*. Est nimirum alter in alterius locum suffectus, ubi hic provinciam suam diutius administrare vel morbo vel alio casu vel etiam morte prohibitus est. Quae quidem causa mihi ita rerum humanarum naturae convenire videtur, prope ut mirer in tanta multitudine non plura eiusmodi exempla usu venire. Neque desunt profecto, si quid video. Namque ol. 101, 2 in eadem etiam prytania diversos scribas deprehendere nobis contingit: CIA II, 49 prytaniae secundae (quae est satis certa coniectura Koehleri) *Φιλοκλῆς Ω* — — scriba est. Sed in titulo nuper edito *Ἀϑήν.* VI p. 269 eiusdem prytaniae, quam nunc Antiochidem fuisse discimus, scriba est [*Φύ*]*λακος* quidam *Οἰναῖος*. Vix quemquam haec ita expedire posse puto, ut unus ex duobus efficiatur.

§. 3.

Pergo ad quaestionem multum tractatam nec dum ad liquidum perductam, quae est de tribu huius scribae. Et Boeckhius quidem ab eo profectus, quod *ὁ γραμματεὺς κατὰ πρυτανείαν* in catalogis prytanum (CIG 188 b. 191) inter aisitos

2) Verbo monendum videtur hoc iam refelli opinionem Boeckhi, quam olim protulit de archontibus Atticis qui volgo nominantur pseudeponymi (act. acad. Berol. a. 1827 = opusc. IV, 266 ss.) Cum enim hos scribas secundum prytaniam esse coniecisset, post ol. 104, 2 plures eodem anno posuit, quod fieri nequit. Ceterum non nulla ex istis nominibus scribis prytaniae sed aliorum annorum indita videmus, id quod nimirum casui tribendum est. Demonicus est vit. Antiph. p. 233, 76 Westerm., Mnesiphilus CIA II, 230.

commemoratur non inter prytanes, huius rei causam inde repetit, quod hic scriba non fuerit *φυλῆς τῆς πρυτανευούσης*, sed alius tribus. Immo hoc necessarium fuisse dicit ad CIG 81 idque non nullis exemplis probare videtur. Unum CIG 124 = CIA II, 475 quod obstabat, quia ibi Aeantidis scriba est quidam Rhamnusius, qui est demus illius tribus, ita expediebat, ut eius decreti aetate Rhamnuntem in aliquam ex novis tribubus relatum esse diceret. Quod tamen probari nequit. Nec mutavit sententiam (CIG v. I p. 907 a in Addendis) postquam aliud accedere vidit decretum contra Antiphontem (vit. Antiph. p. 233, 75 Westerm.). Cum enim ibi epistates esset *Φιλόστρατος Παλληνεύς*, scriba autem *Δημόνικος Ἀλωπεκῆθεν*, qui est demus eiusdem tribus Antiochidis, pro *Παλληνεύς*, quae est coniectura Taylori, librorum scripturam *Πελληνεὺς* retinuit, ut *Πελλήνη* esset demus aliunde non cognitus. Sed causa illa, qua maxime ut in sententia sua perseveraret motus est, quod *ὁ γραμματεὺς κατὰ πρυτανείαν* in catalogis prytanum nunquam his, sed aisitis adnumeretur, ut ipse postea concessit (stud. p. 41), nulla est. Nam cum ipse statueret hunc scribam per singulas prytanias mutatum esse, id simul statuere coactus est, eum non annuum parasitum (id autem est aisitus) esse sed parasitum in ea sola prytania, cuius scriba est. Itaque eum in aisitis referri non eam ob causam, quod revera aisitus, sed tantum quod non prytanis esset. Et Schoemanno quidem (antiqu. iur. publ. p. 218 et adn. 14) non persuasit, qui duobus illis exemplis, quae contra Boeckhium sunt, tertium addidit Diurn. litt. Hal. 1834 Intell. n. 31 = CIA II, 312. Postremo ipse Boeckhius (oec. civ. Ath. I² p. 255 et stud. p. 32) sententiam ita mutavit, ut scribam prytaniae etiam tribus praesidentis esse potuisse concederet.

Attamen eius sententia, ut mox videbimus, ex parte vera est. Quando enim quidem nunc constat scribam secundum prytaniam primum per prytanias mutari tum annuum esse, quaestio sine dubio duplex instituenda est. Et primum quidem cum annuus esset, certe fieri non potuit, ut, quoniam unius ex decem vel duodecim tribubus esse debebat, non aliqua

prytania tribus praesidentis esset. Cuius rei exempla praeter CIA II, 312 (ol. 123, 3) et 475 (ultimi ante Ch. n. saeculi) supra commemorata haec adfero. Ol. 104, 3 scriba *Ὀῆθεν* Oeneidis Oeneidi scriba est II, 57 b, cum antea fuerit Erechtheidi. Item ol. 106, 2 *Πάνδιος ἐξ Οἴου* Hippothontidis eidem scriba est II, 68, cum alias sit Pandionidi quintae, Acamantidi nonae, denique sextae cuius nomen nescimus. Plura exempla qui desideraverit indicis ope quem adiecimus sibi comparare poterit.

Illud tamen non minus certum videtur, antequam scriba prytaniae annuus factus sit, ex tribu praesidente eum eligi non licuisse. Iam exempla enumerabo quibus et demoticum scribae et nomen prytaniae sciamus.

Ol. 88, 3 Hippothontidi *Λευκονοιεὺς* Leontidis
89, 4 eidem *Εὐωνυμεὺς* Erechtheidis
92, 3 Aeantidi *Ἁλαιεὺς* Aegeidis
eod. a. Hippothontidi *ἐκ Κηδῶν* Erechtheidis[1])
92, 4 Cecropidi *Μαραθώνιος* Aeantidis
eod. a. Acamantidi *Φρεάρριος* Leontidis
94, 2 Pandionidi *Κολλυτεὺς* Aegeidis
eod. a. Erechtheidi *Παιανιεὺς* Pandionidis
96, 3 Pandionidi *Φλυεὺς* Cecropidis
98, 2 Cecropidi *Ἐρχιεὺς* Aegeidis
100, 3 Hippothontidi *Παιανιεὺς* Pandionidis
eod. a. Leontidi *Ἀχαρνεὺς* Oeneidis
ante ol. 101 Pandionidi *Ἀχερδούσιος* Hippothontidis
101, 2 Antiochidi *Οἰναῖος* Hippothontidis
103, 1 Aeantidi *Κυδαθηναιεὺς* Pandionidis.

Ex his exemplis omnibus — nec extant alia ante ol. 104, 2 — id elucet, scribam prytaniae alius ac praesidentis tribus esse debuisse. Unus tantum locus obstat nec vero is quidem in

---

1) Omisi CIA I, 58 [*Φ*]*ίλιππος . . . εοδ* — — [*ἐ*]*γραμμάτευεν Οι* — —, ubi *Οι* num sit demoticum propter verborum collocationem dubitari potest. Non displicet Schoelli (comm. phil. in hon. Mommsenii p. 458) [*Φ*]*ίλιππος . . . έου Δ*[*ιομεεὶς* Aegeidis (vel *Δ*[*εκελεεὺς* Hippothontidis) *ἐ*]*γραμμάτευεν Οἰ*[*νηίδι*] quamquam hic rursum *Οἰνηίδι* offensione non caret.

titulo sed in vita Antiphontis, idem in quo Boeckhius offendit. Quo tamen eo minus sententiam meam infringi posse existimo, quod ipsum illud *Παλληνεὺς* ex coniectura scriptum est pro eo, quod libri praebent *Πελληνεύς*. Itaque in eo haud scio an cum Boeckhio faciendum sit, ut *Πελληνεύς* scripturam retineamus, cuius autem tribus *Πελλήνη* pagus fuerit nescire nos profiteamur: Antiochidis certe non fuit. Quamquam etiam aliam corruptelam hoc loco latere posse non negaverim.

§. 4.

Hunc prytaniae quem dicimus scribam, de quo adhuc sermo fuit, eundem esse Boeckhius censebat atque scribam senatus idque ipsis nominibus quodam modo probari videtur, cum hic sit *ὁ κατὰ πρυτανείαν γραμματεὺς τῆς βουλῆς*, ille simpliciter *ὁ γραμματεὺς τῆς βουλῆς*. Sed iam accuratius num stare possit coniectura viri gravissimi quaerere placet.

Profectus est Boeckhius inde, quod, quantum quidem ipsius temporibus ex titulis disci potuit, usque ad ol. 114, 3 *ὁ γραμματεὺς τῆς βουλῆς*, inde ab hoc anno *ὁ γραμματεὺς κατὰ πρυτανείαν*, quod nomen ante hunc annum omnino non inveniebatur, decreta publica inscribere iubetur. Inde Boeckhius coniecit (CIG I, p. 148a, id quod repetivit oec. civ. Ath. I² p. 257) nomen eius scribae, cui officium illud mandaretur, ita mutatum esse, ut qui ante illum annum dictus esset scriba senatus postea scriba prytaniae diceretur. Cum enim id temporis alius scriba senatus novus institutus esset, cum hoc ne confunderetur, ei scribae, qui adhuc solus fuisset, aliud nomen inditum esse. Duos autem locos, qui soli obstare videbantur, hunc in modum expediebat. Primum quod in populiscito de munimentis Athenarum reficiendis CIA II, 167, quod ol. 113 recentius esse nequit, *ὁ γραμματεὺς κατὰ πρυτανείαν* munere illo fungeretur, id inde factum esse, quod ille usus non statim tam firmus fuisset, ut non aliquamdiu utrumque nomen adhiberetur. Alterum autem decretum apud Demosthenem XXIV, 63 ante ol. 106, 4 factum, in quo idem nomen scribae prytaniae legitur aut genuinum non esse aut ex repetita recensione

nomen illud in textum recepisse.[1]) Nec mutavit sententiam vir doctissimus (stud. p. 32), cum titulus inventus esset quo iam ol. 110, 4 scribam secundum prytaniam fuisse probatur (CIA II, 124), neque von Velsen (act. acad. Berol. a. 1856 p. 120), cum idem vidisset, de veritate illius coniecturae dubitavit, Koehlerus vero, cum Herm. II, 29 titulum ederet quo iam ol. 92, 4 nomen illud usu venire monstratur, hac de re verba non fecit.

Atqui illud haud scio an ab initio iustam suspicionem movere debuisse videatur, quod in scriptis publicis eiusmodi inconstantia parum veri similis est. Accedit quod novum scribam senatus ol. 114, 3 creatum esse probari non potest. Quod etiam si posset in eo tamen offendere non desineremus, non novi nomen ita inventum, ut cum vetere confundi nequiret, sed huius nomen mutatum esse. Magis etiam mirandum erat scribae nomen *γραμματεὺς κατὰ πρυτανείαν* inditum esse, quod id temporis notione sua carere coepisset. Nam cum, ut §. 2 expositum est, iam multis annis ante ol. 113 vel 114 scriba prytaniae annuus factus esset, quo modo tum hoc nomen inane inveniri potuerit non intellego.

Sed novis titulis inventis meliora edocti sumus. Ut enim nunc res se habet iam ol. 109, 4 scriba prytaniae decreta inscribenda curat CIA II, 114[2]): idemque quamvis aliis muneribus fungens commemoratur ol. $105\frac{3}{4}$ s. $106\frac{3}{4}$ (II, 61) atque adeo, ut Koehlerus primus vidit, iam ol. 92, 4 (CIA I, 61).

Cum igitur omnino illa inconstantia in nomine magistratus non multum probabilitatis habeat atque etiam in ipsa nominis et creatione et significatione insit non nulla difficultas, eo certe suspicio quam maxime augetur, quod nomina illa per 22 olym-

---

1) Unus Boehneckius (Forschungen auf dem Gebiete der attischen Redner 1843 p. 617) propter hanc solam Timocratis rogationem, quam ol. 96, 4 factam esse statuit, Boeckhio oblocutus est. Attamen qui nullo alio argumento utitur quam quod ex decreto cuius de integritate et fide minime constat repetit, is hanc litem dirimere non potest.

2) Item Riedenauerum ad hunc titulum (act. soc. phil. Wirceb. a. 1862 p. 85) de Boeckhi coniectura dubitasse nunc video.

piadum spatium perinde in usu fuisse videmus. Accedit argumentum gravissimum quod uno eodemque titulo CIA II, 61 utrumque nomen alterum alteri muneri additum iuxta deprehendere nobis contingit, id quo etiam Kirchhoffio (Philol. XV p. 407), qui primus fragmenta huius tituli composuit, Boeckhi coniectura vana fieri videtur. Quae cum ita sint, hoc credo extra omnem dubitationem positum est, quin nominibus illis diversi scribae notentur. Neque profecto ipse Boeckhius coniecturam suam abicere nunc dubitaret, cum iam in Addendis CIG I p. 907b, ubi inconstantiam illam nominis per decem olympiades (inter ol. 96, 4, quo anno legem Timocrateam factam tum statuit, et ol. 106, 2) statuere cogebatur, hoc sententiam suam non magnopere commendari libere confiteretur.

§. 5.

Restat argumentum Boeckhi idque quod ipse existimat gravissimum.

Haud raro supra titulos quaedam scripta sunt quorum de notione paucis monebo. Aut enim, ut omittam formulam usitatissimam *θεοί*[1]), significatur de quo decretum sit, velut *συμμαχία Βοιωτῶν καὶ Ἀθηναίων ἐς τὸν ἀεὶ χρόνον* II, 6 vel *ἰσοτέλεια* II, 279 vel *πολιτεία* II, 280[2]) vel *προξενία καὶ εὐεργεσία* cum nominibus eorum, quibus illa beneficia decernuntur, plerumque casu dativo positis II, 69. 70. 111. 133. 198 (?), ter etiam genetivo I, 62. II, 183. 199. Aut nominatur is, qui honoratur, simul cum eo, qui honorem rogavit: II, 403. 482, vel simplex nomen scribitur eius, cuius in honorem decretum fit, aut casu dativo II, 262 aut genetivo I, 40. IV fasc. 1, 51. I, 65 (additis verbis *προξένου καὶ εὐεργέτου Ἀθηναίων*). 74. II, 3. 21. 29. 52c. 53. 71. 122. 176 aut etiam nominativo I, 16 (additis *πρόξενοι καὶ εὐεργέται*). IV fasc. 1, 76a. Sunt etiam tituli supra quos quo archonte decretum factum sit scriptum est velut

1) Semper casu nominativo, ut Koehlerus (Herm. V, 335 adn.) contra Boeckhium (stud. p. 66) monuit, nunquam dativo ponitur. Similiter *Θεοὶ Ἀθηνᾶ Τύχη* CIA I, 298 et *Μοῦσαι* CIA II, 307.

2) Non dubito, quin ibi solus nominativus recte se habeat.

II, 57 b. Denique vel cum archonte (ut I, 59. II, 17. 17 b) vel quod saepius fit solus scriba nominatur apposito plerumque verbo *ἐγραμμάτευεν.*[3]) Quem cum olim Boeckhius (ad CIG 78 = CIA IV fasc. 1, 71 fragm. b) scribam primae prytaniae esse coniecisset, Sauppius (inscript. Maced. quattuor 1847 p. 10) eum scribam senatus esse dixit, quoniam huius fuisset decreta lapidi inscribenda curare. Huic postea Boeckhius (oec. civ. Ath. II[2] p. 764), cum eundem in contextu tituli Rang. 259 = CIA I, 61 re vera scribae prytaniae locum obtinere vidisset[4]), ita assensus est, ut inde argumentum ad suam coniecturam confirmandam repeteret. Si enim scriba prytaniae cuius nomen supra titulum scribitur decretum inscripsit, is autem, qui id inscribere iubetur, disertis verbis *γραμματεὺς τῆς βουλῆς* dicitur, magnum profecto argumentum est eundem fuisse scribam senatus et prytaniae. Sed id imprimis quaerendum est, num is, qui supra titulum scribitur, re vera is sit, qui decretum inscribendum curaverit, an potius is, qui decretum recte inscriptum esse nomine suo testetur. Nam hoc scribae prytaniae officium esse disertis verbis dicit Harpocratio gravissimum auctorem secutus Aristotelem — *καὶ τὰ ἄλλα πάντα ἀντιγράφεται καὶ παρακάθηται τῇ βουλῇ.*[5]) Quo de *ἀντιγραφῆς* munere iniuria Boeckhius (oec. civ. Ath. I[2] p. 254 c) dubitabat,

---

3) De *ἀναγραφεῖ* qui tribus titulis superscriptus est diximus §. 8.

4) Boeckhio praeter haec duo exempla soli noti erant tituli de Methonaeis CIA I, 40, quibus postea (stud. p. 42) accessit Rang. 375 A cum 284 = CIA I, 59. Nunc praeter hos novimus IV fasc. 1, 22 c. I, 45. 58. IV fasc. 1, 71. II, 23. 78. Quorum ad exemplum etiam supra reliquos titulos prytaniae scribam vel restituere ut Rangabis probatus Boeckhio 382 = CIA II, 49, Kirchhoffius I, 46, Koehlerus II, 27, vel ubi hoc fieri nequit cogitare possumus. — Notandum est scribam non esse primae prytaniae, ut Boeckhius opinabatur, sed eius, qua decretum inscriptum est. Sic I, 40 Phaenippus est scriba Acamantidis (Thuc. IV, 118) non primae, cuius scriba fuit . . . *ι* . *χος* (I, 273). I, 58 Philippus Oeneidis tertiae et I, 59 Lobo Hippothontidis octavae, ut ex I, 188 apparet. I, 61 Diognetus Acamantidis, quae quota fuerit dici nequit, certe non prima fuit, quae erat Cecropis (I, 322). De reliquis certum nil dici potest.

5) De toto hoc loco plura exposuimus §. 6.

contra quem apte Koehlerus Herm. II, 29 adn. 2[6]) adfert populiscitum II, 61, ubi l. 15 s. legitur: *ἀντιγράφεσθαι δὲ τὸγγραμματέα τὸγκατὰ πρυτανείαν καὶ τοὺς ἄλλους γραμματέας τοὺς ἐπὶ τοῖς δημοσίοις γράμμασιν.*[7]) Omninoque hanc in nomine supra scripto vim inesse docemur titulo II, 334, ubi *ταμίας στρατιωτικῶν* qui scribae munere fungi nequit nomine suo supra titulum scripto numerum stipendiorum quae subscripta sunt recte se habere testatur: scriba est *γραμματεὺς τοῦ δήμου* qui illo tempore decreta publica lapidi incidenda curabat.

Ad tria decreta de Methonaeis facta (I, 40) unius Phaenippi nomen supra positum pertinet. Est autem Phaenippus scriba Acamantidis ol. 89, 1, decreta autem illa facta primum 88, 1, secundum 88, 3 prytania prima, tertium eiusdem anni prytania secunda. Quam rem ita facillime explicabimus, ut quartum secutum sit ol. 89, 1, cum tribus Acamantis prytaniam gereret, factum quo *ὁ γραμματεὺς τῆς βουλῆς* (nam hic tum decreta inscribebat) illa simul cum novo in eorundem honorem facto una publicanda curare iuberetur. Illa autem decreta cum ei hunc ad usum tradidisset Phaenippus *ὁ γραμματεὺς κατὰ πρυτανείαν*, qui publicis tabulis praeerat (Harpocratio: *τῶν γραμμάτων τ' ἐστὶ κύριος καὶ τὰ ψηφίσματα τὰ γενόμενα φυλάττει*), postea ea recte descripta esse nomine suo testatus est.

Boeckhius cum hunc Phaenippum ipsum decreta inscripsisse statueret (stud. p. 42), suo iure saepius evenire suspicabatur, ut aliud nomen supra titulum quam in textu legeretur, quoniam ipse prytaniae scriba ubi omnia scripsisset, eius testificatione opus non esset. Quae spes eum fefellit. Hoc enim exemplum solum mansit. Reliqua vero quae habere sibi videbatur vir optimus certa non sunt. Nam titulo II, 123 nihil probatur: ipse ambigit num *ΛΛΚΙΜΛ* nomen scribae sit an potius eius, cuius in honorem decretum factum (velut *ΛΛΚΙ-*

---

6) Quamquam ibi typographi vitio legitur *ἀναγραφή*.

7) Fallitur inde von Stojentin. de Iuli Pollucis — auctoritate p. 20 Harpocrationis locum corrigens.

ΜΑΧΟΣ ΠΡΟΞΕΝΟΣ vel etiam *ΑΛΚΙΜΑΧΟΣ ΜΑΚΕΔΩΝ* spatiis aptum est). Item in altero decreto probari nequit nomen supra scriptum scribae esse, non eius, qui honoratur. Nominativum offensione carere exemplis supra adlatis apparet.[8])

Praeter hoc igitur exemplum semper scriba supra scriptus, ubi quidem extat, idem est atque is, qui in contextu tituli prytaniae tribuitur, nec invenitur eius nomen supra scriptum nisi ubi scriba senatus decretum inscribere iubetur vel certe eis temporibus, quibus hanc huius provinciam fuisse scimus, nunquam eis in titulis, quos ipse inscripsit. Quod nostram in sententiam optime convenit. Ubi enim ipse scripserat, testificatione opus non fuit, ubi scriba senatus scripserat, opus fuit.

§. 6.

Quoniam igitur seiungendi videntur scriba prytaniae et scriba senatus, nunc quae cuiusque provincia fuerit uno conspectu (nam plurima eorum, quae huc pertinent, iam in eis, quae adhuc disputata sunt, singillatim tetigimus) proponere simulque veterum de illis testimonia, si qua sunt, examinare placet. Et ut ab his, quos posteriore loco dixi, incipiam Pollux VIII, 98 Bekk. haec tradit: *γραμματεὺς ὁ κατὰ πρυτανείαν κληρωθεὶς ὑπὸ τῆς βουλῆς ἐπὶ τῷ τὰ γράμματα φυλάττειν καὶ τὰ ψηφίσματα καὶ ἕτερος ἐπὶ τοὺς νόμους ὑπὸ τῆς βουλῆς χειροτονούμενος. ὁ δὲ ὑπὸ τοῦ δήμου αἱρεθεὶς γραμματεὺς ἀναγινώσκει τῷ τε δήμῳ καὶ τῇ βουλῇ.* Unum igitur scribam populi, de quo infra dicetur, duos autem senatus scribas novit, quorum unus est *ὁ γραμματεὺς κατὰ πρυτανείαν*, alter simpliciter *ὁ γραμματεὺς τῆς βουλῆς*. Quod nostram de scribis illis sententiam non mediocriter commendat. Boeckhius vero (oec. civ. Ath. I [2] p. 258) cum scribam senatus a scriba prytaniae non diversum esse credat valde laborat quid faciat ei, qui Pollucis verbis fertur *ἕτερος*, cui ne nomen quidem unde det habet. Quod autem Pollux scribam prytaniae creatum esse

8) In eo quoque falsus videtur vir doctissimus, plura decreta iuxta non infra scripta usu venire. Quod in tanta decretorum multitudine quanta nunc extat nullo certo exemplo demonstrari potest.

dicit ἐπὶ τῷ τὰ γράμματα φυλάττειν καὶ τὰ ψηφίσματα, id probatur atque etiam quodam modo accuratius definitur verbis Harpocrationis quae ex parte iam supra attulimus p. 216 et 217. Is enim s. v. γραμματεύς haec habet: Δημοσθένης ὑπὲρ Κτησιφῶντος· ὁ γραμματεὺς πῶς τε καθίστατο καὶ τί ἔπραττεν, ὡς τῶν γραμμάτων τ' ἐστὶ κύριος καὶ τὰ ψηφίσματα τὰ γενόμενα φυλάττει καὶ τὰ ἄλλα πάντα ἀντιγράφεται καὶ παρακάθηται τῇ βουλῇ δεδήλωκεν Ἀριστοτέλης ἐν Ἀθηναίων πολιτείᾳ. Respicit grammaticus sine dubio ad XVIII, 38, p. 238: ὃς ἂν δ' ἀπειθήσῃ τῷδε τῷ ψηφίσματι ἔνοχος ἔστω τοῖς τῆς προδοσίας ἐπιτιμίοις, ἐὰν μή τι ἀδύνατον ἐπιδεικνύῃ περὶ ἑαυτόν· περὶ δὲ τοῦ ἀδυνάτου ἐπικρινέτω ὁ ἐπὶ τῶν ὅπλων στρατηγὸς καὶ ὁ ἐπὶ τῆς διοικήσεως καὶ ὁ γραμματεὺς τῆς βουλῆς. Et Boeckhio quidem, cum τὸν γραμματέα τῆς βουλῆς eundem esse censeret atque τὸν γραμματέα κατὰ πρυτανείαν, nihil obstare videbatur, quo minus verba Harpocrationis, etsi apud Demosthenem legeretur ὁ γραμματεὺς τῆς βουλῆς, de eo intellegeret, quem Pollux κατὰ πρυτανείαν dixisset. Idem ego non dubito, quin de prytaniae scriba quid Aristoteles docuerit in Harpocrationis verbis insit. Tanta enim est similitudo inter haec et Pollucis de illo scriba tantoque opere probata esse vidimus Harpocrationis verba eis, quae adhuc de muneribus scribae prytaniae cognovimus, ut quis ille sit γραμματεὺς Harpocrationis dubitari nequeat. Quam ob rem Harpocrationem confudisse duos scribas statuendum est. Quod autem alteram illam scribae secundum prytaniam provinciam decretorum inscribendorum non commemorat, id si quidem, quod parum veri simile est, plene Aristotelis argumenta rettulisse existimandus est, inde factum statuere possumus, quod cum Aristoteles scriberet provincia illius scribae nondum tam late patuerit. Quamquam, ut iam significavi, certi nihil dici potest.

Est igitur ὁ κατὰ πρυτανείαν γραμματεὺς τῆς βουλῆς ex senatorum numero (παρακάθηται τῇ βουλῇ Harpocr.) sorte [1])

---

1) Hoc est cur Boeckhius (stud. p. 40) idque iure ut videtur Palle-

creatus (*κληρωθείς* Poll.) publico tabulario praefectus [2]), qui legum decretorum aliorum id genus exempla (*αὐτόγραφα ψηφίσματα* Athen. VI p. 214 e) in indices refert itemque, si usus est, depromit (*τῶν γραμμάτων τ᾽ ἐστὶ κύριος καὶ τὰ ψηφίσματα τὰ γενόμενα φυλάττει* Harpocr., *ἐπὶ τῷ τὰ γράμματα φυλάττειν καὶ τὰ ψηφίσματα* Poll.). Nomine suo contra scripto decreta recte descripta esse testatur, posteriore tempore ipse decreta describit (primum ol. 109, 4). Omnino senatui ita adiunctus est, ut quasi media quaedam manus sit inter hunc et reliquos magistratus. Velut in decreto illo in Demosthenis Timocratea §. 63: *Τιμοκράτης εἶπεν· ὁπόσοι Ἀθηναίων κατ᾽ εἰσαγγελίαν ἐκ τῆς βουλῆς ἢ νῦν εἰσιν ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ ἢ τὸ λοιπὸν κατατεθῶσι καὶ μὴ παραδοθῇ ἡ κατάγνωσις αὐτῶν τοῖς θεσμοθέταις ὑπὸ τοῦ γραμματέως τοῦ κατὰ πρυτανείαν κατὰ τὸν εἰσαγγελτικὸν νόμον κτλ.*

Hunc *γραμματέα κατὰ πρυτανείαν* Boeckhius CIG vol. I p. 326 b eundem esse statuit atque *τὸν περὶ τὸ βῆμα* qui in aisitorum catalogis imperatorum temporibus exaratis inter scribas nominatur (CIA III, 10. 1020. 1029. 1031. 1032. 1034. 1040. 1041. 1042. 1048. 1051. 1064. 1073) [3]). Primum enim neutrum eorum prytanum tribulem esse. Quod certe casu factum est, ut nullus titulus extet quo contrarium edoceamur. Tum nunquam utrumque ne in plenissimo quidem titulo CIG 353 (= CIA III, 10) iuxta commemorari. Tertium argumentum idque gravissimum est, quod in titulo modo laudato ὁ

---

nensem quendam (CIA III, 87 [*ὁ δεῖνα Π*]*αλληνεὺς λαχὼν γραμματεὺς* [. . . . *εἰς τὸν ἐπὶ Ἀπολήξι*]*δος ἄρχοντος ἐνιαυτὸν ἀνέθηκεν*) scribam prytaniae esse autumaverit, postquam eum antea (oec. civ. I², 259 adn. a) non admodum probabiliter eundem esse statuit, qui est apud Pollucem *ἕτερος* ille *χειροτονούμενος*.

2) Schoemannus de comitiis p. 319 adn. 40 huic scribae servum publicum subiectum fuisse iure conclusisse videtur ex Demosth. XIX, 129: *ἐν τοῖς κοινοῖς τοῖς ὑμετέροις γράμμασιν ἐν τῷ μητρῴῳ ταῦτ᾽ ἐστὶν ἐφ᾽ οἷς ὁ δημόσιος τέτακται.* Clavem tabulari habet *ὁ ἐπιστάτης* Poll. VIII, 96. Cf. Car. Curtius Philol. XXIV p. 113.

3) Eisdem temporibus inter aisitos, aliis semper in titulis atque *ὁ περὶ τὸ βῆμα*, legitur *γραμματεὺς κατὰ πρυτανείαν* III, 1030. 1038 (= CIG 191. 188b. Cf. §. 3 ineunt.).

περὶ τὸ βῆμα sit Ῥό[δ]ων Καλλίστου Μαραθ., idem cuius nomen in praescriptis legatur: ἐπὶ τῆς Πανδιονί[δος ..... πρυ]τανείας ἧς ἐγραμμάτευε Ῥόδων Καλλίστου Μαρα[θώνιος]. Quae cum ita sint, Boeckhius verum vidisse existimandus est. In eo tamen corrigendus videtur, quod statim addit scribam prytaniae, quoniam per singulas prytanias mutetur, non aisitum esse, sed parasitum in ea sola prytania, cuius scriba sit, et ideo tantum in aisitis referri, quia non prytanis sit. Nam, ut §. 2 vidimus, id temporis annuus fuit eamque ob rem optimo iure inter aisitos numeratus est.

§. 7.

Venimus ad eum scribam, qui apud Pollucem fertur ἕτερος ἐπὶ τοὺς νόμους ὑπὸ τῆς βουλῆς χειροτονούμενος [1]). Hunc ut supra eum esse significavimus, qui audiat γραμματεὺς τῆς βουλῆς, ita nunc idem dicimus, quamquam in Pollucis verbis offensionem quandam inesse negari non potest. Etenim pro ἐπὶ τοὺς νόμους expectatur ἐπὶ τὰ ψηφίσματα. Haec enim lapidi incidenda curare proprium eius officium est, ut formula docemur quae sexcenties invenitur ἀναγράψαι τόδε τὸ ψήφισμα τὸν γραμματέα τῆς βουλῆς ἐν στήλῃ λιθίνῃ. Accedit quod Pollucis illo loco paullo ante de scriba prytaniae dicitur ἐπὶ τῷ τὰ γράμματα φυλάττειν καὶ τὰ ψηφίσματα. Atqui in hunc cura legum non minus, ne dicam etiam magis (cf. CIA I, 61) convenit quam populiscitorum. Quibus de causis facile quis adducatur, ut verbis inter se commutatis locum sic emendasse sibi videatur: γραμματεὺς ὁ κατὰ πρυτανείαν κληρωθεὶς ὑπὸ τῆς βουλῆς ἐπὶ τῷ τὰ γράμματα φυλάττειν καὶ τοὺς νόμους καὶ ἕτερος ἐπὶ τὰ ψηφίσματα ὑπὸ τῆς βουλῆς χειροτονούμενος. Quae mutatio etiam titulo quodam modo probari videatur CIA II, 114

[γραμματ]ε[ὺ]ς κατὰ π[ρυτα]νείαν·
Κλεόστρατος Τιμοσθένους Αἰγιλιεύς

1) Boeckhius hunc olim in proecdosi p. 201 γραμματέα τῶν βουλευτῶν quo iure dixerit §. 12 videbimus. Postea ei nomen nullum dedit.

ἐπὶ τὰ ψηφίσματα·
Δημόφιλος Πανταλέοντος Ἀγρυλῆθεν
ἐπὶ τὸ θεωρικόν·
Κηφισοφῶν Κεφαλίωνος Ἀφιδναῖος
βουλῆς ταμίαι·
Ἀντικλῆς Ἀριστοκράτους Κυδαθηναιεύς
Δρομοκλείδης Θρασυμήδους Ἁγνούσιος.

In his Riedenauer (act. p. 86), qui item in Pollucis verbis haeret, *τὸν ἐπὶ τὰ ψηφίσματα* alterum senatus scribam esse sibi persuasit. Sed primum quidem id minime certum est, *τὸν ἐπὶ τὰ ψηφίσματα* ipsum scribam esse, non omnino senatorem hanc ad provinciam delegatum, ut *τὸν ἐπὶ τὸ θεωρικόν*: vehementer enim desideratur notio *γραμματέως*, quae in scriba secundum prytaniam non deest. Tum eo quam maxime ne transponamus verba prohibemur, quod Harpocratio disertis verbis scribam secundum prytaniam testatur *τὰ ψηφίσματα τὰ γενόμενα φυλάττειν*. Quae cum ita sint, Pollux neglegentius scripsisse putandus est. Nam alium magistratum velut *τὸν ἀναγραφέα τῶν νόμων* (§. 8), in quem sane verba illa convenirent, intellegendum esse non crediderim: grammaticus enim de ordinariis magistratibus dicere videtur, inter quos ille referendus non est.

Vix opus est monere hunc senatus scribam non ipsum decreta lapidi inscribere, quod est lapicidarum, sed auctorem tantummodo huius rei et curatorem esse similiter ac scribam secundum prytaniam, quode supra vidimus. Quae vero horum, qui ab ol. 109, 4 usque ad 114, 3 eodem munere funguntur, cuique potissimum decretorum genera curanda tradita essent, etsi in rem inquisivi invenire non potui [2]).

Praeter decreta scriba senatus semel etiam rationes earum rerum, quae *ἐν χαλκοθήκῃ* inventae sunt, conficere earumque

---

2) Riedenauer (p. 85) eum, qui rogationem tulisset, eligere potuisse putat, utri decretum inscribendum mandaret. Idem iure Rangabem redarguit qui honorum decreta inscribere scribae prytaniae fuisse coniecit Ant. Hell. II, 98. Immo fere omnia sunt honorum decreta eaque aut senatusconsulta aut populiscita. Et illorum quidem CIA II, 114 scriba

exempla (ἀντίγραφα) describere iubetur CIA II, 61. Quid CIA I, 51 facere iubeatur parum liquet[3]).

Videtur autem etiam ὁ γραμματεὺς τῆς βουλῆς ex ipso senatorum numero fuisse. Deinde per totius anni spatium provincia eum functum esse inde veri simile fit, quod alter senatus scriba, cum hoc ne confunderetur, ὁ κατὰ πρυτανείαν dictus est[4]).

Invenitur autem scriba senatus inde ab antiquissimis temporibus usque ad ol. 114, 3, post hunc autem annum, ut iam Boeckhius oec. civ. I[2] p. 257 significaverat et Velsenus act. menstr. acad. Berol. a. 1856 p. 120 iterum affirmavit, nullum exemplum certum extat quo alia edoceamur[5]). Quod enim Koehlerus Herm. V, 18 etiam ol. 123, 2 scribam senatus in titulo inveniri dixit, id nunc tacitus correxit CIA II, 309 iure ut videtur supplens τὸν γραμματέα τῆς β[ουλῆς καὶ τοῦ δήμου].

§. 8.

Iam de munere eius, qui ἀναγραφεὺς audit, dicendum videtur, de quo post Schoemannum antiqu. Graec. I[3] p. 582 ss. nuperrime egit Rudolfus Schoellius de extraordinariis quibusdam magistratibus Atheniensium (in commentationibus in ho-

---

prytaniae, CIA II, 154. 186. Ἀθήν. VI p. 270. 482 scriba senatus, horum CIA II, 119. 124. 165. 183. 187 scriba prytaniae, CIA II, 115. 121. 136. 137. 147. 150. 159b. 171. 176. 181 scriba senatus inscribenda curat. Unum quod non honorum decretum sed populiscitum est de munimentis Athenarum reficiendis CIA II, 167 scriba prytaniae inscribere iubetur. Incerti argumenti est CIA II, 152 quo scriba senatus legitur.

3) Riedenauer (p. 86) inductus Pollucis illis verbis ἐπὶ τοὺς νόμους scribam senatus tabulario praefectum, scribam prytaniae decretorum scriptorem autumat.

4) Ultimo ut videtur a. Chr. saec. γρ. τ. β. simul cum aliis magistratibus ad senos menses institutus legitur CIG 202—206. De re prorsus singulari quid iudicandum sit Boeckhius recte exposuisse videtur ad CIG 202.

5) Hoc argumento Kumanudis uti poterat ad firmandam coniecturam titulum Ἀθήν. VI p. 482 a. 322 recentiorem non esse. Item praeter alias quas adfert etiam hanc ob causam, quod γρ. τ. β. in titulo Ἀθήν. VI p. 270 commemoratur, sequitur eum non eiusdem aetatis ac CIA II, 230 sed antiquiorem esse quam ol. 114, 3.

norem Th. Mommseni p. 461 ss.). Namque ubi post magnas rei publicae turbas quibus haec vel illa lex utilis antiquata, contra aliae perniciosae latae essent, necessarium videbatur legum corpus examinare, ut noxiae tollerentur salubres redintegrarentur, collegium *νομοθετῶν* (Thucyd. VIII, 97) instituebatur, quibus viri legum experientia insignes earumque dictionis periti adiungi solebant. Hi *ἀναγραφεῖς τῶν νόμων* dicti minimeque cum illis nomothetis confundendi sunt. Qui num ex senatorum numero creati sint, quod Boeckhius olim (oec. civ. I[2] p. 263) de perscriptoribus *τῶν γραμμάτων* suspicatus erat, nescimus. Necessarium non fuisse Nicomachi exemplo probatur. Laudatur et corona frondea honoratur Euchares quidam CIA II, 258, quem legum perscriptorem fuisse primus vidit Meier comment. epigraph. I p. 18, *ἐπειδὴ ἐπεμελήθη τῆς ἀναγραφῆς τῶν νόμων ὅπως ἂν ἐκτεθῶσι πάντες οἱ νενομοθετημένοι ἐπὶ Φερεκλέους ἄρχοντος σκοπεῖν τῷ βουλομένῳ καὶ μηδὲ εἷς ἀγνοεῖν τοὺς τῆς πόλεως νόμους.* Nam sine dubio huius scribae provincia difficultatum laborisque plena erat. Ut Nicomachus, contra quem Lysiae oratio trigesima est, primo in quattuor mensium spatium creatus per sex annos munere suo functus est. Quod etsi non sine fraude viri factum videtur, tamen quod nec ante dimissus et post aliquod tempus idem ad munus electus est, inde iure cum Schoemanno l. s. s. p. 584 concludere possumus provinciae diutius administratae ex laborum multitudine cum illa coniuncta excusationem aliquam paratam fuisse. Tradebantur perscriptoribus leges a scriba prytaniae, qui eas servabat. Cuius rei luculento exemplo est titulus CIA I, 61 (ad quem cf. Koehler. Herm. II p. 29), quo *οἱ ἀναγραφῆς τῶν νόμων* Dracontis de caede legem, ut eam describendam curent, repetere iubentur a scriba prytaniae.

Quantum nunc quidem historia Attica nota est, ter horum perscriptorum mentio fit. Primum ol. 92, 4, 409/8 a. Chr. post imperium quadringentorum, ad quod tempus referenda sunt CIA I, 61 et Nicomachi ministerium (*ὑπηρεσία*) prius. Secundum post triginta viros, quo pertinet rogatio Tisameni Andoc. I, 83 s. et Nicomachi ministerium posterius, quod

propter accusatus est. Tertium post imperium Demetri Phalerei ol. 119, 1, quo anno Eucharem perscriptorem fuisse testatur CIA II, 258.

Ab his ἀναγραφεῦσι τῶν νόμων Schoellius (l. s. s. p. 462 adn. 23) ἀναγραφέας τῶν γραμμάτων seiunxit ex senatorum numero ut videtur electos, qui inde ab ol. 115 [1]) in titulis non nullis usu veniunt. Ante hanc olympiadem Koehlerus posuit II, 190, quo Callicratidae perscriptori corona aurea ducentarum drachmarum decernitur, ἐπειδὴ καλῶς καὶ δικαίως ἐπιμεμέληται τῆς ἀναγραφῆς τῶν γραμμάτων καὶ αἱ πρυτανεῖαι αὐτὸν ἐστεφανώκασιν καὶ τἆλλα ἄρχει καλῶς καὶ δικαίως. Primum autem annum ol. 115 spectant II, 191. 192. Ἀθήν. VI p. 158 quos supra titulos ἀναγραφεὺς Ἀρχένικος Νουκρίτου Λαμπτρεὺς scriptus est. Quos in honorem huius factos non esse de primo et tertio certum est, ut hic quoque testificandi gratia nomen additum esse appareat. Ad secundum annum referendus est titulus II, 226 incipiens verbis ἐπὶ ἀναγραφέως. Sextus titulus accedit II, 299 b [ἐπὶ —ι]οδώρου ἄρχοντος δεύτερον ἀναγραφέως δὲ Ἐπικούρου τοῦ . . . . σίου.

Praeterea quattuor fragmentis CIA II, 227. 228. 229. Ἀθήν. VI p. 133 ipse ἀναγραφεὺς decretum inscribere iubetur. Nova sane haec nec antea cognita scribae istius provincia. Nec enim eiusmodi sunt decreta, quae olim facta tum repetere iussus sit perscriptor a nomothetis, sed recens facta videntur. Nec tamen hac de causa Schoellio adstipulor, qui duos diversos magistratus esse statuit. Quod enim ait τὸν ἀναγραφέα τῶν γραμμάτων ex numero senatorum fuisse, id quamquam veri est simile, coniecturam tamen quam prolaturus sum non pervertit. Ut enim §. 7 vidimus novissimum scribae senatus exemplum est ol. 114, 3. Huius partes postea agit ὁ γραμματεὺς τοῦ δήμου, qui primum ol. 118, 2, 307/6 in decreto Stratocli (vit. Lycurg. p. 280, 210 Westerm. quod cum CIA II, 240 composuit Car. Curtius Philol. XXIV p. 83 ss.)

---

1) Eodem tempore nomotheta quidam corona aurea honoratus videtur II, 217. Koehlerus ibi supplet [θεσμο]θέτης.

reperitur. Iam ego his annis, qui sunt inter ol. 114, 3 et ol. 118, 2 (potest autem etiam ante hunc annum scriba populi institutus esse), perscriptorem praeter suum ipsius munus scribae senatus provinciam curasse suspicor. Quod etsi proprium eius non erat, tamen turbulentis temporibus quae tum erant facile fieri potuit, ut qui modo suam ad provinciam administrandam institutus esset, ei munus consimile ad aliquod tempus deferretur. Id eo probari videtur, quod, cum alias nominetur *ἀναγραφεὺς τῶν νόμων*, hoc tempore audit *ἀναγραφεὺς τῶν γραμμάτων* (II, 190): rursus ubi scriba populi institutus est, adpellatur *ἀναγραφεὺς τῶν νόμων* II, 258. Argumento meae coniecturae etiam hoc est, quod, cum antea semper de pluribus perscriptoribus sermo sit, his temporibus ubique unus commemoratur (*ἀναγράψαι τόδε τὸ ψήφισμα τὸν ἀναγραφέα*)[2]). Quare eo adducor, ut perscriptorem id temporis perinde ut olim erat scriba senatus annuum fuisse dicam. Id praeter titulos de Archenico supra adlatos inde sequi videtur, quod duobus illis titulis *ἀναγραφεὺς* ultimis anni diebus propter bonam et iustam administrationem publice laudatur, primum a senatu, quale est decretum II, 258, tum ultimo anni die ab universo populo ut II, 190.

Primus igitur annuus perscriptor fuit *Καλλικρατίδης Καλλικράτους Στειριεύς* II, 190, ol. 114, 4. Nam hunc ad annum titulum eo confidentius refero, quo magis Koehlerus eum sequentis olympiadis anno vel secundo vel primo tribuere dubitat. Secundus fuit *Ἀρχένικος Νουκρίτου Λαμπτρεύς*, ol. 115, 1. Qui annis post hunc proximis fuerunt, eorum nomina nescimus. Ol. 119, 1 perscriptor fuit *Εὐχάρης Εὐάρχου Κονδυλῆθεν*, aliquot annis post *Ἐπίκουρος ὁ — — σιος*. Et hi quidem non iam decreta nova (nam ad haec tum *ὁ γραμματεὺς τοῦ δήμου* institutus erat), sed vetera tantum denuo promulgasse videntur. Qua ex causa fortasse etiam praemiorum differentia nata est, ut Euchares honoraretur corona frondea, Callicratides ille aurea.

2) Ne quis in eiusmodi sententia numerum singularem necessarium putet, adfero II, 600 *ἀναγράψαι — τοὺς φρατριάρχους* (contra II, 599).

§. 9.

Priusquam de scriba populi dicamus, paucis monendum videtur de eo scriba, quode Pollux l. s. s. haec habet: ὁ δὲ ὑπ τοῦ δήμου αἱρεθεὶς ἀναγινώσκει τῷ τε δήμῳ καὶ τῇ βουλῇ. His Suidae testimonium adiungi potest: ὑπανεγίνωσκε δὲ τῇ βουλῇ καὶ τῷ δήμῳ. Addo etiam Bekk. anecd. p. 185, 44: γραμματεύς· ὁ ἀναγινώσκων τῇ βουλῇ καὶ τῷ δήμῳ τὰ προστεταγμένα κατὰ χρόνους ἠλλάσσετο et p. 226, 30: γραμματεύς· καὶ τὸν γραμματέα ὁ δῆμος χειροτονεῖ ἀναγνωσόμενον αὐτῷ καὶ τῇ βουλῇ. καὶ οὗτος οὐδενὸς τὸ σύνολον ἄλλου ἐστὶ κύριος ἢ τοῦ ἀναγνῶναι· ἔστιν οὖν ὁ ἀναγνώστης. Hunc eum scribam esse dico, qui apud Thucydidem vocatur γραμματεὺς ὁ τῆς πόλεως VII, 10: καὶ τὴν ἐπιστολὴν ἀπέδοσαν. ὁ δὲ γραμματεὺς ὁ τῆς πόλεως παρελθὼν ἀνέγνω τοῖς Ἀθηναίοις δηλοῦσαν τοιάδε. Idem memoratur in vita Lycurgi quae in Plutarchi scriptis fertur p. 272, 46 Westerm.: εἰσήνεγκε δὲ καὶ νόμους τὸν μέν — τὸν δὲ ὡς χαλκᾶς εἰκόνας ἀναθεῖναι τῶν ποιητῶν Αἰσχύλου Σοφοκλέους Εὐριπίδου καὶ τὰς τραγῳδίας αὐτῶν ἐν κοινῷ γραψαμένους φυλάττειν καὶ τὸν τῆς πόλεως γραμματέα παραναγινώσκειν τοῖς ὑποκρινομένοις· οὐκ ἐξεῖναι γὰρ αὐτὰς ὑποκρίνεσθαι. Multa et varia huius loci et interpretandi et emendandi virorum doctorum conamina via et ratione exposita et quoad necessarium erat reiecta invenies in Korni libello de publico Aeschyli Sophoclis Euripidis fabularum exemplari Lycurgo auctore confecto, p. 2 ss [1]). Scriba civitatis autem quid hac lege facere iubeatur Welckerus (Die griechischen Tragoedien mit Rücksicht auf den epischen Cyclus geordnet III p. 908) perspexit, qui ita institutum esse docuit, ut qui Aeschyli vel Sophoclis vel Euripidis aliquam fabulam agere vellet, ei scriba civitatis adeundus esset: hunc ei

---

1) Locum corruptum esse nemo non videt: primum enim παραναγινώσκειν verbum aptum non est, nec enim conferre debet scriba civitatis publicum exemplum cum exemplo actoris (immo hoc cum illo conferendum est), sed legere (ἀναγινώσκειν): tum, id quod maiorem etiam offensionem praebet, οὐκ ἐξεῖναι αὐτὰς ὑποκρίνεσθαι vero prorsus contrarium

fabulam de publico exemplo praeisse, ut si quid in alterius libello discrepare videretur corrigi posset. De tertio quodam loco, quo *ὁ γραμματεὺς τῆς πόλεως* reperitur, monuimus p. 231 a. 3. In titulis scribae civitatis nomen non extat, sed eundem intellegendum esse censeo cum Riedenauero (act. p. 84) in decreto CIA II, 114 *ἀναγνῶναι τόδε τὸ ψήφισμα τὸγγραμματέα τῷ δήμῳ.*

Boeckhius oec. civ. I² p. 259 hunc *γραμματέα τῆς πόλεως* eundem esse statuit atque eum, qui audiat *ὁ γραμματεὺς τῆς βουλῆς καὶ τοῦ δήμου.* Sed quamquam civitatem senatu et populo constare negari non potest (id enim est argumentum Boeckhi), tamen non video cur Thucydides et auctor vitae Lycurgi hunc scribam aliter nominaverint atque in usu esset. Accedit quod hoc nomen *ὁ γραμματεὺς τῆς βουλῆς καὶ τοῦ δήμου* primum invenitur non multo post ol. 123, 2 (CIA II, 309 ex probabili coniectura Koehleri, nam II, 146 *καὶ τοῦ δήμου* supplementum est incertissimum). Quam ob rem ego hunc scribam, qui antiquis temporibus audiebat civitatis, postea denominatum esse conicio scribam senatus et populi. Nam hoc ipsum nomen aperte respicere videntur veterum testimonia quae modo exscripsi.

Eodem tempore, quo nomen mutatum est, alia ei etiam provincia iniuncta videtur decretorum inscribendorum, quam olim scribae senatus fuisse constat, postea autem a perscriptore per aliquod tempus administratam esse supra demonstrasse nobis videmur. Nec enim iniuria Boeckhius oec. civ. I² p. 260 hunc eundem esse dixit atque *τὸν γραμματέα τοῦ δήμου,* qui, ut p. 225 monuimus, ab initio saeculi tertii decreta inscribenda curat. In adhibendis enim his nominibus haec regula fuisse videtur, ut, ubi scribae omnis dignitas significanda esset (velut CIA II, 488 itemque in decretis quae in honorem pry-

---

est: adito enim publico exemplo fabulas agere profecto licebat, aliter agere (*παρυποκρίνεσθαι*) non licebat. Quare quam maxime adducor ut Sommerbrodti coniecturam probem, qui post Kornium Mus. Rhen. XIX p. 130 ss. hunc locum elegantissime ita emendavit, ut pro *παραναγινώσκειν* et *ὑποκρίνεσθαι* scriberet *ἀναγινώσκειν* et *παρυποκρίνεσθαι.*

tanum et aisitorum, inter quos ille est, facta sunt CIA II, 394. 431. 441 inque eorundem catalogis CIA III, 1029. 1030. 1031. 1032. 1034. 1040. 1041. 1042. 1044. 1048), plenius illud nomen poneretur, ubi autem in fine decretorum decretum inscribere iuberetur, simpliciter adpellaretur γραμματεὺς τοῦ δήμου. Quam regulam si recte statuisse videmur, exceptionem novi, quae mea quidem sententia non mediocri argumento est eundem fuisse scribam populi et scribam senatus et populi, ut mirer Boeckhium ea usum non esse. Etenim in decreto quodam in prytanum eorumque magistratuum honorem facto CIG 115 = CIA II, 329, ubi pleniore nominatione opus erat, simpliciter adpellatur ὁ γραμματεὺς τοῦ δήμου [2]). Huc altera accedit exceptio, qua idem probatur II, 309: ibi ex Koehleri supplemento probabili (cf. p. 223 et 228) pro scriba populi, qui expectatur, γραμματεὺς τῆς βουλῆς καὶ τοῦ δήμου legitur.

Hunc igitur scribam ex senatorum numero fuisse Boeckhius CIG vol. I p. 326 a probabiliter coniecit neque repugnat, ut Schoemannus antiqu. Gr. I^3 p. 401 adn. 4 censebat, quod a populo creabatur (Poll. et Bekker. anecd. ll. s. ss.). Quo autem tempore quis hoc munere fungatur loco illo Bekk. anecd. p. 185, 44 modo adlato κατὰ χρόνους ἠλλάσσετο in dubio relinquitur, quo accedit quod ne id quidem scimus, num forte alio tempore aliter institutum fuerit, ut in scriba prytaniae factum esse vidimus. Boeckhius CIG I p. 326 b hunc scribam, ne nimium onus uni senatori imponeretur, per singulas prytanias mutatum esse dixit. Unde simul (ad CIG 81) eum ideo tantum inter aisitos numerari dicere cogebatur, quia non esset prytanis. Sed ista causa, si reputaverimus quot et quanta negotia scribae prytaniae mandata fuerint, leviuscula videbitur. Itaque, ut supra de scriba prytaniae vidimus, sic etiam scriba senatus et populi nimirum propterea inter aisitos numeratur, quod annuus est. Id inde probatur, quod idem scriba eodem anno in catalogis et Pandionidis et Antiochidis

---

2) Item neglegentia lapicidae factum est ut bis (III, 1038 et 1045) nominetur γραμματεὺς τῆς βουλῆς.

exhibetur CIA 1032. 1034. Qua re quod omnibus in titulis quibus eius demoticum exstat alius tribus est atque quae praesidet, id in tanta titulorum paucitate sine dubio casui tribuendum erit.

De provincia autem id cognovimus, praeter legendi munus alterum ei negotium esse decretorum inscribendorum. Ut autem iuxta scribam senatus, sic eodem tempore ac scriba populi [3]) scriba secundum prytaniam [4]) idem facere iubetur, ut ne hic quidem certa decretorum genera quae potissimum cuique tradantur distingui possint.

§. 10.

Devenimus iam ad *ὑπογραμματέα* qui fertur (CIA II, 329. 393. 431. 441. III, 10. 1029—1032. 1034. 1040. 1041. 1048. 1064), nam plenius nomen quo distinguatur ab reliquis *ὑπογραμματεῦσι*, quos constat Athenis permultos fuisse [1]), non traditur. Sine dubio diversus fuit ab *ὑπηρέταις τῆς βουλῆς*, quos plures fuisse colligi potest ex CIA I, 499 (alias quantum scio non commemorantur). Quamquam hanc subscribae provinciam cum *ὑπηρεσίᾳ* quadam coniunctam fuisse mihi persuasi ex loco qui extat apud Demosthenem XIX, 70: *ὑπογραμματεύων ὑμῖν καὶ ὑπηρετῶν τῇ βουλῇ αὐτὸς ἐξηγεῖτο τὸν νόμον τοῦτον τῷ κήρυκι* [2]). Unde illud quoque cum aliqua

---

3) Vit. Lyc. p. 280, 210 Westerm. CIA II, 273. 275. 282. 286. 293. 310. 329. 334. Laert. Diog. VII, 11. CIA II, 367. 368. 415. 469. 470. 520.

4) CIA II, 274. 276. 277. 289. 294. 297. 298. 300. 305. 307. 311. 315. 316. 320. 325—328. 331. 332. 335. 338. 369. 370. 374. 375. 380. 390. 393—396. 398. 400. 414. 417. 420. 423. 425—427. 429. 444—446. 451. 453. 455. 464. 465. 467—472. 490. 529.

1) In universum conferatur Aristoph. Ran. 1084. Alii sunt *ὁ ὑπογραμματεὺς τῶν θεσμοθετῶν* Antiph. VI, 35, *οἱ ὑπογραμματεῖς τῶν ποριστῶν, τῶν πωλητῶν, τῶν πρακτόρων* ibid. 49. *ὁ ὑπογραμματεὺς* qui in gymnasiis munere fungitur CIA III, 1128. Cf. Schoemann. de comit. p. 318 et adn. 37, antiqu. Gr. I³ p. 455.

2) Schoemannus (de comit. p. 92 a. 8) cur hoc loco scribam senatus (antiqu. Gr. I³ p. 405 'der Staatsschreiber') intellexerit non video.

probabilitate concludere possumus, hunc scribam mercedem accepisse. Idem disertis verbis testatur Demosthenes in eiusdem orationis §. 249, ubi eadem verba iunguntur: *ὑπογραμματεύοντες δ' οὗτοι καὶ ὑπηρετοῦντες ἁπάσαις ταῖς ἀρχαῖς ἀργύριον εἰλήφεσαν*[3]). Quamquam hic praeter eum, quem senatus sive populi (*ὑπογραμματεύων ὑμῖν*) subscribam dicere licet, qui fuit Aeschines, de altero quodam sermo est. Sed utut hoc est, id certum videtur, eum etsi non senatorem, quod iam Boeckhius negavit, sed civem fuisse[4]). Idem enim, qui CIA II, 393 *ὑπογραμματεὺς* fertur, Rang. 1238 (= *Ἐπιγρ. ἀνέκδ.* II, 1852, p. 21, Meier comment. epigr. II p. 70) polemarchus est, ut Koehlerus vidit Herm. V p. 336. Tum cum *ὁ ὑπογραμματεὺς* inter aisitos referatur, in eo etiam non vereor ne fallamur, si hunc perinde ac reliquos scribas, qui in aisitis numerantur, annuum esse dicimus. Duos autem per annos continuos ne quis *ὑπογραμματεὺς* esset lege cautum videtur, si quidem recte cum Boeckhio Lysiam interpretati sumus, qui XXX, 29 haec habet: *ὑπογραμματεῦσαι οὐκ ἔξεστι δὶς τὸν αὐτὸν τῇ ἀρχῇ τῇ αὐτῇ*. Nam quoniam *ἡ βουλὴ* inter *ἀρχὰς* referri potest, huius legis vim non solum ad magistratuum quorundam, sed etiam ad eum, quode nunc agimus, *ὑπογραμματέα* pertinuisse non alienum est. Imperatorum temporibus aliter institutum fuit, si quidem Dittenberger titulos diversis annis factos 1030 et 1031, 1032. 1034 et 1040. 1041 recte continuasse videtur.

---

3) In eis quae statim secuntur *καὶ τὸ τελευταῖον ὑφ' ὑμῶν γραμματεῖς χειροτονηθέντες δύο ἔτη διετράφησαν ἐν τῇ θόλῳ* qui scribae intellegendi sint parum liquet. Pertinere huc aliquis dicat quod Libanius tradit in argumento huius orationis: *παραδέδοται δὲ καὶ αὐτὸς ὁ Αἰσχίνης τραγῳδιῶν τε ὑποκριτὴς γενόμενος καὶ γραμματεὺς τῆς πόλεως ἥτις ἦν εὐτελὴς ὑπηρεσία*. Sed haud scio an potius grammaticus priora verba *ὑπογραμματεύοντες ὑμῖν κτλ.* respexisse et scribam civitatis cum *ὑπογραμματεῖ*, cuius revera *εὐτελὴς ὑπηρεσία* est, commutasse putandus sit.

4) Reliquorum magistratuum *ὑπογραμματεῖς* non nulli servi publici fuerunt Attamen etiam cives pauperes id munus suscepisse videntur, velut Nicomachus et Tisamenus (Lys. XXX, 28). Item *ὁ ὑπογραμματεὺς τῶν ἐπιστατῶν* CIA I, 324 civis est.

De munere *τοῦ ὑπογραμματέως* hoc unum ex Demosthene (XIX, 70) cognovimus, eum iuris iurandi verba, quibus contionum et senatus initium fieri solebat, praeconi publico praeisse. Praeter hoc nihil fertur neque in animo est plura ex vana coniectura repetere.

§. 11.

In prytanum catalogis imperatorum temporibus exaratis inter aisitos nominatur *ὁ ἀντιγραφεύς* CIA III, 10. 1029—1032. 1034. 1040—1042. 1045? 1048. 1051. 1064, ante Augustum semel invenitur in praescriptis tituli CIA II, 408. His marmoribus statim subiungo Harpocrationis testimonium, qui s. v. *ἀντιγραφεύς* haec habet: *ὁ καθιστάμενος ἐπὶ τῶν καταβαλλόντων τινὰ τῇ πόλει χρήματα ὥστε ἀντιγράφεσθαι ταῦτα. Δημοσθένης ἐν τῷ κατὰ Ἀνδροτίωνος καὶ Αἰσχίνης ἐν τῷ κατὰ Κτησιφῶντος. διττοὶ δὲ ἦσαν ἀντιγραφεῖς ὁ μὲν τῆς διοικήσεως, ὥς φησι Φιλόχορος, ὁ δὲ τῆς βουλῆς, ὡς Ἀριστοτέλης ἐν Ἀθηναίων πολιτείᾳ.* In his verbis extremis difficultas quaedam inest. Etenim cum dicat *ὁ μὲν τῆς διοικήσεως, ὥς φησι Φιλόχορος, ὁ δὲ τῆς βουλῆς, ὡς Ἀριστοτέλης*, suspicio in promptu est *ἀντιγραφέα* nullum novisse Philochorum nisi *τῆς διοικήσεως*, Aristotelem nullum nisi *τῆς βουλῆς*: unum igitur fuisse contrascriptorem, quem tamen aliter nominaverit Philochorus, aliter Aristoteles. Inde, ni fallor, Schoemannus (antiqu. Gr. I^{3} p. 401 adn. 5) num diversus fuisset *ἀντιγραφεὺς τῆς διοικήσεως* ab *ἀντιγραφεῖ τῆς βουλῆς* diiudicare ausus non est. Equidem, quamquam hoc loco Harpocrationem non admodum diligenter distincteque scripsisse negari nequit, tamen de diversitate horum scribarum non dubitaverim, praesertim cum, ut ex eis, quae infra disputata sunt, apparebit, non magno negotio uter quoque loco intellegendus sit definiri possit.

Et primum quidem in eo non vereor ne quis obloquatur, quod eum contrascriptorem, qui in prytanum catalogis inter aisitos simul cum ceteris senatus magistratibus numeratur, senatus esse dico. Idem Androtioneae illo loco quem Harpocratio respicit intellegendus videtur §. 38: *ἴσως ἀναβήσεται καὶ*

συνεϱεῖ τῇ βουλῇ Φίλιππος καὶ Ἀντιγένης καὶ ὁ ἀντιγϱαφεὺς καί τινες ἄλλοι, οἵπεϱ ἐκεῖ δι᾽ ἑαυτῶν εἶχον μετὰ τούτου τὸ βουλευτήϱιον καὶ τούτων τῶν κακῶν εἰσιν αἴτιοι [1]). Ubi de nullis aliis nisi senatus magistratibus sermo esse potest. Nam cur Boeckhius (oec. civ. I ² p. 261 adn. b) inferioris ordinis contrascriptorem hoc loco significari putaverit, causam non video.

Alter autem locus, quem Harpocratio adfert ex Aeschini Ctesiphontea, hic est §. 25: *πϱῶτον μὲν ἀντιγϱαφεὺς ἦν χειϱοτονητὸς τῇ πόλει, ὃς καθ᾽ ἑκάστην πϱυτανείαν ἀπελογίζετο τὰς πϱοσόδους τῷ δήμῳ.* Recte hunc *ἀντιγϱαφέα τῆς διοικήσεως* Boeckhius statuit, cum hic non senatus magistratus sit, sed civitatis (*ἦν τῇ πόλει*). Eundem Harpocratio respicit, cum dicit: *ὁ καθιστάμενος ἐπὶ τῶν καταβαλλόντων τινὰ τῇ πόλει χϱήματα ὥστε ἀντιγϱάφεσθαι ταῦτα* [2]). Videtur igitur *τῷ ἐπιμελητῇ τῆς διοικήσεως* custodiendi gratia adpositus fuisse, quale institutum per se veri simillimum est, velut etiam pagi cuiusdam quaestori contrascriptorem additum videmus CIG 100 [3]). Ex eis autem, quae apud Aeschinem secuntur *διὰ δὲ τὴν πϱὸς Εὔβουλον πίστιν ὑμῶν οἱ ἐπὶ τὸ θεωϱικὸν κεχειϱοτονημένοι ἦϱχον μὲν πϱὶν ἢ τὸν Ἡγήμονος νόμον γενέσθαι τὴν τοῦ ἀντιγϱαφέως ἀϱχήν, ἦϱχον δὲ τὴν τῶν ἀποδεκτῶν κτλ.*, id cognoscimus, huius contrascriptoris provinciam Aeschini tempore theorici quaestoribus iniunctam fuisse; postea vero, cum Hegemonis lege [4]) res ad anticum ordinem redissent, num etiam *ὁ*

---

1) C. F. Hermanno (antiqu. Gr. I, §. 125 n. 2), qui *καὶ* particulam ante *ἀντιγϱαφεὺς* deleri vult, adstipulari non possum, maxime quod omissa particula concinnitas enuntiati tollitur.

2) Notandum est Harpocrationem verba facere de *ἀντιγϱαφεῖ τῆς διοικήσεως*, exempla autem mixta et huius et alterius (senatus) contrascriptoris adferre.

3) Idem iure, ut mihi videtur, monet Mueller-Struebing: quae autem praeterea (p. 268 ss.) ipsius de huius magistratus muneribus et creandi ratione disputat, eorum argumenta adhuc desiderantur. Cf. I. H. Lipsius, Jahresbericht über die Fortschritte der cl. A.-W. v. I (1873) p. 1361 ss.

4) Boehneckius (Forschungen p. 574 n. 2) si sequendus est, intra ol. 111, 2 et 112, 3 lata.

ἀντιγραφεὺς τῆς διοικήσεως restitutus sit dubium est; immo ex Aeschini verbis (*πρῶτον ἦν*) contrarium sequi videtur.

Sed ut iam ad senatus contrascriptorem revertamur, hunc significare Pollux videtur, cuius haec sunt §. 98: *ἀντιγραφεὺς πρότερον μὲν αἱρετός, αὖθις δὲ κληρωτὸς ἦν, καὶ πάντα ἀντεγράφετο παρακαθήμενος τῇ βουλῇ.* Quae secuntur aperte corrupta sunt. Cod. A habet *λογισταὶ δύο ἦσαν ὁ μὲν τῆς βουλῆς ὁ δὲ τῆς διοικήσεως. καὶ τούτους ἡ βουλὴ κληροῖ κατ᾽ ἀρχὴν ὡς παρακολουθεῖν τοῖς διοικοῦσιν.* Nec enim duos logistas sed decem fuisse idem Pollux testatur §. 45. Varias huic loco viri docti attulerunt medelas. Bekkerus scripsit *δύο δὲ ἦσαν ὁ μέν — — διοικήσεως. λογισταί· καὶ τούτους κτλ.* Sed restat, ut Schoemannus (de reddendis magistratuum gestorum rationibus p. 8 = opusc. acad. I, 298) vidit, altera difficultas, quod logistarum mentio ab hoc loco aliena videtur. Quare coniecit *δύο δ᾽ ἦσαν ὁ μὲν τῆς βουλῆς, ὁ δὲ τῆς διοικήσεως λογιστής*, novam quandam v. *λογιστής* notionem statuens, ut *λογιστὴς* omnino is esset, qui administrationem pecuniariam magistratuum examinaret. Hanc coniecturam iure refutavit von Stojentin (l. s. s. p. 21 s.), quamquam idem verba *καὶ τούτους ἡ βουλὴ κληροῖ κατ᾽ ἀρχὴν* ad logistas, qui volgentur, referri posse negavit. Reliqua tamen *ὡς παρακολουθεῖν τοῖς διοικοῦσιν*, etsi admodum mire dicta essent, ad logistas rettulit. Oblocutus est Rud. Schoell. (diurn. litt. Ienens. a. 1876 p. 599), qui *ὡς παρακολουθεῖν τοῖς διοικοῦσιν* non posse non *ἀντιγραφέα τῆς διοικήσεως* respicere monuit[5]). Quare *λογισταὶ* in §. 100 *οἱ δὲ εὔθυνοι ὥσπερ οἱ [λογισταὶ καὶ] πάρεδροι* reposuit, pro *τούτους* autem scripsit *τοῦτον*: *καὶ τοῦτον* (sc. *τὸν ἀντιγραφέα τῆς διοικήσεως*) *ἡ βουλὴ κληροῖ κατ᾽ ἀρχὴν ὡς παρακολουθεῖν τοῖς διοικοῦσιν.* Huic mutationi aperte repugnat testimonium Aeschini, qui *ἀντιγραφέα τῆς διοικήσεως χειροτονητὸν* fuisse dicit. Quare aliam corruptelam in tradita

---

5) Minus accurate G. Hermannus (Ueber H. Prof. Boeckh's Behandl. der gr. Inschr. L. 1826 p. 232) haec verba *καὶ τούτους — τοῖς διοικοῦσιν* ad utrumque contrascriptorem rettulit.

scriptura latere statuendum est (velut excidisse nomen magistratus, ad quod *καὶ τούτους* referendum sit), illud tamen certum videtur, Pollucem de alio contrascriptore verba facere atque quem Harpocratio respicit, utrumque autem grammaticum duorum contrascriptorum eorumque diversorum vestigia retinuisse, quamquam vel temporum invidia vel ipsorum imprudentia plus minusve obscurata et confusa.

Praeter titulos quos initio posui *ὁ ἀντιγραφεὺς τῆς βουλῆς* in inscriptionibus non invenitur, sed eundem Riedenauer (act. p. 89) intellegendum esse dixit CIA II, 114 fragm. B et C, quae in honorem eius facta essent. Ibi legitur fr. B v. 10 ss.: *ἐπειδὴ Εὔδοξος Θεαγγέλου Συπαλήττιος καλῶς καὶ δικαίως ἐπεμελήθη τῆς διοικήσεως ὑπὸ τῆς βουλῆς ἐφ᾽ ἣν εἱρέθη καὶ τῆς ἄλλης εὐκοσμίας μετὰ τῶν πρυτάνεων τῶν ἀεὶ πρυτανευόντων, ἐπαινέσαι κτλ.* et fr. C v. 9 ss.: *ἐπειδὴ Εὔδοξος καλῶς καὶ δικαίως ἐπεμελήθη ὧν αὐτῷ ἡ βουλὴ προσέταξεν τῆς τε διοικήσεως τῇ βουλῇ καὶ τῆς εὐκοσμίας μετὰ τῶν πρυτάνεων τῶν ἀεὶ πρυτανευόντων καὶ διετέλεσεν τὰ βέλτιστα συμβουλεύων, δεδόχθαι κτλ.* Quae coniectura satis apta mihi videtur esse nec habeo quod opponam.

Iam de creandi ratione deque provincia contrascriptoris senatus pauca monenda sunt. Et Boeckhius quidem (oec. civ. I² p. 262) eum magna cum probabilitate ex senatorum numero creari solitum coniecit, quamquam non a populo[6]), ut Schoemannus (de comit. p. 321) opinabatur, sed ab ipsis senatoribus, id quod titulo illo, de quo modo vidimus, docemur (*ὑπὸ τῆς βουλῆς ἐφ᾽ ἣν εἱρέθη*, Poll. *αἱρετός*). Tum quod in catalogis magistratuum inter aisitos refertur, inde eum annuum fuisse veri simile est (cf. *μετὰ τῶν πρυτάνεων τῶν ἀεὶ πρυτανευόντων*). De munere eius quod Pollux habet *πάντα ἀντεγράφετο παρακαθήμενος τῇ βουλῇ*, id Boeckhius interpretatur: er hat die Controle aller Verhandlungen geführt. Equidem illud addiderim, eum senatus quaestori eodem modo adpositum

6) *ὁ ἀντιγραφεὺς τῆς διοικήσεως* sine dubio a populo creabatur (Boeckh. et Schoemann. ll. s. ss.), id quod etiam in v. *χειροτονητός* inesse videtur.

fuisse, ut *τὸν ἀντιγραφέα τῆς διοικήσεως τοῦ ἐπιμελητοῦ τῆς διοικήσεως* custodem fuisse supra vidimus. Id mihi respicere videtur *ἡ διοίκησις καὶ ἡ ἄλλη εὐκοσμία*, propter quam *ὁ ἀντιγραφεὺς* in titulo quem commemoravimus laudatur, quia nimirum eius cura factum est, ut omnia, quae usui essent, pro dignitate senatus (*εὐκόσμως*) compararentur. Nam quod Riedenauer l. s. s. de morum quadam censura cogitat parum veri simile est.

Denique duo veterum testimonia numquid gravius nobis obstent videamus. Bekk. anecd. p. 185, 15: *ὁ δὲ καταγραφόμενος τὰ ἐν τῇ βουλῇ γενόμενα ἀντιγραφεὺς ἐλέγετο.* Ibi aut *καταγραφόμενος* in *ἀντιγραφόμενος* mutandum est, aut, id quod ego probo, grammaticus iste quisquis fuit *ἀντιγραφέα* et *ὑπογραμματέα* inter se confudisse putandus est. Quod eo facilius fieri poterat, quod etiam in titulis *ἀντι* et *ὑπο* commutari solent, ut Neubauer monuit commentt. epigr. p. 49: pro *ὑπογραμματεύς*, inquit, alibi scribitur *ἀντιγραμματεὺς* pariter ac pro *ὑποκοσμητὴς* occurrit *ἀντικοσμητὴς* utrumque plane eodem sensu [7]). Eadem fortasse ratione scholion ad Aristoph. equit. 1256 (*ὑπογραφεὺς δικῶν*) explicandum est: *ἐπὶ δήμου δὲ ὑπογραφεὺς ἐλέγετο, ὁ δὲ τοῦ βουλευτηρίου ἀντιγραφεύς. δημοσίου δὲ γενομένου ἔγραφον ἀμφότεροι τὰ λεγόμενα.* Quamquam hic aliud praeterea mendum latere videtur. De Kuehni invento *δημοσίου [παρα]γενομένου ἔγραφον ἀμφότεροι τὰ λεγόμενα*, quod interpretatur: praesente scriba publico (in senatu) scribebant ambo (*δημόσιος* et *ἀντιγραφεύς*) ea quae dicebantur, verba facere opus non est.

§. 12.

Restat ut de *γραμματεῖ τῶν βουλευτῶν* dicamus. Et Boeckhius quidem cum hos *βουλευτὰς* pro ipso senatu positos esse censeret, *τὸν γραμματέα τῶν βουλευτῶν* eundem esse statuit atque *ἕτερον* illum *χειροτονούμενον ὑπὸ τῆς βουλῆς* (Poll.). Postquam autem in decreto quodam Rang. 2293 =

7) In epheborum catalogo CIA III, 1121 *ἀντιγραμματεὺς* adpellatur qui alias (e. c. 1128. 1132) *ὑπογραμματεὺς* est.

CIA II, 567 invenit οἱ βουλευταὶ τῆς Αἰγεῖδος φυλῆς, sententiam suam ita mutavit (stud. p. 40), ut eum scribam prytanum unius tribus esse diceret[1]). Quod verum esse eo probatur, quod iste scriba nunquam[2]) inter aisitos refertur, sed ipsis prytanibus adnumeratur (CIA III, 10. 1029—1032. 1035. 1036. 1040. 1043. 1044. 1046. 1054. 1057. 1063), ipse autem hos suos συνάρχοντας vocat (CIA III, 1031. 1065).

Hic prytanum scriba idem est, qui in decretis in honorem prytanum eorumque magistratuum provincia bene administrata factis[3]) iuxta ταμίαν (intellege ταμίαν τῶν βουλευτῶν) simpliciter nominatur γραμματεύς (CIA II, 329 ubi eiusdem nomen in prytanum numero repetitur, 431. 454. 456), nimirum quoniam alio de scriba nisi ipsorum prytanum cogitari non poterat. Item in prytanum catalogo CIA III, 1062 simplex γραμματεύς legitur.

De tribu huius scribae miro quodam modo dubitatio fuit. Nam cum quaestor prytanum disertis verbis dicatur ex prytanum numero esse (ὃν εἵλοντο ἐξ ἑαυτῶν CIA II, 431. 454), de scriba Boeckhius (ad CIG 81) idem conclusit, praesertim cum in catalogis prytanibus accensitus esset, idque exemplis omnibus quae ei innotuerunt probari visum est. Contra eum Rangabis duo exempla attulit (Rang. 467 cum 468 compositum et 469), quibus contrarium evincere videbatur. Quo cum effecisset, ut ipse Boeckhius (stud. p. 41) dubius fieret, nuper huius sententiam Koehlerus Herm. V p. 334 s. veram esse probavit, cum demonstraret eorum exemplorum quae Rangabis attulisset prius inde natum, quod iniuria ista fragmenta sae-

1) Idem docemur titulo CIG 192, cui praescriptus est ὁ γραμματεὺς τῶν βουλευτῶν τῆς Ἀκαμαντίδος φυλῆς Φιλούμενος Ἔρωτος Κεφαλῆθεν. Hoc olim Boeckhius CIG vol. I p. 323b artificiosius ita interpretabatur ὁ γραμματεὺς τῶν βουλευτῶν ὅς ἐστι τῆς Ἀκαμαντίδος φυλῆς γραμματεὺς βουλευτῶν i. e. scriba senatorum in tribus Acamantidis prytania.

2) Nam quod CIA III, 1042 [γραμματεὺς] βουλευτῶ[ν] inter aisitos legitur simili errore lapicidae factum est quo III, 1051 ἐπιστάτης πρυτάνεων in aisitis est.

3) Quo de decretorum genere Koehlerus nuper disseruit Herm. V p. 331 ss.

culo dimidio inter se distantia CIA II, 390 fragm. b et 454 composuisset, in altero autem titulo scriptura expedita *Κήττιος* quod Boeckhius coniecerat pro *Σφήττιος* clare apparuisse (CIA II, 431).

Animum advertendum videtur non nulla huic prytanum scribae cum scriba secundum prytaniam ut olim fuit communia esse. Primum ad idem unius prytaniae tempus instituuntur, quamquam hic eiusdem quae praesidet tribus esse, ille non esse debet. Accedit modus creandi. Boeckhius sane (ad CIG 81) suo iure hunc prytanum scribam *χειροτονίᾳ* creari dixit. Ego autem etiam hunc sorte creatum esse mihi persuasi maxime ob eam rem, quod quaestori, ut supra significavimus, additur eum electum esse, scribae huic nihil eiusmodi additur. Quare, nisi me coniectura fallit, eo facile progredior, ut prytanum scribam eo tempore primum institutum esse dicam, quo scriba prytaniae annuus factus sit (inter ol. 103, 1 et 104, 2). Nam etsi, ut nunc res se habet, prytanum scriba primum usu venit CIA II, 329 circa ol. 126, tamen dubitari non potest, quin iam multo ante institutus sit. Idem Boeckhius CIG vol. I p. 327 b sensit, cum hos scribas, qui in prytanum catalogis commemorantur, ex vetere re publica retentos esse dixit. Forsitan quispiam meam ad sententiam confirmandam titulos tres illos CIA II, 39. 146. 296 attulerit, quorum in fine *ὁ γραμματεὺς* nude positus decretum inscribere iubetur, ut hic sit *ὁ γραμματεὺς τῶν βουλευτῶν*. Non credo: mihi enim illic neglegentius pro *γραμματεῖ τῆς βουλῆς* sive *κατὰ πρυτανείαν γραμματεὺς* videtur exaratum esse.

Pensum absolvimus. Relicum est ut quae per varias disputandi opportunitates repperimus, ea iam uno conspectu proponamus.

Senatus scribae tres sunt. Horum princeps est *ὁ κατὰ πρυτανείαν* sive, ut imperatorum temporibus non nunquam fertur, *ὁ περὶ τὸ βῆμα*. Ex senatorum numero sorte creatus senatus ipsius quasi personam gerens (ipse senatus cuiusque anni eius nomine designatur) decreta nomine supra scripto

testatur, tabulario publico praeest: ipse decreta inscribenda curat ab ol. 109, 4 usque ad Augusti tempora. Primo per singulas prytanias mutatur, inter ol. 103, 1 et 104, 2 annuus factus ideoque aisitus est. Usque ad id tempus semper alia ex tribu est atque quae praesidet.

Secundus simpliciter *ὁ γραμματεὺς τῆς βουλῆς* dictus inde ab antiquissimis temporibus usque ad ol. 114, 3, quem post annum non reperitur, decreta senatus et populi inscribenda curat. Senator esse et annuus videtur. Electione creatur. Eodem fere tempore, quo scriba senatus usu venire desinit, collegium nomothetarum legibus recensendis fuit, cuius *ἀναγραφεῖ* provincia decretorum inscribendorum delata est ol. 114, 4. Iam *ὁ ἀναγραφεὺς* annuus factus ea fungitur, donec scriba populi (*ὁ γραμματεὺς τοῦ δήμου*) eam administrare coepit circa ol. 118, 2.

Tertius scriba est *ὁ γραμματεὺς τῆς πόλεως* a populo ex senatorum numero, ut videtur, electus, cuius est litteras publice missas cetera id genus in contione et in senatu legere. Primum commemoratur ol. 91, 3. Et huius scribae munus et scribae senatus, quo interim *ἀναγραφέα* functum esse vidimus, circa ol. 118, 2 suscipit *ὁ γραμματεὺς τῆς βουλῆς καὶ τοῦ δήμου* sive *ὁ γραμματεὺς τοῦ δήμου*. Senator est, annuus, aisitus.

Praeter hos scribas extat *ὁ ὑπογραμματεὺς* (*τῆς βουλῆς*) et ipse fortasse senator, certe civis, annuus, aisitus.

Ὁ ἀντιγραφεὺς τῆς βουλῆς, qui seiungendus est ab *ἀντιγραφεῖ τῆς διοικήσεως*, ex senatorum numero primum electione tum sorte creatus, aisitus et annuus est, *πάντα ἀντιγράφεται*.

Ὁ ἀντιγραφεὺς τῆς διοικήσεως a populo creatur cui redituum rationes quaque prytania proponit. Huius provincia theorici quaestoribus tradita postea non restituta esse videtur.

Ὁ γραμματεὺς τῶν βουλευτῶν est scriba prytanum unius tribus, ipse prytanis: per singulas prytanias mutatur. Sorte creatur. Eodem fortasse tempore primum institutus, quo *ὁ γραμματεὺς κατὰ πρυτανείαν* annuus factus est. Parasitus prytanum est.

INDEX
scribarum secundum prytaniam.

ol.	ἦρχε	ἐγραμμάτευε	ἐπρυτάνευε	CIA
		Δι —		I 16
		[Ἀριστοκ]ράτης	Λεωντίς	21
82,3—83,2		[Εὐκ]λῆς		IV fasc. 1, 22 a
ante ol. 84		Αἰ[. . . . . . .]	Αἰαντίς v. Λε-[ωντίς	22 b
		— κλῆς		22 c
inter ol. 81 et 83		— οκλῆς Φι —		22 g
84,1—85,3 86, 1 s. 2		. . ονι . ος Ἀλωπεκῆθεν	I. prytania	I 299
85, 4	Εὐθυμένης	— δη[ς]	I.	314
86, 2	Ἀντιοχίδης	Μνησίθεος	Κεκροπίς	32
circa id. temp.		Τιμόθ[εος — — —]ος	I.	309
86, 3	Κράτης	Μεταγένης	I.	301 315
86, 4	Ἀψεύδης	Κριτιάδης Φαείνου Τειθράσιος	I.	IV fasc. 1, 33 33 a I 179
	—	Χαρίας	Ἀκαμαντίς	IV fasc. 1, 33 33 a
87, 1	Πυθόδωρος	Διότιμος Ἐγγ — —	I.	179 a
87, 4	Ἐπαμείνων	Κ[α]λλίστρατο[ς]	I.	I, 195
88, 1	Διότιμος	Σκόπας	Ἐρεχθηίς	40
88, 3	Εὔθυνος	Μεγακλείδης Λευκονοιεύς	Ἱπποθωντίς I.	40 176 273
	—	. . . . ης	Κεκροπίς II.	40
88, 4	Στρατοκλῆς	Πλειστίας	I.	37 273
	—	— — ων	Αἰγηίς	37
89, 1	Ἴσαρχος	. . . ι . χος	I.	273
	—	Φαίνιππος Φρυνίχου	Ἀκαμαντίς	40 Thuc. IV 118.
2	Ἀμυνίας	Δημήτριος Κολλυτεύς	I.	273
4	Ἀριστίων	Προκλέης Ἀτάρβου Εὐωνυμεύς	Ἱπποθωντίς	45 46
non post ol. 90		Φαντοκλῆς		47
91, 2	Χαβρίας	— ίδης	I.	183
92, 2	Θεόπομπος	Δημόνικος Ἀλωπεκῆθεν [1]	Ἀντιοχίς	vit. Ant. p. 233, 76 Westerm.
92, 3	Γλαύκιππος	Κλειγένης Ἁλαιεύς	Αἰαντίς I.	188 Andoc. I 96

1) Vide pag. 211 ss.

ol.	ἦρχε	ἐγραμμάτευε	ἐπρυτάνευε	CIA
92, 3	Γλαύκιππος	[Φ]ίλιππος . . . εοδ – – Οἰ²) – – –	Οἰνηΐς III.	I 58 188
	—	Σιβυρτιάδης	Λεωντίς VI.	188 IV fasc. 1, 51
	—	Λόβων ἐκ Κηδῶν	Ἱπποθωντίς VIII	I 59 188
	—	. . . ϑ . ων	Ἐρεχθηΐς IX.	II 128 I 188
4	Διοκλῆς	Νικοφάνης Μαραθώνιος	Κεκροπίς I.	322
	—	Διόγνητος Φρεάρριος	Ἀκαμαντίς	61
93, 2	Ἀντιγένης	Λυσικλῆς		63
		Νε - ? = Νεοκλείδης IV fasc. 1, 71		65
		— — ύλυκος	Αἰγηΐς	67
		Αἰσχύλος		69
		— — — ς		IV fasc. 1, 76 b
		Φι — —		I 84
94, 2	Εὐκλείδης	Ἀγύρριος Κολλυτεύς	Πανδιονίς	II 1 b Demosth. XXIV 134
	—	Κηφισοφῶν Παιανιεύς	Ἐρεχθηΐς	1 b
		Δεξίθεος	Οἰνηΐς	3 5
96, 3	Εὐβουλίδης	Ἀριστοκράτης	Αἰγηΐς II.	25 compos. cum Ussing inscr. 1, cf. Foucart rev. archéol. 1878 I p. 118 ss.
	—	Πλάτων Νικοχάρους Φλυεύς	Πανδιονίς VI.	8
96,3—98,2		Ὀνάσιππος	Ἀκαμαντίς	11
98, 2	Θεόδοτος	Παράμυθος Φιλάγρου Ἐρχιεύς	Κεκροπίς	14 b
100, 3	Ναυσίνικος	Καλλίβιος Κηφισοφῶντος Παιανιεύς	Ἱπποθωντίς VII.	17
	—	Ἀριστοτέλης Εὐφιλήτου Ἀχαρνεύς	Λεωντίς (post VII.)	17 b
4	Καλλίας	Αἰσχύλος	Ἱπποθωντίς	21
	—	[Σ]ωτίων Ἐ[λευσίν]ιος		22
ante ol. 101		Εὐδράμων Ἀχερδούσιος	Πανδιονίς	23
		[Ὑπέρβ]ολος	Αἰαντίς	24
		Ἀμφικράτης		26
		Ἀμεινίας Σφήττιος		27 28
		Πιστόξενος	Ἐρεχθηΐς	29
		— ς Δημοφίλου Φ[ηγούσιος?]		30
101, 2	Ἱππόδαμας	Φιλοκλῆς Ω — — —	II.	49 [3]
	—	[Φύ]λακος Οἰναῖος	Ἀντιοχίς II.	Ἀθήν. VI p. 269
102, 4	Λυσίστρατος	Ἐ[ξ]η[κ . . . . πα]ι[. . . . ω] Ἀζηνιεύς	X.	51
103, 1	Ναυσιγένης	Μνησίβουλος	Κεκροπίς I.	52 b
	—	Μόσχος Θεστίου Κυδαθηναιεύς	Αἰαντίς X.	50 52 c

2) Vide pag. 212 adn.

3) Vide pag. 210.

ol.	ἦρχε	ἐγραμμάτευε	ἐπρυτάνευε	CIA
103, 3	*Κηφισόδωρος*	— *Δημαινέτου*	— *ντίς* V.	II 53
104, 2	*Χαρικλείδης*	*Νικόστρατος Φ* .... *Παλ-*	*Ἀκαμαντίς* II.	54
—		— [*ληνεύς*	*Οἰνηίς* VI.	55
—		—	*Αἰαντίς*	*Ἀθήν.* V
				p. 516
3	*Μόλων*	*Ἀγάθαρχος Ἀγαθάρχου Ὀῆθεν*	*Ἐρεχθηίς*	56 57
—		—	*Οἰνηίς*	57 b
4	*Νικόφημος*	*Χαιρίων Χαριναύτου Φαληρεύς*	*Αἰαντίς*	*Ἀθήν.* V
				p. 424
105, 1 s. 2		*Φανοκλῆς*		60
105, 4	*Ἀγαθοκλῆς*	*Διόδοτος Διοκλέους Ἀγγελῆθεν*	VI.	63
—		—	*Αἰγηίς* IX.	62
106, 1	*Ἐλπῖνος*	*Λυσίας Λ*[*υ*]*σ* — — — *εύς*	*Ἱπποθωντίς* I.	66 b
—		—	*Ἀντιοχίς* IX.	66
2	*Καλλίστρατος*	*Πάνδιος Σωκλέους ἐξ Οἴου*	*Πανδιονίς* V.	70
—		—	VI.	67
—		—	*Ἱπποθωντίς* VII.	68
—		—	*Ἀκαμαντίς* IX.	69
3	*Διότιμος*	— *ων Ἀχαρνεύς*	*Ἀντιοχίς*	71
4	*Θούδημος*	— — *ήδης Δωροθέου Παλληνεύς*		72
		19 sp. tum *εύς*	*Ἐρεχθηίς*	73
		.... *Οἰναῖος*	*Λεωντίς*	73
		... *δωρος Ἀθηνοφάνους*	VIII.	75
		Φρύνων Λευκονοεύς	*Ἀκαμαντίς*	76
non post		— *φῶντος*	*Πανδιονίς*	78
ol. 106		— — *ς Ἐ*[*τε* — —		79
		— *ισίου* —		80
		— *Γλαυκίππου Ἀτηνεύς*		81
		Νικόξενος Νικοκλέους Χολλήδης		82
		Ἱε]*ρο*[*κλεί*]*δης* [......... *Λαμ*]-		82 b
107, 2	*Θέελλος*	*Καλλιάδης Εὐω*[*νυμεύς*?] [*πτρ*[*εύς*		105 105 b
4	*Καλλίμαχος*	— *ς* [*Ἀ*]*ν*[*τιό*]*χου*? *Φλυεύς*	*Πανδιονίς*	107 108
108, 2	*Θεμιστοκλῆς*	*Λυσίμαχος Σωσιδήμου Ἀχαρνεύς*	*Αἰγηίς* VIII.	109 *Ἀθήν.*
				VI p. 152
—		—	— — *ντίς*	110
4	*Εὔβουλος*	*Χρέμης Φ* .... *δης*	*Λεωντίς*	111
109, 2	*Πυθόδοτος*	*Κλεόστρατος Τιμοσθένους Αἰγι-*		114
4	*Νικόμαχος*	*Ὀνήσιππος Ἀραφήνιος* [*λιεύς*[4])	*Πανδιονίς* VII.	116
110, 3	*Χαιρώνδας*	*Φίλιππος Ἀντιφ*	*Πανδιονίς* X.	121 122
4	*Φρύνιχος*	*Χαιρέστρατος Ἀμεινίου Ἀχαρνεύς*	*Ἀκαμαντίς* VI.	123
—		—	*Πανδιονίς* X.	124 125
				126 127
		Εἰ]*τεαῖος*		130
111, 4	*Νικοκράτης*	.... *ι . ιου Π* .... *ς*	*Πανδιονίς* II.	169

4) Vide quae de familia huius scribae quem sine causa primae prytaniae tribuit (nimirum annuus fuit) coniecit Riedenauer act. p. 86.

ol.	ἦρχε	ἐγραμμάτευε	ἐπρυτάνευε	CIA
non ante ol. 111		Μνησίφιλος Μνήσωνος		II 230
112, 1	Νικήτας	Ἀριστόνους Ἀριστόνου Ἀναγυρά-[σιος	— ντὶς II.	183
	—	—	Ἀντιοχὶς VIII.	173 174 Ἀθήν. VI p. 131
112, 2?		— — ε]ύς		175
112, 3	Ἀριστοφῶν	Ἀντίδωρος Ἀντίνου Παιανιεύς	Λεωντὶς IX.	176 177
4	Κηφισοφῶν	. . . . φάντου Εὐπυρίδης	Αἰγηὶς IV.	178
113, 4	Ἀντικλείδης	Ἀντιφ — Κοροίβου Ἐλευσίνιος	Ἀκαμαντὶς X.	179
non post ol. 113		spatia 19	Ἀκαμαντίς	180
114, 2	Κηφισόδωρος	— Πυθοδώρου Ἀλωπεκῆθεν	Ἱπποθωντὶς I.	181
	—	—	III.	182
	—	—	V.	183
114, 3	Φιλοκλῆς	Εὐθυγένης Ἡφαιστοδήμου Κηφι-[σιεύς	VII.	185
	—	—	Οἰνηὶς IX.	186
	—	—	Ἐρεχθηὶς X.	188
115, 1	Νέαιχμος	Θηραμένης Κηφισιεύς	Ἐρεχθηὶς II.	Ἀθήν. VI p. 158
	—	Νικόδημος Ἀναφλύστιος	Ἀντιοχὶς V.	191
post 115, 1		— — — Λαμπτρεύς		222
115, 3	Ἄρχιππος	— ωνος Ἐλευσίνιος		231
non post {		Φαῖδρος	Ἀκαμαντίς	221 [5])
ol. 115 }		— — νεύς		230
116, 1 s. 2 s. 117, 3		— ί]δης Ν[α . . . ο]ς . ι[—		231
116, 4	Θεόφραστος	— ου Ἁγνούσιος	Ἀκαμαντὶς VI.	236
118, 2	Ἀναξικράτης	— α]σανοπον[πο]υ Παιανιεύς	V.	238 241
	—	—	IX.	238 b
non post {		ο]ς Ῥαμνούσιος		244
118, 2 }		ο]υς Θοραιεύς		245
118, 3	Κόροιβος	Πάμφιλος Θεογείτονος Ῥαμνούσιος	Δημητριὰς VII.	246 247 248
	—	—	Οἰνηὶς X.	249 b
118, 4	Εὐξένιππος	— ος Λύκου Ἀλωπεκῆθεν	Δημητριάς	252 b
	—	—	Ἐρεχθηὶς II.	Ἀθήν. VI p. 386
119, 1	Φερεκλῆς	Ἐπιχαρῖνος Δημοχάρους Γαργήτ-[τιος	Αἰγηὶς IV.	255
	—	—	— ντὶς VI.	256
	—	—	Οἰνηὶς VII.	256 b
	—	—	— ὶς XI.	257
2	Λεώστρατος	Διόφαντος Διονυσοδώρου Φηγού-[σιος	VIII.	259 260
	—	—	X.	261
	—	—	XII.	262—264

5) Cf. Koehler ad hunc titulum.

ol.	ἦρχε	ἐγραμμάτευε	ἐπρυτάνευε	CIA
119, 3	Νικοκλῆς	Νίκων Θεοδώρου Πλωθεύς	VIII. XII.	II 269 | 27
saec. IV		Ἡγησ —		278
		— — σοδώρου I	Κεκροπίς	280
120, 2	Εὐκτήμων	Θεόφιλος Ξενοφῶντος Κεφαλῆθεν	II.	297
121, 1?	Νικίας ὕστερον	Ἀντικράτης Κρατίνου . . . . ιεύς	IV.	299
121, 3 s. 4	Ὀλυμπιόδωρος	— φόρου Μελιτεύς		302
121, 4 s. 122, 2 s. 3	Ἀντίμαχος	Χαιριγένης Χαιριγένου Μυρρινούσιος	III. IV.	303 | 30
saec. IV		Πυθόδηλος Πυθοδήλου [Αἰθαλίδης]	Ἀντιοχίς VIII.	Ἀθήν. VI p. 135
122, 2	Γλαύκιππος	Εἴθωνο[ς . . . . κ]ρίτου Μυρρινούσιος		305
4	Καλλιμήδης	Καλλίας Καλλιάδου Πλωθεύς	IX. X. s. XI.	307 | 306
123, 1	Θερσίλοχος	Διόδοτος Διογνήτου Φρεάρριος	II. IX.	308 | 307
2	Διοκλῆς	— ου Ἁλαιεύς	Ἱπποθωντίς I.	Ἀθήν. VI p. 271
3	Διότιμος	Λυσίστρατος Ἀριστομάχου Παιανιεύς	VII. XII.	311 | 312
124, 1	Εὐθίας	Ναυσιμένης Ναυσικύδου Χολαργεύς	III.	314
2	Μενεκλῆς	Θεόδωρος Λυσιθέου Τρικορύσιος	VIII.	315
3	Νικίας	Ἰσοκράτης Ἰσοκράτου Ἀλωπεκῆθεν	III. VI.	316 | 317
125, 2	Ἀναξικράτης	Λυσίας [Π]οθ[είν]ου Διομεεύς		320 b
4	Πολύευκτος	Χαιρεφῶν Ἀρχεστράτου Κεφαλῆθεν	IV. IX.	322 | 323
post ol. 124		. . . . ος Δημητρίου Ἱπποτομάδης	III.	330
	Διομέδων	Φορυσκίδης Ἀριστομένου Α —	X.	334
circa a. 300 a. Chr.	Κλεόμαχος	Ἀφθόνητος Ἀρχίνου Κήττιος	Ἀντιοχίς XI.	336
		— Βου]λαγόρ[ου —	Ἀντιοχίς	342
		— νο[ς] Ἱπ[πο]κ[ρίτου —	X.	344
		— Ἀρισ]τ[ο .]ή[. ο]υ	IV.	345
		— ίππου Διομ[εεύς		345 b
saec. III in.	Διογείτων	Θεόδοτος Θεοφίλου Κειριάδης	Δημητριάς XII.	352 b
260—230 a. Chr.	Θυμοχάρης	Σώστρατος Ἀ[ρι]στ —		371
	Ἅγνιος	Ποτάμων Δόν[ακος?		372
	Θεόφημος	Προκλῆς Ἀπ —		373
	Λυσιάδης	Ἀριστόμαχος Ἀριστο —	Ἐρεχθηίς X.	373 b
saec. III	— ος	Θεοδόσιος Ξενοφά[ν —	XII.	377
saec. III ex.	Ἐργοχάρης	Ζώιλος Διφίλου Ἀλωπεκῆθεν	Ἱπποθωντίς VII.	381
	Ἡλιόδωρος	Χαρίας Καλλίου Ἀθμονεύς	Πανδιονίς VIII.	Ἀθήν. VI p. 271
		— ς Μενεστράτου Λαμπτρεύς	Ἱπποθωντίς VII.	385
		— — ἐκ Κ]ηδῶν	Ἱπποθωντίς VII.	390
	Προξενίδης	Εὔβουλος Εὐβουλίδου	II.	391
	— τοῦ μετὰ Φαιναρχίδην	Προκλῆς Περι —	XII.	392
	ἐπὶ - ς ἄρχοντος	Ἀριστοφαν —		399
	Θρασυφῶν	— του Παιανιεύς	Πανδιονίς VI.	403

ol.	ἦρχε	ἐγραμμάτευε	ἐπρυτάνευε	CIA
circa a. 205	Καλλίστρατος	Ἁγνωνίδης Ἀπατου[ρίο]υ		II 406
		Κέφαλος Κεφάλου [— η]ς	Κεκροπὶς VIII.	407
saec. II in.	Μητροφάνης	Ἐπιγένης Μοσχίωνος Λαμπτρεύς	Ἀκαμαντὶς X.	408
	Σύμμαχος	Αρ...ης Θεοδώρου Θορίκιος	VI? X.	417 | 416
	Διονύσιος ὁ μετὰ — — — ην	Θεόλυτος — — — θεν		418
	Ζώπυρος	Μεγάριστος Πύρρου Αἰξωνεύς	Πτολεμαὶς X.	420
		Βουτάδης	Ἱπποθωντίς	421
		— ω]ν Ἁγνοθέου	Οἰνηίς	430
	Ἀρχέλαος	Μόσχος Μοσχ — Κυδαθηναιεύς	III. IV.	431
	Τιμησιάναξ	— Ἀριστομάχου Προβαλίσιος		432
	Ἀχαιός	Ἡρακλέων Ναν —		433
saec. II med.	Σωνικος?	Πανσανίας Βιοτέλου? Περιθοίδης	Λεωντίς	435
	Τύχανδρος	Σωσιγένης Μενεκράτου Μαρ[αθώ- [νιος	Ἀκαμαντίς	436
		Φιλ[— — Παια]νιεύς		437
	Εὐπόλεμος	Στρατόνικος Στρατονίκου Ἁμα- [ξαντεύς	Πτολεμαίς	439 440
		Ἕρμειος	Πανδιονὶς VI.	454
a. 136–133	Ἁγνόθεος	Μενεκράτης Χαριξένου Θορίκιος	Ἀτταλὶς V.	458
a. 127	Ἐπικλῆς	Γοργίλος Γοργίλου		459
saec. II ex.	Ἰάσων	— Ἀναξικράτου Ἐλευσίνιος	Ἀντιοχίς	460
	Ἰάσων ὁ μετὰ Πολύκλειτον	Ἐπιφάνης Ἐπιφάνου Λαμπτρεύς	IV.	461
		— δό]του Διομεεύς		462
	Σαραπίων	Σοφοκλῆς Δημητρίου Ἰφιστιάδης	Ἀτταλὶς V.	465
saec. I in.	Μηδεῖος	Φιλίων Φιλίωνος Ἐλευσίνιος	Λεωντὶς III.	467
	Ληναῖος	Ἰσίδωρος Ἀπολλωνίου Σκαμβωνίδης	II. IX.	469
saec. I med.	Ἀγαθοκλῆς	Εὐκλῆς Ξενάνδρου Αἰθαλίδης	III.	470
	Ἀρίσταρχος	Τελέστης Μηδείου Παιανιεύς	VII. XI.	470
	Νικόδημος	Ἐπιγένης Ἐπιγένου Οἰναῖος	III.	471 472
	—	—	IV.	471
	Διονύσιος ὁ μετὰ Παράμονον	Λάμιος Τιμούχου Ῥαμνούσιος	Αἰαντὶς VII.	475
saec. I ex.	— ης	— θένης Κλεινίου Κοθωκίδης		477
		Ἀν —		479
	Λύσανδρος	Γάιος Γαίου Ἁλαιεύς		489 b
		— τιος		490
saec. IV ex.		— η]ς Χα —		492
saec. IV v. III		— — Διομεεύς		493
saec. III		— ω]ν Ἁγνοθέου	Οἰνηίς	495
90—100 p. Chr.	Φιλόπαππος	[Β]ούλων Μοιραγένους Φυλάσιος	Ἐρεχθηίς	III 1020
Hadriani temp.	Τίτος Κωπώνιος Μάξιμος Ἁγνούσιος	Νεικίας Δωρίωνος Φλυεύς	Ἀντιοχὶς III.	2
138|9 s. 139|40	Πραξαγόρας Τειμοθέου Θορίκιος	Χρυσόγονος Φλυεύς	Αἰγηὶς VI.	1023

ol.	ἦρχε	ἐγραμμάτευε	ἐπρυτάνευε	CIA
165/6—167/8	*Μ. Βαλέριος Μαμερτῖνος Μαραθώνιος*	*Φ . . . ος Ποσιδωνίου*	*Πανδιονίς*	III 1029
166/7—168/9	*(τοῦ μετὰ Μαμερτεῖνον ἄρχοντα ἐνιαυτοῦ)*	*Μουσαῖος Φυλάσιος*	*Ἀκαμαντίς*	1030
168/9—173/4	*Τινήιος Ποντικὸς Βησεεύς*	*Σ . . . . . Ταμιακός*	*Ἀκαμαντίς*	1031
169/70—174/5	*(ἐπὶ τοῦ μετὰ Τεινήιον Ποντικὸν ἄρχοντα ἐνιαυτοῦ)*	*Κορνήλιος Μενεσθεύς*	*Πανδιονίς*	1032
	—	—	*Ἀντιοχίς*	1034
circa a. 175		*Εὔκαρπος Θεο . . . . . .*		1038
circa a. 180	*Ἀθηνόδωρος ὁ καὶ Ἀγρίππας Ἀσμένου*	*. . . . ν . . . . . . νισίου*	*Ἀτταλίς*	1040
circa id. temp.		*Ὀνήσιμος Εὐτυχίδου*	*Ἁδριανίς*	1041
—		*Κλώδιος [Ἀντ]ίοχος Λαμπτρεύς*	*Οἰνηίς*	1042
—		*Ἰστλήιος Πυθόδωρος*	*Ἱπποθωντίς?*	1048
190—200		*Ἐπι . . . . .*	*Αἰαντίς*	1051
		Οὔλπιος? Παράμονος Ἐπεικίδης	*Ἀντιοχίς?*	1073
209/10	*Φλ. Διογένους Μαραθώνιος*	*Ῥόδων Καλλίστου Μαραθώνιος*	*Πανδιονίς*	10

INDEX CAPITUM.

Praemonita . . . . p. 205
§. 1. De scribae secundum prytaniam nomine eiusque usu . . . 208
§. 2. De tempore huius magistratus 209
§. 3. De tribu eiusdem 210
§. 4. Num idem sit scriba secundum prytaniam ac scriba senatus 213
§. 5. De scriba supra titulos scripto 215
§. 6. De scribae secundum prytaniam provincia 218
§. 7. De scriba senatus 221
§. 8. De perscriptore 223
§. 9. De scriba civitatis, de scriba senatus et populi 227
§. 10. De subscriba 230
§. 11. De contrascriptore 232
§. 12. De scriba prytanum 236
Conclusio 238
Index scribarum secundum prytaniam 240

EPIMETRUM.

Hic libellus iam prelum subiturus erat, cum mihi missa est dissertatio inauguralis h. a. Gryphiswaldiensis 'de scribis senatus populique Atheniensium'. Cuius auctor Carolus Schaefer Rugianus docte et prudenter eadem tractavit quae nos comprehendimus paragraphis novem prioribus. Et quod in rebus non nullis inter nos consentiamus illum nobiscum gaudere confidimus, nec vero desunt de quibus suam sententiam veram esse nobis persuadere non potuerit. Ex quibus unam rem quae maioris momenti est quoniam in ipsa dissertatione amplius persequi necessarium non videbatur, hoc loco paucis tractabimus. Unum enim tantum modo scribam senatus quinto saeculo statuens scribam secundum prytaniam qui ex coniectura Koehleri CIA I, 61 a. 409 (*τὸν Δράκοντος νόμον τὸμ περὶ τοῦ φόνου ἀναγραψάντων οἱ ἀναγραφῆς τῶν νόμων παραλαβόντες παρὰ τοῦ [κατὰ πρυτανείαν γραμμ]ατέως τῆς βουλῆς ἐστήλῃ λιθίνῃ καὶ καταθέντων πρόσθεν τῆς στοᾶς τῆς βασιλείας κτλ.*) legitur alia coniectura removit (p. 13 ss.). Nusquam enim dici *ὁ κατὰ πρυτανείαν γραμματεὺς* sed *ὁ γραμματεὺς ὁ κατὰ πρυτανείαν*, titulum autem CIA II, 167 qui unus praebeat *ἀναγράψαι δὲ τόδε τὸ ψήφισμα τὸν κατὰ πρυτανείαν γραμματέα* neglegenter exaratum nihil probare. Nolo equidem huius loci auctoritatem defendere neque ad alterum provocare in titulo III, 3 [*τὸ δὲ ψήφισμα γράψαι τὸν κατὰ πρυτανεί*]*αν γραμμ*[*ατέα ἐ*]*ν στήλῃ λιθίνῃ κτλ.*, qui sane etiam multo recentior est. Neuter enim eorum huc quadrat, quoniam nostro loco scribae nomen non in fine tituli formula illa solemni qua scriba decretum inscribere iubeatur legitur, sed in ipso verborum contextu. Ut autem scribam senatus et populi in textu hoc pleniore nomine, in formula autem illa *ἀναγράψαι κτλ.* scribam populi dici vidimus, ita scribae secundum prytaniam duo nomina fuisse statuere licet. Et si quidem hoc loco pleniore nomine adpellandus erat, scire velim quo modo aliter verba collocari potuerint nisi *ὁ κατὰ πρυτανείαν γραμματεὺς τῆς*

βουλῆς. Quae cum ita sint Koehleri coniectura in dubitationem vocari non potest. Accedit quod Schaeferi inventum minus etiam placet. Supplet ita: *παραλαβόντες παρὰ τοῦ [βασιλέως μετὰ τοῦ γραμμ]ατέως τῆς βουλῆς*. At primum prorsus inauditum est perscriptores ad leges describendas scribae senatus auxilio usos esse: immo constat ipsos hanc ad rem nomothetis adiunctos fuisse. Scriba senatus autem nisi eis qui rogationem tulerant adesse non solebat, ut loci demonstrant quos ipse Schaeferus adfert (CIA IV fasc. 1, 61a, Aristoph. Thesmoph. 432). Huc alterum accedit quod verborum collocatio mirum quantum abhorret a veterum titulorum consuetudine. Est enim, ut quivis vel mediocriter in eis versatus facile concedet, simplicitas eorum cum tanta elegantia iuncta, ut similem verborum collocationem qualis a Schaefero statuta est nullam indagare possis.

Quoniam igitur Koehlerus quin verum suppleverit dubitari posse non videtur, simul alia lis dirimitur, quae est de eo scriba qui in praescriptis titulorum tribui praesidenti additur. Qui cum saeculo quinto per prytanias mutetur, nullus profecto alius est nisi is qui disertis verbis dicitur *ὁ κατὰ πρυτανείαν*. Quod vero postea ubi annuus factus est hoc nomen retinuerit, non est quod miremur. Certissimum est *τὸν γραμματέα τὸν κατὰ πρυτανείαν* sive *τὸν περὶ τὸ βῆμα* in prytanum catalogis inter aisitos referri ideoque per anni tempus provincia fungi. Idem ni fallor Schaeferus, etsi saeculis quarto a. Chr. posterioribus operam dedisse non videtur, cum intellexisset, Hadriani aetate magnam mutationem factam esse dixit p. 40. Vellem id exemplis demonstrasset vir alias doctus: nam quoad nos cognoverimus recentioribus temporibus in universum eadem instituta manserunt atque olim fuerant. Si vero certo aliquo tempore eum scribam qui dicitur secundum prytaniam annuum factum esse constat, quando eum annuum factum esse veri similius sit quam inter ol. 103, 1 et ol. 104, 2 non adsequor.

Schaeferus igitur saeculo quinto et quarto *τὸν γραμματέα τῆς βουλῆς*, postea *τὸν γραμματέα τῆς βουλῆς καὶ τοῦ δήμου*, cum autem CIA II, 191 et *Ἀθήν*. VI pag. 158 (ol. 115, 1)

utroque in titulo tribui praesidenti scribam contribulem adiungi observasset (p. 32 s.), paucis annis (ol. 114, 4 — ol. 115, 2), etiam scribam secundum prytaniam in praescriptis ferri statuit (p. 39 s.). Sed in tanta horum cum ceteris praescriptorum similitudine alium in his atque in ceteris titulis scribam intellegendum esse credibile non est. Simplicius ego qui semper hos cum reliquis scribas secundum prytaniam esse duxi quid de eis iudicandum sit exposui p. 210. Quod vero uterque tribus praesidentis contribulis est, casui sine dubio debetur. In titulo autem *Ἀθήν.* VI p. 269 edito, quo haec sententia non mediocriter commendatur, nunc Schaeferum (p. 39 adn. 2) eum extitisse video, quem fore tum negabam. Quo de titulo cum Cumanude ei lis gerenda est, non mecum.

Zu Plautus' Curculio.

Curc. 12 ff. lauten nach den Handschr. im Wesentlichen so:

P. Nam quo te dicam ego ire? Ph. Si tu me roges
Dicam ut scias. P. Si rogitem, quid respondeas?
Ph. Hoc Aesculapi fanumst. P. Plus iam anno scio.
Ph. Huic proxumum illud ostium occlusissimum.
Salve! valuistin ostium occlusissimum?

In V. 16 verlangt der Sinn nicht *occlusissimum*, sondern *oculissimum*, was sich schon im Texte des Hermolaus findet. Sobald man diese Berichtigung vornimmt, wird freilich das Metrum zerstört, weshalb man nach dem Vorgange des Pylades und Muret *valuistin usque* schrieb und schliesslich die beiden letzten Worte umstellte. Billigt man aber hier *oculissimum ostium*, so wird auch im ersten Verse *ostium occlusissimum* bedenklicher als es ohnehin schon ist. Es muss auch hier *oculissimum* heissen; im Uebrigen hat das Metrum schon Pylades hergestellt durch die Schreibung *ostium est oculissimum*. Aber auch so sind noch nicht alle Bedenken beseitigt. Wenn Phädromus V. 22 sagt 'quomque illa noctu clanculum ad me exit, tacet', so könnte man zwar das *illa* mit dem betonten 'sie' wiedergeben, was ganz gut zu dem folgenden stimmte; doch gibt es auch einen andern Weg. Paulus sagt nämlich p. 179, 8 in Bezug auf unsere Stelle: oculissimum: carissimum. Plautus oculissimum ostium amicae? Dass das Citat bei Festus eben so gelautet hat, beweist der erhaltene Rest: *mum ostium amicae*. Nun ist es zwar möglich, dass Festus interpolirt ist, aber nicht wahrscheinlich, während die Handschriften des Plautus an der betreffenden Stelle auf jeden Fall corrupt sind. Könnte also nicht *oculissimum ostium* der Schluss eines Verses sein und *amicae* der Anfang eines neuen? Wer aber das als wahrscheinlich zugibt, wird sich vielleicht auch der weitern Vermuthung nicht verschliessen, dass *occlusissimum* nicht blosse Verderbniss ist, sondern der Ausgang des neuen Verses, und dass der Schreiber von *oculissimum* im vorhergehenden auf eben dieses *occlusissimum* abirrte. *Occlusissimum* passt nämlich vortrefflich im Munde des seinen Herrn verspottenden Sclaven. Man denke sich beispielsweise die ganze Stelle folgendermassen angeordnet:

Ph. Huic próxumum illud ést oculissumum óstium
Amícae. P. Mihi vidétur occlusíssumum.
Ph. Salvé! valuistine úsque oculissumum óstium?

Georg Goetz.

QUAESTIONUM
DE TITULIS CYPRIIS PARTICULA

SCRIPSIT

IOANNES VOIGT

Cum certissimam veterum linguae graecae dialectorum cognitionem e titulis capi, summo autem opere, ne grammaticorum aut lexicographorum testimoniis nimium tribuamus, cavendum esse constet, mirum non est, quod nostra dialecti Cypriae cognitio ante hos paucos annos admodum in lubrico versata est. Patebant quidem in promptuque erant iam tum tituli in Cypro insula reperti sat multi, sed fere omnes Ptolemaeis quique iis succedebant Romanis insulam imperio tenentibus incisi sermonem communem sine ullis fere genuinae dialecti vestigiis praebent.

Itaque Mauricius Schmidt in commentatione, quam scripsit de dialecto Cypria[1]), non nisus est nisi glossis quas Hesychius aliique tradiderunt. Uberius nuper eandem materiam tractavit Augustus Rothe dissertatione quae inscribitur: Quaestiones de Cypriorum dialecto et vetere et recentiore (Lips. 1875). Quarum quaestionum ne primum quidem caput, quo agitur de vocalibus, usque ad finem perductum esse valde dolendum est, quoniam summa ille cum cura et diligentia glossas Cyprias denuo perscrutatus res novas haud paucas protulit et glossas non nullas, quibus nomen gentis additum non est, ad dialectum Cypriam revocavit. Nihilominus restant haud paucae, de quibus etiamnunc dubitari possit: quin etiam nonnullis tantae offusae sunt tenebrae, quantae ne vix umquam dispelli possint verendum sit. Quo fit, ut de non nullis sonorum mutationibus dubitationi locus detur, utrum huic dialecto adscribamus necne.

Quamquam non plane exaruerat fons, unde certior veteris et genuinae Cypriorum dialecti cognitio hauriri posset: obrutus

1) Kuhn, Zeitschr. für vergl. Sprachf., vol. IX p. 290 sqq.

latebat. Titulos enim veteris dialecti testes manibus iam tenebant viri docti nescii quid tenerent: nam sermo vere graecus delitescebat in singulari quadam litteratura atque ab usitata alienissima. Quid, quod ipsae notae toto genere differunt a litteratura graeca similes cuneorum illorum, quibus Assyrii et Babylonii[1]) utebantur!

Quam ob rem noli mirari, quod aliquantum temporis praeteriit, priusquam tituli illi enuclearentur. Undecimo quidem huius saeculi anno primum novae litteraturae titulum Cyprium publici iuris fecit Hammer[2]). At per quadraginta annos nullum huius generis exemplar viris doctis patuit praeter titulum illum trium versuum, quem nemo dignum duxit, qui accuratius investigaretur: sed omnes in Hammeri sententia videntur acquievisse, qui Phoenicium eum esse arbitratus est. Atque in eundem errorem incidit is, qui iterum titulum illum in lucem edidit, Ross[3]). Paullo post prope *Δάλιν* oppidum, quod est antiquum Idalium, tabula ahenea amplissimum adhuc praestantissimumque dialecti Cypriae monumentum reperta est: quam primus exprimendam curavit de Luynes[4]) una cum titulo illo Hammeri duobusque aliis brevioribus cumque sat magno nummorum Cypriorum numero. Qui tituli nummique quamquam inquirendi materiam satis amplam praebebant, quamquam vel proximis annis nova inscriptionum copia in lucem prodibat — imprimis, de ceteris ut taceam, indagandis et effodiendis inscriptionibus operam dederunt Hamilton Lang et di Cesnola — per viginti fere annos variis erroribus viri docti agitabantur; quos uberius exposuit Mauricius Schmidt in libello quo egit de tabula Idaliensi et de litteratura Cypria[5]), brevi comprehendit Augustus Rothe (l. l. p. 3).

---

1) Hac de re proximo anno disseruit Deecke (Der Ursprung der kyprischen Sylbenschrift, Argent. 1877).

2) Topographische Ansichten, Vindob. 1811 p. 190, nr. 69.

3) In Gerhardii Diariis Archaeologiae a. 1851 nr. 28 p. 321.

4) Numismatique et Inscriptions Cypriotes, Paris. 1852.

5) Die Inschrift von Idalion und das kyprische Syllabar, Jen. 1874 p. 11 sqq.

Denique titulus bilinguis litteris Phoeniciis Cypriisque exaratus, quem Hamilton Lang Idalii repperit, lucem attulit ambiguis illis elementis ita, ut ipsius Langii [1]) inventis adiuti G. Smith et S. Birch [2]) notis illis non litteras, sed syllabas exprimi sermonemque graecum subesse cognoscerent. Qui quod in significatione singulis litterarum notis attribuenda saepenumero erraruut, haud mirum, quippe qui primi in hanc rem inquisiverint. Post illos quaestionem suscepit I. Brandis [3]) qui omnium notarum significationes persequi et investigare conatus non nullis certe recte perspectis eo usque provectus est, ut dubitari vix posset, quin tituli illi graecae dialecti cuiusdam sermonem praeberent. Secuti deinde sunt Maur. Schmidt edito libello quem supra commemoravi atque Deecke et Siegismund Argentoratenses, quorum commentatio [4]) fere iisdem diebus in lucem prodiit atque libellus illius. Et utrique quidem — Schmidtium dico et duumviros Argentoratenses — Brandisium multa aliis exploranda reliquisse, multa quae nullo modo probari possent proposuisse intellexerunt. Maxime autem in verborum formis quibusdam inauditis horrendisque offensi sua utrique via ad easdem fere litterarum interpretationes pervenerunt ita, ut de plerisque notis, maxime de iis quae in tabula Idaliensi leguntur, dubitatio nulla fere relicta sit.

Nominasse satis habeo Theod. Bergkium, inventorum illorum iudicem minus aequum quam verbosum [5]); nam quae ipse proposuit, argumentis demonstrare fere supersedit.

Aperta tandem notarum plerarumque significatione H. L. Ahrens [6]) ad verborum potissimum formas et significationes

---

1) Transactions of the Society of Biblical Archaeology, vol. I (1872) p. 124 sqq.

2) Transactions vol. I p. 129 sqq. et 153 sqq.

3) Versuch zur Entzifferung der kyprischen Schrift (cf. Berl. Monatsberichte, 1873 p. 643 sqq.).

4) 'Die wichtigsten kyprischen Inschriften' in Curtii Studiorum vol. VII (1874) p. 217 sqq.

5) Jen. Literatur-Zeitung, 1875 nr. 26.

6) 'Zu den kyprischen Inschriften' in Philol. vol. 35 (1875) p. 1 sqq.

atque ad sententiam argumentaque titulorum animum advertit, cuius rei cum Schmidt tum Deecke et Siegismund initium fecerant: et ne hac quidem in quaestione acumen quo ceterarum linguae Graecae dialectorum naturam indagavit felicissimum destituit virum doctissimum, cuius postea sententias haud paucas probavit Siegismund in Studiorum vol. IX p. 97 sqq.

Cum inscriptiones, quas di Cesnola repperit [1]), fere omnes trans Oceanum in orbem novum traductae sint, Isaac H. Hall operae pretium fecit, quod triginta septem ita edendas curavit [2]), ut litterarum notae quam accuratissime ad lapidum speciem exprimerentur. Quem summam diligentiam adhibuisse ex verbis ipsius apparet, ita ut iniuria Schmidt [3]) auctoritatem eius contempserit. Et Hall ipse nuperrime [4]) iterum lapidibus inspectis se nusquam Schmidtio assentiri posse asseverat, ubicunque ille notas aliter atque ipse reddiderit interpretatusque sit. Accedit quod titulorum quales Hall prodire iussit partem optime comprobant sex quas nos dicimus photographiae [5]). Quae autem ipse titulos interpretari conatus proposuit, ex iis vix quicquam probari potest. Sed fructum ex inscriptionibus ab illo editis percepit Ahrens, qui in Philologi vol. 36 (1876) p. 1 sqq. non tantum ad priorem suam commentationem non nulla addidit, verum etiam quinque titulos, cum illam conscriberet, nondum notos tractavit.

Iam restat, ut paucis verbis commentationis nuperrime

---

1) Cf. p. 254.

2) 'The Cypriote Inscriptions of the Di Cesnola Collection' in 'Journal of the American Oriental Society' vol. X (1875) p. 201 sqq.

3) 'Schliesslich bemerke ich noch, dass in Fällen wo Isaac Hall's Facsimile und mein nach Schröder's guten Abklatschen genommener Abriss abweichen, mein Abklatsch absolut nichts erkennen liess, was Hall's Lesung bestätigte.' (Sammlung kyprischer Inschriften, Jen. 1876. praef. pag. 2.)

4) 'On Mor. Schmidt's Collection of Cypriote Inscriptions' in 'Proceedings of the American Oriental Society' (1877) p. XXVII sqq.

5) 'Published by the Metropolitan Museum of Art (New-York).' Et has photographias et Hallii libellum una cum nonnullis ectypis chartaceis apographisque Deeckii summa benignitate inspicere mihi licuit.

editae mentionem faciam, quam composuit Ricardus Neubauer[1]). Quam priore quidem libelli parte instituit quaestionem, cum nihil valeat in litteraturam dialectumque Cypriam, omittendam eam potius existimo — negavit autem Golgos omnino unquam exstitisse, et potest certe ea de re dubitari —: de altera parte quid dicam, nisi nihil fere, quod ad explicandos titulos ille in medio posuerit, non videri reiciendum esse? Neque enim multis verbis, opinor, opus est, cum plurimae eiusmodi res insint in libello illo, quales per se refellantur: quod neminem, qui inspexerit, non intellecturum esse confido.

In re perdifficili quod etiam doctissimos viros non nulla aliis explananda reliquisse moneo, non vereor profecto ne laudibus eorum obtrectare videar: cum ipsi saepius satis dubitanter sententias prompserint neque raro inter se ipsi dissentiant. Denuo in illa monumenta dialectumque Cypriam, quatenus ex iis appareat, inquisituro cum omnes tituli quam accuratissimis imaginibus expressi inspiciendi sint, non iam acquiescendum est in titulis et latinis et graecis litteris perscriptis — ita enim transcriptos Argentoratenses[2]) cognitu dignissimos addita sane litteraturae Cypriae tabula, Ahrens[3]) plures quidem non tamen omnes proposuerunt —, neque in iis quos Schmidt[4]) propriis quidem litterarum notis, non tamen iisdem quae in ipsis lapidibus exstant expressit.

Nunc vero praesto est Mauricii Schmidtii volumen sat amplum[5]), quo omnium titulorum, qui ad illud tempus innotuerant, imagines ante oculos posuit[6]). Neque tamen utilitatem tantam quantam exspectaveris praebet, id quod primum Deecke

---

1) 'Der angebliche Aphroditetempel zu Golgoi und die daselbst gefundenen Inschriften in kyprischer Schrift' in Commentationibus philologis in honorem Theodori Mommseni scriptis (Berol. 1877) p. 673 sqq.

2) Stud. VII p. 234 sqq.

3) Philol. vol. 35 p. 28 sqq. et vol. 36 p. 12 sqq.

4) Die Inschrift von Idalion p. 92 sqq.

5) Sammlung kyprischer Inschriften in epichorischer Schrift, Jen. 1876.

6) Numeros illius secuturus sum adiecto signo 'Schm.' notatos.

animadvertit[1]). Omitto quod nummos omnino neglexit: certe omnes in unum locum titulos colligendi consilium ideo cepit, ut singulis hinc illinc conquirendis supersederemus. Sed non omnium titulorum omni ex parte accuratae sunt imagines — imprimis notae obscuratae et mutilatae haud raro longe aliam exhibent speciem atque in libellis, e quibus a Schmidtio deprompti sunt tituli —, ac ne erroribus quidem manifestis plane carent. Veluti in tituli Schm. XVI 1 apographo *b* littera notato, quod ab Hallio mutuatum dicit Schmidt, tertio, a fine si incipis, loco *pi* nota est, apud Hallium ipsum *o* nota lineola infra addita distincta. Accedunt alia quae hoc loco enumerare longum est: suo quaeque loco afferentur. Non percipi igitur ex corpore illo inscriptionum quam voluit Schmidt utilitatem manifestum est.

Denique ante hos paucos menses di Cesnola quomodo per decem annos monumentis veteris memoriae in Cypro insula investigandis operam dederit libro satis magno[2]) demonstravit: in quo post paginam 436 Cypriae litteraturae titulos, quos ipse effodit, octo tabulis expressos oculis subicit. Non omnes autem hic exstare, neque eos qui exstent satis accurate redditos esse inspectis cum ceterorum virorum doctorum libris tum illis quas supra commemoravi photographiis videbis. Nihilominus tabulae illae non plane sunt neglegendae, cum non nulli tituli in iis primum publici iuris sint facti. Qui tituli — sunt autem unus et viginti — accedunt ad eos qui antea iam noti fuerant octoginta octo, ita ut omnino tituli huius litteraturae Cyprii centum et novem praesto nobis sint. Nummi Cyprii, qui et ipsi haud spernendi sunt litteraturae Cypriae testes, quot adhuc innotuerint, afferre non possum, quoniam Langii libellum[3]) nancisci nondum potui; praesto mihi fuerunt nummi ad septua-

---

1) Philologischer Anzeiger vol. VIII (1877) fasc. VI.

2) 'Cyprus. Its ancient cities, tombs and temples. A narrative of researches and excavations during ten years residence as american consul in that island.' Lond. 1877.

3) 'On coins discovered during recent excavations in the Island of Cyprus.' Lond. 1871.

ginta, quorum plurimos ministravit Luynesii liber [1]), non nullos Brandisii libellus saepius laudatus, unum Schmidtii corpus (Tab. X 1), quem quidem ille a Langio mutuatus est.

His fere fontibus subsidiisque nisus denuo titulos nummosque Cyprios peculiari litteratura exaratos perscrutatus ea, quae viri docti nondum extricata reliquerunt, aliqua ex parte pro viribus meis exiguis explanare conabor. Ac primum quidem singulos deinceps titulos eo ordine, quo in Schmidtii corpore [2]) sese excipiunt, servato tractabo et in medio ponam, si quid invenisse mihi videor, quod fugit viros doctos. Cum autem inscriptionum imagines, quales in corpore Schmidtiano exstant, non omni ex parte perfectae sint, haud abs re duco ad unum quemque titulum ea adscribere, in quibus Schmidt erravit, sive exemplar quo usus est non accurate in tabulas transcripsit, sive in ipso exemplari mendum inest. Spero hanc operam iis usui futuram esse, qui titulos Cyprios denuo perscrutabuntur.

Accedunt ad titulos a Schmidtio collectos ii, quos Cesnola in libro cuius modo mentionem feci primus exprimendos curavit nulla interpretatione addita.

Denique nummorum quoque quos de Luynes [3]) ante oculos nobis posuit inscriptiones, quatenus enucleare potui, proponam.

Sed priusquam ad ipsam rem aggrediar, non nulla de universa litteratura Cypria praemonenda esse mihi videntur. Plerorumque titulorum litterae a dextra ad sinistram directae sunt; contraria ratione septem tantum tituli conscripti sunt: Schm. VIII 3α, 3$\beta\gamma$, 4, 5, 6 et duarum armillarum aurearum inscriptiones, quarum alteram reddidit Schmidt (XXI 10), nummique duo (Schm. X 1 et Luyn. VI 3); ad quos titulos num-

---

1) 'Numismatique etc.' tabb. I—VI, XII.
2) Cf. p. 257 extr.
3) Librum eius nota 'Luyn.' significabo.

mosque fieri sane potest ut postea unus alterve eorum, quorum sententia adhuc est recondita, adiciatur. Qui scribendi ordo cum apud ceteros Graecos posterioribus temporibus in usu fuerit, vetustissimi autem tituli ad sinistram directi sint, forsitan quispiam crediderit idem valere de litteratura Cypria. At paucos illos titulos ceteris omnibus vetustate praestare documento sunt armillae illae Etevandri Paphii regis nomen incisum exhibentes. Qui quo tempore vixerit, e monumentis Assyriis constat, si quidem Ithuander sar Paappa, qui est in monumento ineuntis saeculi septimi a. Chr. n., idem est atque *Ἐτέϝανδρος ὁ Πάφω βασιλεύς*, cuius armillae casu secundo ad nos pervenerunt[1]).

Res igitur haec fuisse videtur: Cyprii antiquissimo tempore id sine dubio secuti exemplar, quo in litterarum figura usi erant — quod quale fuerit non satis constat —, manum in scribendo a sinistra ad dextram dirigebant; postea commercio vel cum ceteris Graecis, qui tunc omnes contrarium scribendi ordinem servabant, vel cum Phoenicibus habito factum est ut ordinem converterent. Quamquam etiam hoc remotis admodum temporibus factum esse statuendum est.

Sed hac de re amplius agendi hic non est locus. Ad ipsam potius litteraturam transeundum esse puto, de qua pauca praemonenda sunt satis quidem iam ab aliis explorata, quae tamen cum non multis cognita sint, nolui silentio praeterire. Haec autem litteratura ea est, ut singulae notae non singulas litteras, sed syllabas, id est aut vocalem per se positam (*a*, *e*, *i* etc.) aut consonam aliquam cum sequenti vocali coniunctam (*pa*, *po*, *ka*, *ku* etc.) significent. Distinguuntur autem nec breves vocales a longis nec consonae tenues a mediis et adspiratis. Viros doctos secutus si litteris latinis ad transcribendas notas Cyprias utar tenuem litteram ponam eius notae loco, quae non tenuem tantum, sed etiam mediam vel adspiratam consonam cum vocali aliqua coniunctam significare potest:

---

1) Hanc sententiam proposuerunt Schmidt (cf. Jen. Lit.-Ztg. 1876 nr. 5 p. 88) et Cesnola ('Cyprus' p. 307).

pa igitur aut graeco πα aut βα aut φα respondet. Iam nascebatur quaedam difficultas, ubi Cypriis consonae vocalibus nullis sequentibus, quas nudas vocavit Ahrens, his signis notandae erant. Regulae scribendi, quae huc pertinent quasque optime investigaverunt Deecke et Siegismund [1]), sunt haece:

1) Consona in quam vocabulum aliquod exit redditur ea nota, quae vulgo eandem consonam cum vocali *e* coniunctam significat, velut τοῖς *to. i. se*.

2) Si vocabulum a duabus consonis incipit, prior eadem vocali coniuncta exprimitur qua altera, velut πτόλιν *po. to. li. ne* (Schm. I vs. 1). Idem valet de mediis vocabulis, cum consonae sese excipientes sunt muta cum liquida, velut Φιλοκύπρων *pi. lo. ku.*[2]) *po. ro. ne* (Schm. I vs. 1).

3) Ubi autem consonae in mediis vocabulis sese excipientes non sunt muta cum liquida, prior earum vocalem non ex sequenti, sed ex antecedenti syllaba sibi adiungit, velut ἀργύρω *a. ra. ku. ro* (Schm. I vs. 6).

4) Litteram nasalem ante consonam nusquam scriptam legimus, velut ἄνθρωπος *a. to. ro. po. se* (Schm. I vs. 3) [3]).

Hactenus omnes homines docti de scribendi regulis inter se consentiunt. De paucis tantum, quae rariores sunt, consonarum coniunctionibus difficultates restant. Ac de muta quidem cum nasali coniuncta Argentoratenses num idem valeat quod de muta cum liquida dubitant, nixi praecipue voce ἰκμαμένος quae *i. ki. ma. me. no. se* scripta est (Schm. I vs. 3). Nam Ἀβιδμίλκων *a. pi. ti. mi. li. ko. ne* (Schm. II vs. 3) nihil ad rem discernendam confert, quia et antecedens et insequens syllaba *i* vocalem exhibet. Quod autem ad κασίγνητος *ka. si. ke. ne. to. se* (Schm. I vs. 3) attinet, est hoc vocabulum com-

1) Cf. Stud. VII p. 226 sqq. et Caueri Delectum inscr. graec. p. 144.

2) Cum Ahrens quintae vocalis sonum *u* fuisse non *y* demonstrasse mihi videatur (Philol. vol. 35 p. 8 sq.), in transcribendis inscriptionibus *u* vocali utar.

3) Litteris graecis si utar, nasalem signis Cypriis non expressam uncis rotundis includam, velut ἄ(ν)θρωπος.

positum, cuius partem posteriorem quidam homines docti putarunt secundum regulas in integrorum vocabulorum initio scribendo constitutas [1]) tractatam esse. Num recte ita censeant dubito, cum aliud vocabulum compositum, cuius altera pars voci —γνητος comparari possit, exstet nullum. Nec veri est simile vocis ex duobus nominibus compositae partes minus arte inter se coniunctas fuisse quam praepositionem vel articulum cum substantivo apposito, quae saepissime quasi in unum coaluisse verbum infra commemorandum erit. Quam ob rem ex eo, quod *κασίγνητος ka. si. ke. ne. to. se* scriptum est, concludendum esse arbitror litteram mutam cum ν coniunctam eidem legi obnoxiam fuisse, quam mutam cum liquida. Ad quam regulam optime quadrat quod est in tit. Schm. I vs. 9 *te. re. ki. ni. ja*, sive *τέρχνιϳα* sive *τρέχνιϳα* legimus.

Deinde ad *ἰκμαμένος i. ki. ma. me. no. se* scriptum regressus paucis demonstrabo, cur fieri posse credam, ut de muta cum μ non idem valeat quod de muta cum ν coniuncta.

Equidem totam hanc quaestionem, utrum prior duarum consonarum in mediis vocabulis sese excipientium vocalem ex antecedenti an ex sequenti syllaba sibi assumat, ex ea pendere arbitror, utrum vocalis antecedens positione producatur necne. Si enim vocalis positione producitur, consona illa nuda ad syllabam praecedentem refertur vocalemque ex ea sibi adiungit; sin autem anceps evadit syllaba, consona ad sequentem potius refertur syllabam eamque ob causam ex ea petit quam sibi adiungat vocalem. Anceps autem syllaba efficitur si sequuntur vocalem, ut Hephaestionis enchiridii [2]) verbis utar:

σύμφωνα δύο, ὧν τὸ μὲν πρῶτον ἄφωνόν ἐστι, τὸ δὲ δεύτερον ὑγρόν.

Ex ὑγρῶν tamen numero μ litteram excipit Heliodorus eamque rarius syllabam reddere ancipitem suo iure dicit. Tradidit hoc Hephaestio (p. 14 fin.), sed ita ut summa iniuria Heliodorum grammaticum multo doctiorem et auctoritate se supe-

1) Cf. reg. 2. p. 261.
2) Ed. Gaisford. p. 12.

riorem vituperet. Itaque cum μ litterae in prosodia singularis natura sit, etiam in litteratura Cypria si de muta cum μ coniuncta non idem valet quod de muta cum liquida et cum ν nasali coniuncta, nequaquam mirum esse arbitror.

Pauca denique de nasalibus litteris μ et ν inter se coniunctis addenda sunt. Quarum unum certum exemplum est μεμναμένοι *me. ma. na. me. no. i* scriptum (Schm. XXI 1), ita ut μ littera mutae vice fungi videatur. Et in enchiridii supra commemorati p. 13 legimus haec:

Ἤδη μέντοι ἡ διὰ τοῦ $\overline{\mu\nu}$ σύνταξις ἐποίησέ που καὶ βραχεῖαν

ubi adicitur Epicharmi versus trochaicus

Εὔυμνος καὶ μουσικὰν ἔχουσα πᾶσαν φιλόλυρος,

in cuius prima sede necessario trochaeus requiritur. Optime igitur etiam hac in re scribendi ratio in litteratura Cypria adhibita iis praeceptis explicatur et quasi probatur, quae veteres de quantitate syllabarum tradiderunt. Quae cum ita sint, *a. ra. ma. ne. u. se* (Schm. I vs. 21) potius Ἀρμανευς cum Ahrente quam Ἀραμνευς cum Argentoratensibus pronuntiaverim, quamvis in diversis titulis rationem scribendi discrepare non plane sit negandum. Sed haec ne longus sim omitto, quoniam hanc quaestionem magis attingere quam ad finem perducere in animo habui: unum tamen restat quod videatur addendum esse.

Verba enim vel punctis vel lineolis inter se distinguuntur, quae signa brevitatis causa divisores nominare et lineis directis reddere mihi liceat. Notas autem duobus divisoribus inclusas iuncturas (iunct.) esse volo. Saepius tamen omittuntur divisores illi: imprimis articulus et praepositiones haud raro cum sequenti voce, enclitica vox cum antecedenti quasi in unum coalescunt, ita ut

τὸν ἄργυρον to. na. ra. ku. ro. ne (Schm. I vs. 13)
τὰν πτόλιν ta. po. to. li. ne[1] (Schm. I vs. 1)
κάς πᾶι ka. sa. pa. i (Schm. I vs. 4)

---

1) Vid. regulam 4. p. 261.

pro: *to. ne* | *a. ra. ku. ro. ne ; ta. ne* | *po. to. li. ne ; ka. se* | *pa. i* scriptum reperias. Quod non valet de articuli formis in σ exeuntibus.

I

Ordinem quo Schmidt titulos proposuit me servaturum esse iam supra dixi[1]). Eos autem titulos ad quos nihil novi habeo quod proferam silentio praeteriturus sum.

Tab. I (Ahr. 1, DS. 3, Schm. Id. 1).
Tabula Idaliensis.

Hanc tabulam dialecti Cypriae exemplar elegit Cauer in delectu inscriptionum graecarum (Lips. 1877) p. 139 sqq., et latinis deinceps graecisque litteris perscriptam exhibuit. Imaginem quam de Luynes[2]) oculis subiecit egregiam esse ipsa tabula inspecta testatur Hall et hoc unum animadvertit, in versu tertio inter *to. se* et *i. ta. i* notarum iuncturas divisorem omissum esse. Apud Schmidtium in versu nono per errorem *la* pro *ki* scriptum esse[3]) Deecke iam reprehendit[4]). Paullulum discrepat, discrepat tamen a tabula Luynesii versus 7 iunct. 1 tertia nota eo, quod sinistrum anguli supra crucem positi latus hic plane cum cruce coaluit, ita ut *a* nota evadat, illic paullum

---

1) Ad singulos titulos numeros uncis inclusos eos addam, quibus Hall in 'Journal of the American Oriental Society' vol. X (Ha.), Cesnola in 'Cyprus' (Cesn.), Ahrens in Philol. voll. 35 et 36 (Ahr.), Deecke et Siegismund in Stud. vol. VII (DS.), Schmidt ipse in libello qui inscribitur 'Die Inschrift von Idalion' p. 92 sqq. (Schm. Id.), Neubauer in commentatione supra (p. 257) commemorata (Neub.) utuntur. Quod quidem propterea utilitatem quandam afferre videtur, quod Schmidt in corpore inscriptionum non addidit nisi quo loco Ahrens de singulis titulis egerit. Simul addita nota 'Photogr.' eos titulos notabo, quorum photographias iuris publici factas esse supra dixi (p. 256).

2) 'Numismatique etc.' tabb. VIII et IX.

3) Cf. tabulae litteraturae Cypriae infra additae (tab. I) nr. 8 et 21.

4) Philologischer Anzeiger vol. VIII fasc. VI.

distinctum est, ita ut *ku* nota, qua opus est, cognosci possit [1]). Sunt eae sane res pusillae nec tamen in eiusmodi libro neglegendae.

Quale sit universum tabulae Idaliensis argumentum intenta et frugifera virorum doctorum opera satis constat, nec minimam partem laudis Ahrenti deberi existimo. De una tamen re vir doctissimus non recte iudicasse mihi videtur. In altera enim tabulae parte inde a versu quarto decimo agitur de pecunia, quam rex et civitas Idaliensis medico cuidam Onasilo se soluturos esse promittunt, cuius pecuniae summam bis in verss. 15 et 26 descriptam legimus. Ac priorem quidem partem subtili argumentatione explicavit Ahrens viditque notis *pe* ||| | *pe* significari *δ' πελέκεις* i. e. quadraginta minas [2]). Sequuntur deinde duae lineae duaeque litterarum notae, quarum alteram *e* pro *ἥμισυ*, vel quae Cypria huius vocis forma fuerit, positam esse Ahrente auctore censeo, priorem vero eam potestatem, quam Schmidt ei tribuit, ut *ti* valeat, habere non posse, Ahrens falso sibi persuasit. Infra autem in conspectu ponam tres formas *ti* notae una cum dubiis illis [3]): quibus comparatis apparebit, priore quidem loco notam aliquantum ab usitata differre, altero autem usitatae simillimam esse, ita ut dubitari nequeat quin illis litteris revera *ti* syllaba significetur. Nec Deecke [4]) hoc reprobat.

Iam videamus quid *ti* illud sibi velit. Equidem conieci esse compendium scripturae *δι.* pro *δίδραχμον*, ita ut ad quadraginta minas accedant *β' δίδραχμα ἥμισυ* vel quinque drachmae. Quod autem *διδράχμων* numerus notatur, si quem offendit, bene memor esto nummum argenteum apud Cyprios usitatum fuisse *τὸν στατῆρα* qui duarum drachmarum pretium aequaret [5]).

---

1) Vid. tabulae ad finem libelli mei additae alterius nr. 1.

2) Cf. Hesych. s. v. *ἡμιπέλεκκον*: .... *τὸ γὰρ δεκάμνουν πέλεκυς καλεῖται παρὰ Παφίοις*, et Philol. vol. 35 p. 66 sqq.

3) Vid. tab. II nr. 2.

4) 'Der Ursprung der kypr Sylbenschr.' p. 25.

5) Cf. Vogué 'Mélanges d'archéologie orientale' app. p. 5 sq.

Tab. II (Ahr. 2, DS. 2, Schm. Id. 2).
Titulus bilinguis Idalii repertus.

De huius tituli variis imaginibus iudicium fecit Hall [1]) et primam, quam Lang [2]) prodire iussit, anteposuit iis, quas Euting [3]) et Schmidt nescio utrum horum secutus edendas curaverunt [4]).

In Schmidtii autem apographo duo potissimum insunt menda, quae Deecke l. l. iam animadvertit, utrumque in versu quarto; neutrum apud Eutingium reperitur. Iunct. 1 septimo loco Schmidtii tabula exhibet signum, quod utrum *vi* an *ji* significet, dissentiunt viri docti [5]), Euting autem signum quod magis ad *i* notae, quam exspectamus, similitudinem accedit [6]).

Iunct. 2 secundo loco Schmidt signum *ke* ut etiam Lang habet, quamquam in annotationibus ἀζαϑαῖ legit et *za* Eutingii Deeckii Hallii consensu confirmatur [6]). Praeterea

Vers. 2 iunct. 7 secundo loco, ubi apud Schmidtium singularis formae signum in ceteris apographis manifestum est *va*, quod ab usitato nihil differt [6]).

Tab. III 1 (Ahr. 21, Schm. Id. tabula in fine addita).

Huius tituli a Langio prope Drimou [7]) reperti ectypon chartaceum praesto mihi fuit, quod Deecke mecum communicavit. Hoc ectypo certum fit illud apographon, quod Schmidt *a* littera notat [8]), mendis non plane carere, etsi haec fortasse vel omnia

1) 'Proceedings' l. l. p. XXVIII.

2) 'Transactions' I p. 128. Hall per errorem G. Smithio eam attribuit.

3) 'Sechs phoenikische Inschriften aus Idalion.' Argent. 1875. tab. 1.

4) Titulum bilinguem et tabulam Idaliensem ab Hallio ipso in 'Proceedings of the University Convocation held at Albany N. Y.' (1875) in lucem editam nancisci nondum potui.

5) Vid. tab. I nr. 44.

6) Vid. tab. II nr. 1.

7) 'At a place called Drimou about half way between Soli and Ktima.'

8) Id apographon cui plurimum tribuit, littera *a* notare solet Schmidt: quare ubi plura eiusdem tituli apud eum sunt apographa aliis plerumque neglectis in iis quae addo illius maxime rationem habui, quod littera *a* notatum est.

vel unum alterumve exemplari quo Schmidt usus est tribuenda sunt.

Ac primum quidem in hoc ectypo singuli versus lineis interpositis distincti sunt, verba autem vel iuncturae lineolis, quas nos dicimus verticales, quarum nullum omnino vestigium in Schmidtii apographo reperitur. Apud Ahrentem in Philol. vol. 36 p. 12 divisores descripti sunt praeter unum, de quo Ahrens iniuria dubitavit, eum dico quem in versu primo inter *e. mi* et *o. la. o* iuncturas invenit Hall. Illud enim, quo uti mihi licuit, exemplar particulam certe lineolae praebet. Praeterea corrigenda sunt haec:

Vers. 2 loco quinto plenum *i* pro mutilato Schmidtii signo ponendum esse Ahrens iam perspexerat, nec minus *so* tertia vers. 3 nota plene exprimenda est.

Vers. 3 secundae notae non est usitata litterae *i* forma sed paullum discrepans: pro cruce enim linearum duo anguli qui in utramque partem patent exstant in ectypo[1]). Ahrens Brandisium secutus de signo, cui Bergk *vi*, ipse cum Argentoratensibus *ji* significationem tribuit[2]), cogitavit, cui non assentior, quia neque signum traditum ab usitata *i* notae forma multum differt[3]) neque Hall dubitat, quin *i* littera in lapide conspiciatur.

Vers. 3 loco quarto quod apud Schmidtium legitur *ni* ectypo meo comprobatur: quod Ahrens vult *ke* scripturae traditae repugnat[4]). Itaque prima huius versus iunctura haec signa continet *ti. i. so. ni. ta. se* .

Tab. IV.

Huius tituli ad Salamiou vicum prope Paphum situm reperti imaginem vehementer reprehendit Hall[5]) eamque longe aliam speciem praebere quam lapidem ipsum asseverat; se-

1) Vid. tab. II nr. 1.

2) Cf. tab. I nr. 44.

3) Aliarum quoque notarum diversae in hoc titulo exstant formae; cf. *po* vers. 1 sign. 2 et vers. 2 sign. 6, *mo* vers. 2 sigg. 4 et 13.

4) Cf. tab. I nr. 7 et 33.

5) 'Proceedings' p. XXVIII.

decim enim vel plura signa ibi integra exstare, quae in tabula mutilata sint. Neque iniuria Schmidtium ab eo vituperari cognovi ex apographo huius tituli, quod Deecke mihi misit. In tanta igitur discrepantia operam perderem, si errores omnes corrigere conarer, cum nihilominus id assecuturus non essem, ut certum iudicium de titulo illo litteraturae admodum singularis facere quis posset: ceterum quantum illi apographo Deeckiano tribuendum sit nescio.

Tab. VI 1 (Ahr. 18, Schm. Id. 4).

Titulum a Langio prope Drimou repertum, quem Ahrens iniuria Paphum relegare videtur, Hall non accuratissime quidem, recte tamen expressum ait esse. Cum Langii apographon (*a*) et *Πανδώρα*[1]) (*c*) loco undecimo linearum crucem praebeant, quod lineola supra adiecta *i* fit, *ἰ(ν) τύχαι* pro *σὺ(ν) τύχαι* legendum est, de quo Schmidt titulo a falsario transcripto (*b*) nisus cogitavit.

Tab. VI 2 (Ahr. 14, Schm. Id. 6).

Eiusdem tituli tertium apographon, quod D. Pierides cum Schmidtio communicavit, est in tab. IX nr. 7: quod Hall longe optimum esse affirmat hoc unum vituperans, quod Pierides signa, quae ipse enucleare non potuerit, quamvis vestigia eorum superessent, plane omiserit. Quam ob rem de signis obscuratis et mutilatis iudicium facere non licet. In apographo illo vers. 2 tertio loco invenimus *ta* signum, Ahrens autem in Philol. vol. 36 p. 10 Hallii testimonio *to* comprobari dicit, qua de re ego dubitaverim, quia Hall ipse[2]) de eiusmodi errore in Pieridis apographo tacet. Hoc tamen *ta*, siquidem est in lapide, lapidarii errori, qui alteram lineam transversam qua addita evadit *to*[3]) omisit, deberi veri est simillimum. Sequuntur enim signa haec *a. po. lo. ni* | et vers. 3 *to. ma. ki. ri. o* quae sic transcribenda sunt: *Ἀπόλ(λ)ωνι τῷ Μαγιρίῳ*; si autem contu-

1) Athen. 1869 vol. 20 nr. 473, 2.
2) 'Proceedings' p. XXVIII.
3) Cf. tab. I nr. 11 et 14.

leris quae leguntur in titulis Schm. VII 2 et Cesn. 46 *τᾶ Ἀθάνα τᾶι Ἐδαλιοῖ* et *τᾶι Παφί[ᾳι τᾶ]ι Ἀφροδίτᾳι*, etiam hoc in titulo articulum *τῶ* ante nomen dei collocatum requiri videbis.

Tab. VII 1 (Ahr. 4, DS. 5, Schm. Id. 3).

Imaginem huius simpuli apud Langium exstare noli Schmidtio credere. Et in tabula hac et in exemplari, quo usus est Schmidt[1]), septimo loco *i* legitur, Siegismund tamen[2]) *ke* esse testatur, quod comprobatur verbis eius, qui primus titulum transcripsit Ceccaldi, qui huius signi dexterum brachium superius paullo altius esse ait[3]): quae verba iniuria viri docti neglexerunt. Signi autem similem formam esse censeo atque in Schm. I vs. 15 iunct. 6 sig. 3[4]).

Tab. VII 2 (Ahr. 3, DS. 4, Schm. Id. 11).

Titulum iam a Luynesio editum[5]) ordine quem instituit perturbato hoc loco posuit Schmidt: non enim est ex titulis a Langio effossis, quos prioribus corporis sui tabulis usque ad tab. VII 3 comprehensurum se esse in praefatione (p. 1) dixerat. In secunda tituli nota lineolae in angulo qui in dexteram patet positae, quam plenam expressit Schmidt, apud Luynesium nihil video nisi exigua vestigia, quae artifici vel omnino non tribuenda vel non consulto ab eo addita esse facile tibi persuaseris. Itaque Deeckio *a. ta. na* non *e. ta. na* legenti assentior maxime propterea, quod, si primum vocis signum *e* significaret, in brevissimo titulo duae eiusdem litterae figurae inter se diversae exstarent. Nam septimo loco *e* certissime traditum est. Deeckii igitur sententiam si sequimur, non mirum quoddam et prorsus inauditum nomen divinum *Ἠτάνα* vel *Ἐθάνα* efficitur, sed omnibus notum *Ἀθάνα;* iam optime

1) Vogué 'Mélanges' tab. IV nr. 10.

2) Stud. IX p. 107.

3) 'Le treizième caractère' (incipit a sinistra) 'a sa branche supérieure droite légèrement relevée', cf. Vogué Mél. p. 102.

4) Vid. tab. II nr. 3.

5) 'Numismatique' tab. X.

quadrat id quod sequitur *τᾶι Ἐδαλιοῖ.* Nam deae illi Idalii templum fuisse ex tabulae Idaliensis versu 27 compertum habemus, ubi tabulam istam legimus relatam esse *ἰ(ν) τὰ(ν) θιὸν τὰν Ἀθάναν τὰν περ' Ἐδάλιον. Ἀθάνα* igitur legendum esse sine ulla dubitatione affirmo.

Tab. VII 3.

Sententiae quidem, non lacunae post signum nonum explendae sufficit id quod Schmidt proposuit *mo.* Quapropter ego quidem duas litterarum notas una cum divisore intercidisse puto et confidentius sic scribo:

te. o. to. ro. ne | *to. te. o. ti.* [*mo. ne* |] *e. mi*

Θεοδώρων τῶ Θεοτί[μων] ἠμί, id est:

Theodori Theotimi filii sum. *Θεοδώρων* enim et *Θεοτίμων* sunt genetivi singularis numeri in *—ων* desinentes. Quae quidem forma propria est dialecti Cypriae, ita tamen ut inveniatur volgaris quoque forma in *ω* (att. *ου*), velut *ἀργύρω* (Schm. I vs. 6), *Ἐτεϝά(ν)δρω* (Schm. XXI 10), *Πάφω* (ibid.), *θεῶ* (Cesn. 47); quae genetivi forma in articulo sola usu venit.

Tab. VIII titulum 1 (Ahr. 26),

quem D. Pierides indagavit et ipse tractavit[1]), Ahrens et Schmidt bilinguem vocarunt, a quibus discedere nolo, tametsi hoc nomen minus quadrat in eum titulum, qui cum primum litteris graecis volgaribus (verss. 1 et 2), deinde Cypriis (verss. 3 et 4) exaratus sit, litteratura tantum duplex et quasi *δίγραφος* vel *δίσημος,* sermone ipso graeco unus tantum dici potest ac *μονόγλωσσος.* Et in versu 1 apud Schmidtium una est maior lacuna, apud Pieridem minores duae exstant interpositis litteris *ΕΩΣ,* quae vocis *βασιλέως* sunt reliquiae. Vers. 3 sign. 2 quin *so* legendum sit, non iam dubito, cum Pierides alteram lineam transversam, qua ad signum Schmidtianum adiecta *so* evadit, oblitteratam certe inveniri asseveret. Post *lo* autem notam et *ne* syllabam et divisorem intercidisse

1) 'On a Digraphic Inscription found in Larnaca'; cf. Transactions of the soc. of bibl. arch. vol. IV p. 38 sqq.

ex lacuna ipsa Pierides iam vidit. In medio versu apud Ahrentem nescio quo casu omissa sunt *o. pa. si. le. o. se* ὁ βασιλέος. Initio vers. 4 cum post *ta. a* unum deesse signum, quarto autem loco *na* et quinto *i* perspici posse testetur Pierides, neque Ahrentis τᾶ Ἀ[θά]νᾶ[ι neque Schmidtii τᾶ Ἀθάνα traditis notis satis respondet, sed τᾶ Ἀ[θά]νᾶι scribendum est[1]).

Tab. VIII 3α (Ahr. 15, DS. 8), 3βγ (Ahr. 16, DS. 9), 3β (Schm. Id. 15).

Qui prioris tituli initio legitur nominis proprii genetivus Τιμοχάριϝος iterum occurrit in nummo Luynesii[2]) sed litteris a dextra ad sinistram directis. Itaque de nomine ipso constat: de cuius forma admodum mira hoc loco agendum non est.

Tab. VIII 4 (Ahr. 19, DS. 10, Schm. Id. 16), 5 (Ahr. 20, DS. 11), 6 (Ahr. 17, DS. 12).

Hi tres tituli difficillimi sunt ad enucleandum, quippe qui signa prorsus singularia alibique non reperta exhibeant et insuper ne integri quidem sint: accedit quod unus eos exprimendos curavit Vogué[3]). Quae cum ita sint, haud facile certi quicquam promi posse arbitror: quae autem viri docti suspicati sunt, ea non omni ex parte mihi placent, quamvis quae veri similiora essent mihi non contigerit invenire.

Tab. IX tituli 1—6

vel turpem in modum mutilati obscuratique vel brevissimi sunt: e quibus nostram dialecti Cypriae cognitionem utilitatem ullam percepturam esse vix sperandum est. Verumtamen ne quid omittam, initio tertii tituli *i* mero errore scriptum esse pro *a*, quod Zotenberg[4]) ostendit, commemorandum est.

---

1) De ceteris huiusce tabulae titulis scribendique ordine quem exhibent cf. p. 259.

2) 'Numismatique' tab. V nr. 1; cf. Brandis 'Versuch' p. 654 nr. 1.

3) 'Mélanges' tab. IV nr. 5—7.

4) 'Journal Asiatique sér. VI tom. XI' tab. II nr. 14.

Tab. IX 8.

Cypriaene sint notae necne, Schmidtio ipsi dubium videtur.

Tab. IX 9 (Ahr. 5, DS. 1, Schm. Id. 12).

Titulus bilinguis[1]) prope Athienú vicum repertus. In libello saepius commemorato[2]) *vo* notam in prima sede scripserat Schmidt exemplar quod proposuerat Vogüé[3]) secutus, emendaverat postea[4]), nihilominus in tabula de qua agimus iterum *vo* scriptum legimus: *ka* requiri per se intellegitur, quod in monumento exstare Hall quoque confirmat[5]).

Tab. X 1.

Huius nummi, quem unum Schmidt exprimendum curavit, inscriptio *Εὐϝέλϑο(ν)τος* a sinistra ad dexteram directa est: eadem solito more scripta est in nummo Luynesii[6]); signum quartum ibi *le* non *ro* esse Brandis iam suspicatus erat[7]). Ceterum si contuleris arietem cum inscriptione iam antea ab ipso Schmidtio editum[8]), videbis notas hic neglegentius expressas, velut primam *pa* notae similiorem esse quam *e*[9]).

Tab. X titulum 2 (Hall II 7, Cesn. 39, Neub. 7)

Neubauer cum XII 2 coniunctum incredibilem in modum interpretatus est. Quare ne temere de huius viri docti ratione supra iudicium fecisse videar, afferam quae ille de his titulis quamvis non sine dubitatione protulerit.

Ac tradita quidem sunt signa haec — titulum XII 2 ante X 2 collocandum esse censet Neubauer —:

---

1) Vid. quae adnotavi ad tit. VIII 1 p. 270.
2) 'Die Inschrift von Idalion' p. 100.
3) 'Mélanges' tab. III nr. 1.
4) Jen. Lit.-Ztg. 1874 nr. 32.
5) 'Proceedings'; cf. tab. I nr. 6 et 45.
6) 'Numismatique' tab. I 7. vid. infra p. 292.
7) 'Versuch' p. 659 nr. 22. cf. tab. I nr. 22 et 29.
8) 'Die Inschrift von Idalion' ante ipsam commentationem.
9) Vid. tab. II nr. 1.

to. po. to. ?[1]) ?. *to. ta. po* (?).
XII 2 X 2

Tertio loco et Brandis (*b*) et Hall (*a*) *to* praebent, Neubauer vero lineolam transversam inferiorem in imagine e gypso expressa Berolinensi in alteram lineae directae partem productam esse[2]) testatus *lo* agnoscit, lineola superiore autem *ni* syllabam quae desit indicari dicit (sic!), legitque τὠπλῶ[νι] quod ex τῶ Ἀπλῶνι[3]) per κρᾶσιν natum esse vult. Quartum deinde signum *te* in obliquum flexum putat, quod non plane reiecerim, quamvis nihil obstet, quominus *e* agnoscamus[4]); quintum *o* quod careat infima linea, cui explicationi prorsus repugnat Hallii apographon, quod potius *i* vel *ke* praebet[5]). Iam intelleges Neubauerum θεῶ quod proponat coniectasse non legisse.

Ultimum denique signum paullum adesum *ko* legit. Et concedo hic sicuti aliis in titulis dubitationi locum esse, utrum *ko* an *po* legendum sit. Ita fit, ut finem tituli sic transcribendum ducat:

to. ta. ko τὠτακῶ

vel κρᾶσιν si dissolvis τῶ ὠτακῶ. Quid autem est ὠτακός? Hoc quoque docet nos Neubauer: compositum enim esse vult ex ὠτ—, quae est stirps vocis οὖς, et radice verbi ἀκεῖσθαι. Significat igitur vox inaudita eum qui aurium morbis medetur. Qua in re nihil ad eum attinet, quod, cum verba in —ακος desinentia, de quibus uberius egit Lobeck[6]), innumerabilia fere exstent, omnia non composita sunt sed derivata, nec ullum usquam conspicitur vestigium nominis cuiusdam, quod exeat in —ακος, ad verbum ἀκεῖσθαι pertinentis. Sed haec hactenus.

---

1) Signo ?. posito notam integram sed nondum indagatam, signo +. notam vel oblitteratam vel mutilatam, lineola transversa —. scripta lacunam in monumento exstare intellegas velim.

2) Cf. tab. II 4*a*.

3) Hac nominis divini forma Ahrentem secutus utitur, equidem Ἀπόλ(λ)ωνι scribendum esse arbitror; qua de re hic amplius agere nolo.

4) Cf. tab. II 4*b* et tab. I secundam notae *e* formam.

5) Cf. tab. II 4*c* et 3.

6) Pathol. p. 311.

Nam quid de eiusmodi interpretatione existimandum sit per se intellegitur.

Tab. X 4 (Ha. VII 29, Cesn. 7, Ahr. 7, Schm. Id. 14, Neub. 19, Photogr.).

A photographia Schmidtii tabula nihil discrepat, nisi quod lineolam in primo tertii versus signo omittit, quae lineas directas inter se coniungit. Eandem non modo Hall verum etiam Birch et Brandis[1]) viderunt. Sententia huius tituli nondum satis dilucida est. Hoc unum tenendum — quod Neubauer neglexit —, cum litterae huius tabulae satis alte in lapidem incisae sint, omnino fieri non potuisse, ut nullis vestigiis relictis signa quaedam prorsus delerentur. Quam ob causam quae ille de notis quibusdam in versu secundo evanidis statuit, omni fundamento carent.

Tab. XI titulus 1 (Ha. VI 26, Cesn. 21, Neub. 31)

e duabus litteris constat, ne his quidem tam planis, quam Schmidt proposuit.

Tab. XI 2 (Ha. IV 13, Cesn. 1, Ahr. 22, Neub. 35, Photogr.).

Apud Schmidtium mendose scripta sunt haec: Vers. 1 iunct. 6 signum 6 quod, quasi certum sit *se*, expressum est, minus certum est in lapide; qui in fine versus divisorem videtur exhibere. De vers. 2 iunct. 2 secundo signo admodum ambiguo e photographia nihil omnino cognosci posse iniuria contendit Ahrens: immo admodum perspicuum est, eam lineolam directam, quam tabula Schmidtii linearum cruci subiectam ostendit, ibi sursum productam esse, qua re de *i* significatione minus constat. Hall hanc lineam non partem signi, sed casu quodam natam ratus de *ro* cogitavit, Neubauer *ti* coniecit potius quam legit. In monumento ipso, quantum ex photographia concludere licet, aut *a* aut *ro* fuit. Utrum verum sit, difficile diiudicari potest, cum sequantur duo signa deleta: nam ne signi *ta* quidem quicquam superest nisi tenue vestigium.

---

1) Cf. apographa *b* et *c* litteris notata.

Eiusdem iuncturae septimo loco apud Schmidtium *a* scriptum est, non *i* quo opus est propter id quod antecedit *θεοῖς*. Ac ceteri omnes excepto Cesnola hoc legerunt photographia quoque satis comprobatum. Eadem iunct. 4 loco quinto signum mutilatum *sa* quam *i* litterae similius praebet, quod etiam Brandis *sa* syllabae nota reddidit[1]). Vers. 3 iunct. 2 loco 5 *te* quod apud Schmidtium videmus in photographia multo minus distinctum apparet, ita ut aequo iure de *i* vel *a* cogitari queat. Iunct. 5 loco 5 aut *ke* quale est in tabulae Idaliensis vers. 15[2]) aut, si obliquam lineam super dexterum crucis latus impositam ad signum pertinere negamus, *i* agnoscendum est; adiecta enim est in superiore signi parte lineola directa, quam Schmidt non adscripsit[3]).

Haec de singulis litterarum notis dicenda esse existimavi. De sententia tituli quae adhuc viri docti protulerunt, qui accuratius examinaverit, eum non fugiet multa admodum ambigua esse, multa omnino demonstrari non posse.

Equidem quamquam titulum non totum intellexi, tamen cum ad interpretandum eius initium plane aliam viam ingressus sim atque alii, proferam ea quae suspicatus sum. In tantis enim difficultatibus vel erroris convinci non pudebit.

Primum tituli verbum *ka. i. re. te χαίρετε* excipiunt haec signa:

ka. ra. si. ti. +. *na. xe* | *ka. po. ti* | .

Punctum quod post quartum signum *ti* positum est, omnes adhuc divisorem esse crediderunt, nec tamen *ka. ra. si. ti* iuncturam probabilem in modum interpretati sunt. Quae enim proposuerunt Ahrens *γράστι*, Deecke *κράστι*[4]), Hall *χράστι*, Neu-

1) 'Versuch' p. 660 nr. 23.

2) Cf. tab. II nr. 3.

3) Cf. tab. II nr. 1.

4) Hanc priorem Deeckii coniecturam affert Ahrens (in Philol. vol. 36 p. 16); nunc litteris nuperrime ad me missis cognomen Iovis in iunctura illa delitescere contendit ille et in memoriam revocantur ab eo *Κεραστίς* et *Κεράσται* — illud antiquitus Cypro insulae, hoc incolis eius nomen fuisse fertur —, a quibus ductum esse dei nomen censet. Quae coniectura non magis mihi placet quam ceterae. De Iove vid. Philol. 36 p. 24.

bauer γρᾶσϑι (sic!), ut de sententia formaque singulorum verborum taceam, ea omnia adversantur scribendi regulae a Deeckio et Siegismundio investigatae, a ceteris probatae huic: 'Cum consonae in mediis vocabulis sese excipientes non sunt muta cum liquida, prior earum vocalem ex syllaba antecedenti sibi adiungit'[1]).

Ergo necessario *ka. ra. sa. ti* scribenda erant. Deinde *va* signum excidisse arbitrati, licet Ahrens imagines tituli ansam non dare concedat, ϝάναξ legerunt. Quare hac una re refelluntur omnia illa satis, ut opinor, mira quae a viris doctis excogitata sunt, qui et versus hexametros sibi in hac tabula invenisse visi sunt, et poetam aliquem aut ad edendum et bibendum adhortantem aut numen aliquod edendo bibendoque praefectum implorantem.

Ego quidem punctum illud divisorem non existimo, sed particulam quandam notae oblitteratae proximae, quam *mo* fuisse quominus suspicer nihil impedit. Licet iam signa aliter comprehendere, et *ti* syllabam cum sequentibus si coniungimus — quod faciamus necesse est, si inter *si* et *ti* notas divisoris vestigium recte agnovi — efficitur:

ti. [*mo.*] *na. xe* Τι[μῶ]ναξ

quod est nomen hominis Cyprii quem Herodotus (VII 98) parti classis Persicae praefectum fuisse narrat. Etiam quae praecedunt *ka. ra. si* nomen proprium esse Χάρσιν vocativo casu positum conicio et hanc propriam fuisse formam Χέρσιος nominis, quod est regi Salaminis Cypriorum saepius ab Herodoto commemorato. Sic in eodem quem modo indicavi loco ante Timonactem illum Γόργος ὁ Χέρσιος nominatur.

Neque dubito sequentem iuncturam interpretari κὰ Πό(ν)τι (quod nomen proprium apud Pausaniam VI, 10, 7 legitur), ita ut tres viri nominatim appellentur, quod bene quadrat ad imaginem supra titulum lapidi insculptam. Semel particulam copulativam positam esse opinor, quod primus ut superior loco

---

1) Vide p. 261 reg. 3.

duobus alteris opponitur, sicuti etiam supra vir medio loco positus duobus alteris statura praestat.

Itaque initium tituli sic transcribo:

Χάρσι, Τι[μῶ]ναξ κὰ Πό(ν)τι[1]).

Tab. XI 3 (Ha. I 1, Cesn. 2, Neub. 6, Photogr.).

Photographiam si contuleris, Schmidtii imaginem a vero longissime abesse cognosces. Post vers. 1 sig. 2 dubium est, num omnino nota exstiterit; tamen plura illic vestigia, si quae fuit nota, sunt quam hic. Signi 7 alia est forma in photographia, alia apud Schmidtium[2]); neque de divisore ante hoc signum posito plane constat. Signa a quarto decimo usque ad decimum octavum ita sunt mutilata, ut certum iudicium facere nequeamus. Loco paenultimo neque *to* neque *ta* confirmatur photographia, ubi nihil conspicimus nisi lineam directam. Transgredior iam ad versum 2. In medio signo octavo Schmidtii tabula nihil nisi rimulas, plenam lineam quae ramos signi inter se coniungit photographia ostendit; quae sign. 9 *ni* potius esse quam *ri* docet, cum lineae primariae infima pars non appareat, sed lineae transversae, qua efficitur *ni*, vestigium[3]). Sig. 10 sine dubio non est *ra* sed *ja*, cum linea transversa mera sit rima[4]). Sig. 15 vehementer est mutilatum, nec reliquiae *no*, quod Hall et Neubauer agnoverunt, magis commendant, quam aliud quoddam signum[5]). Sign. 18 vero dilucidum est *tu* in photographia figuraque prorsus alia atque apud Schmidtium[5]). Itaque inscriptio latinis litteris transcripta est haec:

1\. . . . . . . *to. o.* — (?). *si. sa. to. te* | ?. *na.* —. *o. ne. te. ke* | (? above the first |)
o. na (?). +. *ke* (?). +. *se* (?).* +. *a*

---

1) Hoc unum addam huic sententiae non obstare ea, quae Deecke de proximis verbis mecum communicavit, quem mox plenam lucem huic titulo allaturum esse confido.

2) Vid. tab. II nr. 1.

3) Vid. tab. I nr. 28 et 33.

4) Ibidem nr. 26 et 40.

5) Vid. tab. II nr. 1.

? ?
2. *te. o. i*(?). *po*(?). *to. a. po.* ?. *ni*(?). *ja* | *ra* |
i. te. me. +. *se*(?) | *i. tu. ka. i* | | |

Ubi asteriscum * posui, ex imagine supra lapidi insculpta pes sellae in inscriptionem porrigitur.

Quae de argumento tituli Neubauer ante oculos nobis posuit, refellere supersedeo et potius confiteor nescire me, quae sit sententia: nihil enim adhuc certi inventum est, nisi priore versu *ὀνέθηκε*, altero *ἰ*(*ν*) *τύχαι*.

Ad Tab. XI 4 (Ha. II 9, Cesn. 6, Ahr. 11, Schm. Id. 8, Neub. 1, Photogr.)

hoc unum notandum est, lineolam supra *mi* positam (vers. 1 sig. 5), quippe quae in photographia non satis distincta sit, pro nihilo habendam esse.

Tab. XII 1 (Ha. VI 23, Cesn. 8, Ahr. 13, Schm. Id. 10, Neub. 2).

Vers. 2 signum sextum in lapide ipso non tam planum est quam apud Schmidtium. Hall quidem agnovit *te*, tamen tabula eius *i* magis commendari recte vidit Ahrens in Philol. vol. 36 p. 10, qui antea in Philol. vol. 35 p. 88 ipse *te* legerat.

Tab. XII 2 (Ha. II 6, Cesn. 18, Neub. cf. X 2).

Quod in exitu tituli positum vestigium signi quis crediderit, signum non esse Hall testatur: Brandis (2 *b*) nihil omnino adscribit.

Tab. XII 3.

Imagines litteris *a* et *b* notatae, cum fere nihil inter se habeant similitudinis, Hall tabulam suam quam accuratissime ipsi lapidi assimilatam esse affirmet, ipse quam maxime enixus plura enucleare non potuerit quam:

e. +. *se.* +. +. +. *to. e.* +. *se* ;

contra cum alterius apographi omnia signa sint perspicua, eiusdem tituli apographa esse nego. Numeri igitur sic discribendi sunt:

XII 3 *a* (Ha. IV 18). XII 3 *b* (Cesn. 20, Neub. 9).

Tab. XII 4 (Ha. VI 27, Cesn. 23, Neub. 15, Photogr.).

Eundem titulum ex alio exemplari transcriptum denuo occurrere Schm. XX 4 Neubauer suo iure contendit: nec Schm. XIX 5 tertium eiusdem tituli apographon esse, quod idem vir doctus suspicatus est, non veri est simile.

Tab. XIV 3 (Ha. II 8).

Titulus tribus in lateribus lapidis quadrati incisus est, tres igitur sunt signorum iuncturae. Schmidt Hallii apographon non satis accurate reddidit: iunct. 1 sig. 3 sitne *si* admodum dubium, de sexto nihil cum ulla veri specie conicere licet. Iunct. 2 sig. 7 manifestum est *se*. Iunct. 3 sig. 6 *le* vel *pi*, septimum *po* videtur fuisse.

Tab. XV 1 (Ha. I 4, Cesn. 16, Neub. 33).

Hall Schmidtio adversatus, qui litteras graecas et *Θέμιν* et *Θεμίαν* legi posse contendit, *Θεμίαυ* in monumento scriptum esse perseverat [1]).

Tab. XVI tituli 1 (Ha. I 2, Cesn. 15, Neub. 16) ectypon chartaceum praesto mihi fuit. In apographo *b* littera notato, quod longe praestat apographo *a*, per errorem *pi* pro *o* positum esse supra iam-dictum [2]). Post signum sextum *to* recte Hall divisorem agnovit. Quae signa in iunctura secunda inter *pa* et *ti* notas leguntur, perperam *pi. ja. ta* interpretati sunt viri docti; nam *pi* notae ne simile quidem quicquam reperitur, *ta* autem quominus legamus impedit iunct. 1 sig. 3 quod ad usitatum *ta* syllabae signum propius accedit, ab illo prorsus diversum est. Equidem non tria sed duo signa exstare arbitror haec: *re. me*, alterum paullum in obliquum flexum [3]). Quae cum antecedenti *pa παρ' ἐμέ* efficere propterea non pro certo affirmo, quod cetera non intellexi.

---

1) 'Proceedings' p. XXIX.

2) Vide p. 258.

3) Vid. tab. II nr. 5: primo loco (*a*) notas proposui quales sunt in ectypo chartaceo, altero (*b*) quales ego interpreter.

Tab. XVI tituli 4 (Ha. IV 19, Neub. 28) signa sintne Cypria dubitatur.

Tab. XVII 1 (Ha. VI 24, Cesn. 3, Abr. 12, Schm. Id. 9, Neub. 14, Photogr.). Imago quam Schmidt *b* littera notatam ex Hallii exemplari transcriptam dicit, minus accurate illi respondet. Haec fere ex Hallii libello et photographia adnotanda sunt: vers. 1 divisor neque post quartum neque post nonum signum legitur, altero tamen loco, ubi lapis adesus est, divisorem olim fuisse non nego. Contra divisor in fine vers. 2, qui in Hallii tabula non plenus apparet, comprobatur photographia. Ultima tituli nota sine dubio est *i*, apud Hallium ipsum *i*, in apographo *b* falso *a* scriptum est. Praeterea de singulis notis addenda sunt haec: vers. 1 sign. 2 quin *ko* sit, non est dubium, cum sinistrum anguli latus rectum et ne paullum quidem curvum sit: curvum enim latus sinistrum *po*, rectum *ko* notae proprium est[1]). Quare Ahrentis *Ἔφωδος* non probo nec magis tamen Schmidtii *Ἔ(γ)χωτος*, sed *Ἔ(γ)κοτος*, quod nomen proprium unde ductum sit satis est manifestum, legendum esse suspicor, in nomine proprio non necessario propter dialectum *ἰν* pro *ἐν* requiri ratus. Vers. 2 sig. 5 *pi* aliquantum ab usitata forma distat, idem valet de sig. 8 *si*, quod ad *le* in titulo XXI 10 similitudinem accedit[2]), quamquam eadem esse signa non contenderim. Dubitationem igitur movet iunctura *ta. pi* (?). *te. ki. si* (?). *o. i*, cuius sententia perobscura est.

Tab. XVII tituli 2 (Ha. II 10, Cesn. 34, Neub. 25 una cum tit. XIII 1 et hunc et sequentem titulum tractavit) signa 6 et 7 paullum quidem inter se discrepant: tamen alteri aliam atque *i* significationem tribuere non ausim. Sig. 5 certissimum est *po*, perperam de *ko* cogitavit Hall.

Omnium, qui deinceps usque ad tit. XX 6 sequuntur tituli, praeter Cesnolae apographa, quibus non niti, nisi alii fontes

---

1) Vid. tab. I nr. 9 et 19.

2) Vid. tab. II nr. 6 et 7, tab. I nr. 18 et 48.

plane me deficiunt, satius esse duxi, solae imagines in Schmidtii corpore expressae in promptu mihi fuerunt, quas omnes ipsis monumentis non plane similes dicit Hall[1]): quam ob rem de paucis rebus certum iudicium proferre potero.

Tab. XVIII 2 (Cesn. 10, Ahr. 8, Schm. Id. 7, Neub. 20).

Prima iunctura difficillima est interpretatu necdum de sententia constat. Sig. 1 ab omnibus *e* notae formis multum differt, tamen notam illam *πολυσχηματιστον* hanc quoque formam assumere potuisse non negaverim; neque tertio loco lineola infima neglecta *i* agnoscere reformido. Nihilominus *e. te. i* *ἔτει* propter omissum digamma suspicionem movet.

Tab. XIX tituli 4 (Neub. 12) initium apud Brandisium[2]) transcriptum est; qui tertio loco usitatam *se* notae formam praebet pro singulari huius tabulae signo.

Tab. XX 2.

Schmidtium perperam hic diversos titulos in unum comprehendisse, id quod Neubauer iam suspicatus est, demonstratur eo, quod apud Cesnolam duo exstant tituli, quorum alter tricesimus primus idem est atque noster 2*a*, alter tricesimus idem atque noster 2*b*. Hic ibi apparet secundo versu auctus, qui unum signum continet *a*, quem versum per errorem alius tituli particulam putavit Birch eumque secutus Schmidt expressit tertia huius tabulae sede. Itaque numeri sic discribendi sunt:

XX 2*a* (Cesn. 31, Neub. 5). XX 2*b* (Neub. 27).
XX 2*b* adiecto 3 (Cesn. 30).

Tab. XX 6 (Ha. VIII 32, Ahr. 24).

Hall Schmidtii tabulam plane mendosam dicit[3]). Vers. 1 signa oblitterata apud Hallium longe aliam speciem prae se ferunt

1) 'Proceedings' p. XXX.
2) 'Versuch' p. 663 nr. 32.
3) 'Proceedings' p. XXX.

atque hic, sed ne sic quidem certioris iudicii potestatem faciunt. Sign. 8 apud eundem divisor excipit, qui etsi non tam plenus tamen etiam hic apparet et Ahrentis interpretationi: *Ἀριστοκό[ϝων] Πατοσίρι* obstat. Sign. 8 *na* notae similius quam *pa*, signi 10 *si* eadem est figura quae in tit. VIII 4 vers. 2. In vers. 2 signo 2 Hall lineolam transversam non ostendit quam Schmidtii tabula. Vers. 3 quinto loco signum apparet, quod utrum *pe* an *po* significet, vix ex ipsa forma diiudicari potest: nihilo secius non dubito *τῶι Περσεύτᾱι* legere, cum idem nomen in duobus titulis graecis, quos Cesnola indagavit, inveniatur [1]).

Hic titulus eximiae est difficultatis, cum praeter non nullas litteras oblitteratas ter occurrat signum alibi non repertum [2]): cui Hall Schmidt Ahrens *ri* significationem tribuerunt, quae signo non praeter alias commendatur. Tamen excepto versu primo, de quo Ahrenti nullo modo assentiri possum, ceterum, quoniam quod magis placeat proferre non possum, in eius interpretatione acquiesco: nisi quod, cum Hallio teste secundum vers. 3 signum, quod nunc est mutilatum, vel *to* vel *se* vel *ta* fuisse videatur, pro Ahrentis *περὶ παιδί* scribere malo *περὶ παίδω(ν)* *ν* littera ante sequentem consonam in exitu pleni vocabuli non scripta, quod Ahrens ipse in Philol. vol. 35 p. 11, ibid. p. 69 sqq. fieri posse concedit.

Vers. 3 sign. 11 valde est ambiguum: ab *o* signo enim, quod Schmidt intellegi vult, nimis discrepat; *u* autem, a quo nihil differt nisi lineola transversa supra addita [3]), si legimus, evadit *ὐνέθηκε*, quod pro *ὀνέθηκε* positum esse Ahrenti non credo, cum vocalem *α* ex dialecti indole primum in *ο* deinde in *υ* mutatam esse non veri sit simile. Equidem certam sententiam promere nequeo, cogitavi autem de lapidarii errore: si enim lineolam supra appositam ad infimum signum transponimus, *mi* nota efficitur [4]), qua cum sequentibus coniuncta

1) ‘Cyprus’ p. 425 nr. 30 et 31.

2) Vers. 1 secunda et ultima, vers. 2 decima sede, vid. tab. II nr. 8.

3) Vid. tab. II nr. 9.

4) Vid. tab. I nr. 37.

mi. ne. te. ke iuncturam μιν ἔθηκε interpretari ausus sum. Quod pronomen μιν, quamquam in aliis Cypriae dialecti monumentis non reperitur, tamen, cum apud Homerum imprimis in usu sit, non abhorret a dialecto, quae alias quoque formas homericas suppeditat (velut πτόλις, ἄνωγον), et hoc loco ad donum supra in obscura tituli parte commemoratum referendum esset. Sed hanc coniecturam audaciorem quam probabiliorem esse non ignoro.

Tab. XXI 1 (Ha. VIII 31, Cesn. 37, Ahr. 23).

Hunc titulum primus edidit S. Birch[1]). Hall Schmidtii imaginem *b* littera notatam insignem in modum pravam et errorum plenam esse affirmat[2]) optimo quidem iure: divisor restituendus est post iunct. 4 sig. 6, ita ut novem sint iuncturae. Iunct. 3 loco tertio et iunct. 4 loco quarto apud Hallium *ne* signum legimus pro singulari illo tabulae nostrae[3]). Iunct. 5 sign. 5[3]) apud Hallium manifestum est *no* neque eandem habet figuram, quam ultimum totius tituli signum, sicuti hic est. Quintam igitur iuncturam μεμναμένοι interpretari, ultimo autem signo aliam significationem tribuere licebit; nec male Deecke[4]) legendum proposuit *e. re. re.* **ze** ἔϝρεζε, quod ad sententiam tituli optime quadrat.

De primis huius tituli verbis nondum quod omni ex parte placeat a viris doctis prolatum est. Ahrens eo recurrit, ut tres notas *ka. te. se* in iunctura tertia inter *se* et *ta* syllabas lapidarii culpa intercidisse putet; Schmidt in iuncturae secundae sede altera pro *u* conicit *mi*, sed neutra lectione multum proficimus ad sententiam efficiendam. Equidem Hallii sententiam secutus in *me. ne. se. ta. sa* nomen proprium muliebre inesse puto, etsi probabilis formae nomen indagare mihi non contigit. Quae tunc evadit sententia sane magis mihi arridet quam quas alii explorasse sibi visi sunt; est autem haec:

1) 'On some Cypriote Antiquities' cf. Transactions vol. IV (a. 1876) p. 20.

2) 'Proceedings' p. XXX.

3) Vid. tab. II nr. 1.

4) Cf. Philol. vol. 36 p. 27.

Εὐαγρετοκρέτης (?) et mulier quaedam monumentum, cui incisa sunt verba, fratri erexisse se dicunt (*ὀνέθεμεν τόδε* vel tale quid facile suppleas) beneficiorum ab illo datorum memores.

Tab. XXI 2 (Ha. VII 30).

Imaginem huius vasis primus exprimendam curavit S. Birch[1]); quem quin Schmidt secutus sit quamvis non laudato Birchio haud dubium est. Hall in inferiore vasis parte quarto si a dextra incipis loco signum habet, cui Argentoratenses Ahrensque *ji*, Bergk (cui hac in re assentior) *vi* significationem tribuerunt[2]), apud Schmidtium et Birchium autem omissa lineola directa eadem nota legitur, quam tituli praecedentis ultima sede scriptam Deecke *ze* alii *no* esse rati sunt. Sed Hall vas de quo agitur non ipse vidit imagine usus quam ei miserat Cesnola, cuius scripturae non prorsus confidere nos posse ex libro nuper edito intellegitur. Qua de causa errorem in altera imagine inesse minus confidenter dixerim.

Hoc unum addo, Schmidtii interpretationem *Πάφωι γε εὐνοϝεῖτε*, quae sane habet quo se commendet, non omni dubitatione vacuam esse. Primum enim, si Deecke suo iure signum illud ambiguum tituli antecedentis *ze* interpretatus est, *εὐνοϝεῖτε* recte sese habere nequit; deinde *γε* illud quid sibi velit non videmus.

Tab. XXI 4 (Ha. VIII 33, Cesn. 43).

Primam notam non plenam sed admodum mutilatam esse in monumento testatur Hall, *e* tamen non *po*, quod Schmidtii tabula commendat, eam fuisse suspicatur. Alterum signum vel *te* vel *pu* ei videtur esse.

Tab. XXI 10.

In duabus armillis aureis, quas Cesnola Curii iuvenit, eadem verba, non prorsus eadem signa leguntur. Alterius

1) 'Transactions' vol. IV l. l.

2) Vid. tab. I nr. 41 et Jen. Lit.-Ztg. 1876 nr. 26.

tantum inscriptionem expressit Schmidt neque hanc omni ex parte accuratam: utraque enim armilla et primi et decimi signi aliam praebet formam atque tabula eius [1]). Altera autem, quam Schmidt non adscripsit, notae *pa* paullulum aliam speciem oculis subicit ultimamque notam *se* non in sinistram sed in dextram spectantem [2]).

Tab. XXI 11 (Cesn. 55).

Inscriptionem et gemmam Cesnola alio loco [3]) expressit neque videtur perspexisse eam hac in tabula reperiri.

II

Cum ad finem corporis Schmidtiani pervenerim, transgredior iam ad titulos, quos Cesnola primus ante oculos nobis posuit: de quorum numero non nulli eximendi sunt, quos alibi iam editos esse aut ignoravit vir de monumentis Cypriis meritissimus aut parum curavit. Quos apponam numeris Schmidtianis adiectis; sunt autem hi:

Cesn. 19 (Schm. X 3)
— 29 (— XIX 9)
— 31 (— XX 2a)
— 39 (— X 2)
— 55 (— XXI 11).

Contrario errore tit. 35 a Schmidtio (XVI 1) redditum dicit; nam titulo illi Schm. XVI 1 respondet Cesn. 15 et hic prorsus alia continet signa.

Singulos nunc titulos latinis et quantum fieri potest graecis litteris perscriptos proponam.

---

1) Vid. tab. II nr. 1.

2) Vid. tab. II nr. 10; armillam a Schmidtio non adscriptam *b* littera notavi.

3) 'Cyprus' tab. XLI a.

Tit. 22

Golgis repertus misere mutilatus est, ita ut pauca signa legere possimus haec:

1. +. —. *to.* —. *ra.* —. —. +. —. —. —. *po.* ||| |||
2. *te.* +. *to.* —. *a.* —. *i. se. ma.* —. *te.* —. *ka. ne.*

In tantis tenebris si quid mihi suspicari licet, in exitu tituli κα]τέ[ϑη]καν esse crediderim.

Tit. 33

Curii repertus duas notas exhibet, quarum prior *vo* notae in obliquum flexae similis est [1]), altera sine dubio est *po.*

Tit. 35 Pylae repertus.

ti. mo (?). *se.* +. *te. se. to. a. la. ni* (?). *o. se.*

Signa pleraque dilucida sunt, sententia obscura. Signum alterum non certum est *mo*, quarto loco *re* videtur fuisse [2]).

Tit. 36

frustum tituli obiter exarati Golgis repertum; sex sunt signa, tria plana:

e. —. *ta. mi.* ?. +. ?.

Quod hic quinto loco, idem signum in Cesnolae apographo Schm. XXI 1 *b* bis invenimus, ubi in Hallii tabula est clarum *ne*; quare etiam hoc loco fortasse non perperam de *ne* nota cogitaveris.

Titulum 44 et qui deinceps usque ad quinquagesimum quartum insequuntur titulos nec non quinquagesimum septimum effodit Cesnola ad Cythrea vel Khytrea oppidum, quod sine dubio est veterum Χύτροι. Hi tituli imprimis eam ob causam alicuius sunt momenti, quia fere omnes praebent nomen Veneris deae. Mirum enim erat deae in Cypro insula omnium maxime cultae mentionem in hoc titulorum genere fieri nullam. Iam vero hoc nomen in iis de quibus nunc agendum est titulis

1) Vid. tab. II nr. 11 et tab. I nr. 45.

2) Vid. tab. II nr. 12.

tam frequens est, ut non dubitem, quin Cesnola in aliquod Veneris templum inciderit.

Tituli 44 et 45 brevis uterque nomen deae praebent:

44. *ta. pa. pi. a.* τᾶ(ι) Παφία(ι)
45. *ta. se. pa. pi . . .* τᾶς Παφί[ας.

Ad priorem ὁ δεῖνα ὀνέθηκεν τόδε, ad alterum ὀνάθημά ἠμι vel simile quid mente addendum est.

Tit. 46.

vs. 1. *po. ro. ta. ti. mo. e. mi. ta. se. pa. pi. a. se. to. i. e.*	Πρώτα Τίμω ἠμὶ τᾶς Παφίας τῶ ἰε-
vs. 2. . . . . *ti. ro. se. ti. se. ?. ka. te. te. ke. ta. i.*	ρέος] . . . . κατέθηκε τᾶι
vs. 3. *pa. pi.* —. —. —. *i. a. po. ro. ti. ta. i.*	Παφί[ᾶι τᾶ]ι Ἀφροδίτᾶι.

Secundi versus finis et totus versus tertius satis perspicuus est; in tertio autem versu tria signa *a. i. ta* intercepta ducere per spatium lacunae licet. In priore versus secundi parte nomen eius qui donum posuit subesse credo: ad cuius formam perspiciendam impedimento est signum sextum obscurum et aperte corruptum.

Verbis initio primi versus scriptis: Πρώτα Τίμω signa tradita interpretari conatus sum: quorum nominum prius in Anthol. Palat. lib. V carm. 108 legitur, neque patris nomen, ante quod, ut saepius fit, articulus non adscriptus est, tam singularis est formae, ut exstitisse id negari possit. De collocatione verborum in altera versus primi parte conferas velim titulum Schm. VIII 3*a*: τὰς ϝανάσσας τῶ ἰjερέος. Commemorandum est praeterea ab omnibus titulis Chytris repertis *i* consonantem parasiticam esse alienam: scriptum enim est Παφία non Παφίjα. Simile est quod legimus in simpulo argenteo (Schm. VII 1) Γολγίᾶι non Γολγίjᾶι et in tit. Schm. XXI 1 εὐϝεργεσίας. At Idaliensis tabula cum plerisque aliis post *i* litteram syllabae *ja* non *a* notam exhibet. Admodum igitur fluctuarunt hac in re homines Cyprii. Atque idem valet de

je signo; quin etiam in uno eodemque vocabulo promiscue *je* et *e* scripta esse docent *ἰjερῆς* (Schm. VIII 6), *ἰjερέος* (Schm. VIII 3α), *ἱερέϝιjαν* (tab. Id. vers. 20), *ἱερέος* (Schm. VIII 3β et Cesn. 46).

Tit. 47.

vs. 1. *ta. se. te. o* | *ta.* +. . . . . *τᾶς θεῶ τᾶ[ς* . . . . . .
2. *a.* ?. *ta. ra.* +. . . . .
3. *te. mi.* +. . . . . . -*θεμι[ς* . . .
4. *o*. . . . .

Vers. 2 signum secundum similitudinem gerit eius syllabae *se* signi quod legitur in titulis Paphiis (Schm. VIII 3α, β, γ)[1]), sed noli hanc ei tribuere significationem, cum in versu primo usitata huius litterae forma inveniatur. Deam cuius mentio fit primis verbis, Venerem esse veri est simillimum.

Tit. 48.

. . . . . *se* | *pa. pi. a. se* . . . . *α]ς Παφίας.*

Primum signum, quod plenum *ta* videtur esse, melius *se* nota habetur, cuius notae alteram particulam lineolam antecedentem existimo[2]).

Titulus 49 per se clarus est:

ta. se | *pa. pi. a* . . . . *τᾶς Παφία[ς.*

Tit. 50.

pa. o. a. se. *Πα[φί]ας.*

Παφίας profecto legendum est, nam lineola alteri signo infra apposita, qua *pi* in *o* mutatur[3]), vel casui cuidam vel lapidarii errori tribuenda est.

Tit. 51.

vs. 1. —. —. *ta. se.* —. —. *ta. se. pa*
2. *a. u. ta. ra. mi. ka.* +
3. *o. na. ka. te. mi. se.*

---

1) Vid. tab. I nr. 47 alterum signum.
2) Vid. tab. II nr. 13.
3) Vid. tab. I nr. 4 et 18.

In tertia vers. 3 nota alteram lineam transversam, qua adiecta *si* nota evadat[1]), vel in monumento vel in apographo intercidisse persuasum habeo: interposito enim *si* signo Ὀνασίϑεμις scriptum habemus, quod nomen optime convenire viro Cyprio docent haec duo nomina: Ὀνασίτιμος (Schm. III 1) et Ὀνασίϝοικος (Schm. V).

Versus primus varia suspicandi ansam praebet. Mihi haec explicatio in mentem venit:

τᾶς [ϑεῶ] τᾶς Πα|φίας . . . .

Tituli 52 signa duo nominis deae reliquias esse praecedentibus titulis collatis admodum probabile est; sic igitur scribo:

. . *pi. a* Πα]φία .

In titulo 53 rursus plenum nomen divinum legitur:

+. *pa. pi. a. se. va* τᾶς] Παφίας ϝα . . . . .

Signi *se* quod *pa* notam antecedit linea certe directa reliqua est.

Tit. 54.

a | *pi.*

Haec duo signa, inter quae divisore distinctum est, ne coniecturae quidem ansam praebent.

Tit. 57.

ko (?). *te* (?). *ke. a.*

Qui primum signum excipere videtur divisor potius ad alterum signum pertinet vestigiumque lineae transversae oblitteratae est[2]). Si autem signum alterum recte *te* interpretatus sum, id quod primo loco exstat *ko* ferri vix potest: fortasse ibi scriptum erat *ne* fuitque olim in lapide: ὀνέϑηκε Ἀ . . . . . .

Tit. 58

?. *la.* +. +. +. *ti. pa.*

1) Vid. tab. II nr. 14.
2) Vid. tab. II nr. 15.

et tit. 59

1. *ka.* +. *vo*
2. *ti. la*

Curii reperti nihil nobis prosunt.

Titulus 60 Amathunte repertus.

—. *mi. pi.* ?.

Ad similitudinem signi quarti accedit nota, quae in nummo quodam legitur ibique *e* significat [1]); itaque etiam in hoc signum fortasse idem cadit.

Titulos 61

+. *lo.* + | *a*

cuius tertium signum mutilatum fortasse *ne* fuit [2]),

et 62

cuius nullum signum dilucidum, nisi forte ultimum est *to* [3]), ubinam invenerit non docet Cesnola.

III

Iam restat, ut de Luynesii nummis agam. Partem inscriptionum reddidit Brandis [4]) sed saepius ille quidem non recte interpretatus, cum significationem non nullorum signorum veram non intellexisset. Deecke et Siegismund singula quidem signa e nummis in tabulam litteraturae Cypriae transcripserunt, plenas inscriptiones paucas proposuerunt huc illuc dispersas. Ac ne ego quidem omnes deinceps nummos enume-

1) Vid. tab. Stud. VII p. 264 nr. 2 extr. et tab. II nr. 16.

2) Cf. Schm. XXI 1 b iunct. 3. sig. 3 et tab. II nr. 17.

3) Cf. Schm. XXI 10 iunct. 2 sig. 1 et Deeckii 'Der Ursprung der kyprischen Sylbenschrift' tab. II nr. 19 extr.

4) Versuch zur Entzifferung der kyprischen Schrift, Berl. Monatsberichte a. 1873 p. 643 sqq.

rare in animo habeo sed eos tantum, de quorum inscriptionibus cum aliqua veri specie iudicium facere liceat. Neque, quoniam rei nummariae peritus non sum, agere mihi proposui nisi de inscriptionibus nummorum: omnes ceteras quaestiones missas facio.

Tab. I 1. *e. u. va.*
+. +. +.
Rs. [1]) *pa.*

Pa vel *pa. si* compendia pro *βασιλεύς* vel *βασιλέως* scripta saepissime exstant, aeque ac *BA* in nummis graecis.

Tab. I 2. *e. u. va.*
+. +. +.
Rs. *lo.*
pa. si.

Quod Brandis [2]) primum signum *l* interpretatus cum ceteris coniunxit et hanc iuncturam *pa. si. le. o. se* vel *pa. si. le. u. se* vice fungi voluit, neminem iam probaturum esse confido. Nam et signum illud *lo* significare satis constat neque ordo, quo signa posita sunt, Brandisii sententiam commendat. Equidem *lo* signo vel monetae officinatorem vel formarum scalptorem notari censeo, nisi est nota aliqua ad rem nummariam pertinens.

Tab. I 3. *e. u. va.*
te. +. *se.*

Quinto loco de Luynes alterum *te* quamquam paullum oblitteratum indagasse sibi visus est, Brandis [3]) certum esse *te* negat, eo nomine notandus quod signum illud in transcribendo plane neglexit. Ego quidem *o* ibi fuisse contendo, quod a *te* signo non procul discedit [4]): quo efficitur genetivus quidam *Εὐϝά(ν)-θεος*. Et cum nummi antecedentes paris sint notae, non Eua-

1) Quae nos 'Avers' et 'Revers' vocamus, ea frontem et tergum nummi vocare, pro altero autem Rs. compendio uti mihi liceat.

2) L. c. p. 660 nr. 24.

3) P. 657 nr. 13.

4) Cf. tab. I nr. 4 et 12.

gorae eos tribuerim, quamvis reliquiae signorum oblitteratorum, quales sunt apud Luynesium, *ko. ra. u* notarum similitudinem prae se ferant, sed potius eidem Euanthi, itaque haec signa suppleverim: *te. o. se.*

Rs. *lo.*
pa. si.

Tab. I 5. *e. u. ve.*
ro. ro (?). ?. *se* [1]).

Brandis [2]) signa investigavit haec: *e. u. ve. ja* (?). *mu* (?). *ro. se*; sed neutrum aptam praebet nominis proprii formam. Quarto loco, ubi hic *ja*, de Luynes *ro* agnovit, *le* exstitisse a vero non abhorret [3]). Sed ne hac quidem sententia probata quicquam proficimus.

Rs. *ku.*

Quae nota sine dubio idem significat quod in nummis graecis *ΚΥ*: *Κυπρίων*.

Tab. I 6. Frontis signa nimium sunt oblitterata:

Rs. *pa. —. le. o. se.*

Signum *si* supplendum esse de Luynes iam vidit non perspecta significatione. Notae ita in spatium quadratum discriptae sunt, ut prima *pa* medium locum obtineat in cruce ansata, ceterae in angulos distributae sint in modum hunc:

[*si.*]   *se.*
pa.
le.   *o.*

Tab. I nummum 7 supra commemoravi ad Schm. X 1 (p. 272). Uterque nummus impressum habet *Εὐϝέλϑο(ν)τος* genetivum nominis regii. *Εὐέλϑοντα* enim regem fuisse Salaminis Cypriorum ex Herodoti historia (IV 162, V 104) compertum habemus, vixitque ille circiter medium saeculum sextum a. Chr. n. Eiusdem nominis casum nominativum investigavi in huiusce tabulae nummis 8 et 14:

---

1) Versum 2 reddidi tab. II nr. 18.
2) P. 666 nr. 42.
3) Cf. nummum I 7 et quae Brandis adnotavit p. 659 nr. 22.

Tab. I 8 +. *u.* *ve.*
+. *to.* *ne.*
I 14 +. *u.* *ve.*
—. *to.* *ne.*

In utroque nummo signum primum paene interiit; quarto prioris nummi loco idem signum mutilatum exstat, quod in I 7 *le* notam esse suo iure suspicatus erat Brandis [1]), in nummo quarto decimo hoc signum plane intercidit. Equidem non dubito utriusque nummi inscriptionem ita interpretari: *E*]ὐϝέ[λ]θων.

Tab. I 9 . . . . . . *ko.* *ro.*

Euagorae hunc nummum adscribendum et Εὐϝα]γόρω legendum esse manifestum est [2]). Non obstat quod ante duo quae supersunt signa spatium non suppetit tribus litteris *e. u. va*, quoniam *e. u.* supra appositae fuisse possunt [3]).

Rs. Quinque signa eadem ratione distributa sunt atque *pa. si. le. o. se* in tergo nummi I 6:

mi (?). *te.*
ni.
ni. *se.* [4])

Si nummum a Langio repertum, cuius inscriptionem:

mi. *la.*
+.
ni. + [4])

Brandis [5]) expressit, eiusdem notae exemplar esse Schmidt [6]) recte coniecit, alter alterum explet, ita ut plena inscriptio sit haec:

mi. *la.*
ni.
ni. *se.*

quam equidem interpretari nequeo. Nullo modo tamen probandum est, quod Schmidt, quamvis utrumque nummum eius-

---

1) P. 659 nr. 22.
2) Cf. Luyn. tab. IV 1 sqq.
3) Cf. Luyn. tab. VI 10.
4) Vid. tab. II nr. 19.
5) P. 659 nr. 20.
6) 'Die Inschrift von Idalion' p. 30.

dem notae exemplar esse dixerit, Langii exemplari nisus medio loco probavit *sa*, cui Luynesii nummus obstat, et neglecto signo, quod est in dextero inferiore angulo, Σαλαμινί[ων intellexit. Accedit quod is ordo, quo signa hic discripta essent

3 2
 1 ,
4 5

differret ab ordine in tergo nummi I 6 servato

2 5
 1 .
3 4

Nec minus obscura sunt quae leguntur in

Tab. I 11 Rs. *ri.* *la.*
ni.
ta. *ka.*

Cuius nummi alterum exemplar est apud Brandisium [1]; exhibet quidem hic medio loco *pa* et pro *la* signum paullum diversum[2]: sed neque cetera signa differunt et utriusque nummi frons plane eadem est. In quo legitur: *pa. si. le* βασιλέ[ος vel βασιλε[ύς.

Tab. I nummus 12 nominativum eiusdem nominis continet, cuius genetivum num. I 3, *e. u. va. te* Εὐϝά(ν)θη[ς. Nominativum autem esse existimo propterea quod in tergo signa *pa. si. le* quod excipit signum oblitteratum ad *u* magis quam ad *o* notae similitudinem accedit, βασιλε[ύς igitur ibi legendum est.

Tab. I 13. *e.*
Rs. *pa.*

Ob similitudinem notae Euanthi regi hunc nummum tribuo itaque *e* primum huiusce nominis litteram esse opinor.

Tab. XII nummum 1 *pa. si. e. u*, quem Luynesium secutus huic tabulae adiungo, propter crucem ansatam quae est in tergo litteris non additis Euelthonti attribuo [3]) et signa tradita sic interpretor βασι[λεὺς] Εὐ[ϝέλθων.

Tabulae II nummi ad unum omnes vel nullam omnino inscriptionem vel pusillas reliquias ostendunt, quarum nullus

1) P. 656 nr. 12.
2) Vid. tab. II nr. 20.
3) Cf. num. I 7 et Schm. X 1.

est usus. Nummus II 18 et qui ei par est XII 6 graecis litteris inscripti sunt. In num. XII 2 quem formae causa huc adiungit de Luynes signa explorasse sibi visus est haec *sa. to. sa. to*, quae tabula non satis comprobantur.

Tab. III 1. Rs. *sa. ta. sa. to.*
si. pa.

Signa βουστροφηδόν scripta sunt et sic interpretanda Στασά(ν)δ[ρω] βασι[λέος. Huius et sequentis nummi inscriptionem exprimendam curavit Brandis[1]), sed errat quod crucem ansatam, quae saepissime in his nummis occurrit, *lo* notam esse putat.

Tab. III 2. Rs.

sa. ta. sa. to. ro | Στασά(ν)δρω
pa. si. Βασι[λέος.

Hic nummus antecedenti simillimus plenum nomen regium continet. Nec dubito quin num. III 3 idem nomen exhibuerit, quamvis nunc nihil supersit nisi *ta. sa.* Eidem Stasandro tab. III nummum 5 sicuti praecedentes tauro et aquila signatum attribuo et signis *pa. sa* notata esse haec verba censeo: βασιλέος Στασάνδρω.

Tab. III nummi 7—12 eiusdem certo sunt regis, inscriptiones tamen ita sunt obscuratae, ut vix unum alterumve signum pervidere possimus.

Tabulae IV nummi omnes Euagorae regis iussu percussi sunt, plenum autem Εὐϝαγόρω nomen non est nisi in primo, cuius inscriptionem reddidit Brandis[2]), qui falso tertio loco *a* signum legit, ubi *va* est in nummo, transcripserunt Argentoratenses[3]): in ceteris nomen varie est mutilatum.

Tab. V 1 +. *se. ?. pi. e. u. se*[4]).

Primo loco linea directa cernitur, tertio idem signum quod

1) P. 661 nr. 27.
2) P. 660 nr. 25.
3) Stud. VII p. 222.
4) Vid. tab. II nr. 21.

exstat duobus in titulis Schm. VIII 6 et XIV 1, quodque de Luynes iam *ku* mutilatum duxit; et similius sane est *ku* notae quam *ma*, cuius fungi vice illud alii existimarunt. Inscriptionem Brandis [1]) modo minime probabili interpretatus est. Equidem suspicor duo in nummo exstitisse verba, prius mutilatum. Cum autem omnium consensu Apollinis caput in nummo impressum sit, hunc deum in inscriptione appellatum esse probabile est. Atque primo quidem loco, cum linea directa *ta* signi vestigium esse possit, Ὑλάτας legendum propono. Restant deinde signa *ku. pi. e. u. se*, in quibus alterum nomen divinum subesse necesse est. Et si omnia quae traduntur Apollinis cognomina perlustramus, duo nobis praesto sunt, de quibus hic cogitare possimus. Lycophron enim poeta reconditioris doctrinae plenus versu 426 Calchantem vatem *Μολοσσοῦ Κυπέως Κοίτου κύκνον* dicit, quibus nominibus admodum abstrusis magis ut solet celat quam demonstrat, quemnam intellegi velit. Manifestum autem est Apollinis cygnum Calchantem vocari. Fuit igitur *Κυπεύς* nomen deo; sed quomodo explicandum sit, valde est ambiguum [2]). Itaque alteram huius nominis formam fingere et signa tradita *Κυπιεύς* interpretari non ausim.

Alterum deinde Apollinis cognomen est *Γυπαιεύς*, cuius originem Cononis narratione tricesima quinta relatam esse tradidit Photius [3]). Pastor enim Ephesius, qui in profundam voraginem inciderat, cum Apollinis consilio obsecutus, qui eum mortem simulare per somnium iussisset, a vulturibus tamquam mortuus sublatus atque ita servatus esset, Apollo hac de causa cognomen *Γυπαιέως* accepisse dicitur. Quae narratio ad nomen explicandum ficta cum doceat exstitisse nomen, Photii testimonio nisus signa tradita sic transcribo *ku. pi. e. u. se Γυπιεύς* et fieri potuisse credo, ut haec altera esset forma nominis a Photio traditi [4]).

---

1) P. 662 nr. 31.
2) Cf. H. Steph. Thes. ling. Gr. s. v.
3) Bibl. nr. 186.
4) Cf. *γυπιὰς πέτρα* Aesch. Suppl. 796 (Dind. Poet. Scen. ed. V).

Rs. *pa. si. le. o. se.* Βασιλέος
ti. mo. ka. ri. vo. se. Τιμοχάριϝος.

Huius inscriptionis supra mentionem feci ad titulum Schm. VIII 3α [1]); idem et hic et illic exstare nomen primus intellexit G. Smith [2]), Deeckium et Siegismundium videtur fugisse.

Tab. V 2.

pa. si. le. u. se. . . . . + . i. ko.

Signum oblitteratum, quod *i* notam antecedit, *vo* fuisse censeo, quamquam quod superest neque *ka* neque *ti* significationi prorsus obstat; itaque signa sic transcribo βασιλεὺς . . . . . . ϝοικο[ς. In tergo autem haec leguntur:

pa. si. le. . . . . .
sa. ta. si. ka . . . . .

cuius inscriptionis versu altero Stasicratis nomen mutilatum contineri Pierides [3]) iam intellexit. Deinde cum eiusdem familiae viri similia nomina habere soleant, in fronte nummi Στασίϝοικος scriptum fuisse pono. Quia autem in fronte nominativum nominis proprii fuisse βασιλεύς vocabulum ostendit nec verisimile est in utraque nummi parte nominativum expressum esse, in tergo patrem regis, cuius nomen in fronte legimus, nominatum esse opinor, ita ut plena nummi inscriptio haec sit:

Βασιλεὺς [Στασί]ϝοικο[ς
Rs. Βασιλέ[ϝος
Στασικ[ράτεος.

Tab. VI nummi 3 inscriptionem a sinistra ad dexteram directam esse de Luynes ipse suspicatus erat [4]): Lang autem nummos sphingis nota impressos Idaliensibus adscripsit, et G. Smith signa agnovit *e. ta. li* [5]). Ac sane Luynesii tabula *e* vel magis commendat quam *va* quod ipse legit. Habemus

1) Vid. p. 271.
2) 'Transactions' vol. I p. 141.
3) 'Transactions' vol. IV p. 40.
4) 'Numismatique' p. 34.
5) 'Transactions' vol. I p. 135 („the characters of the name Idalium").

autem hic eandem notae *e* formam, quam in titulo Schm. XXI 1 sed inversam ut in inscriptione retrograda; itemque signa *ta* et *li*, usitatas formas, si comparaveris, inversa esse intelleges[1]). Itaque rectum viderunt viri illi docti.

——— ———

Iam iam singulis titulis nummisque Cypriis perlustratis id quod mihi proposui ad finem perduxi. Quae si quis tabularum interpres in suum commodum convertere potuerit, gratum erit.

Placet tamen appendicis instar in conspectu ponere, quot singularum notarum Cypriarum exempla reperiantur, quia quo saepius nota quaedam repetitur, eo minus de significatione eius dubitari potest[2]). Et sic quidem hunc indicem notarum instituam:

Singulas notas eodem ordine, quo enumeratae sunt in tabula litteraturae Cypriae infra adiecta (tab. I), proponam. Diversas eiusdem syllabae formas si quae sunt additis numeris significabo. Nec tamen in tabula mea, quae ab ea, quam Argentoratenses in Curtii Stud. vol. VII p. 264 ediderunt, fere non differt nisi quod in angustum coacta est, omnium diversitatum rationem habui. Graviores tantum curavi saepiusque plures notae alicuius formas, inter quas paullulum tantum interest, ad unam rettuli principalem. Denique haud ab re duxi earum quae rarius leguntur notarum omnia adscribere exempla.

Notae *a* sunt 103 exempla.
— *e*1 — 58 —
— *e*2 — 8 exempla: *Ἐχετίμων ἱερέος* Schm. VIII 3 *β*; *Ἐδαλιοῖ* VII 2; *μεγακηνε[ύ]ς* (?), *e. ?. pa. si. ne* VIII 5; *Ἐτεϝά(ν)δρω* XXI 10; *to. po. to.* **e** XII 2; *e. u. ?. ve. i. te* XXI 2.
— *e*3 — 19 exempla.

1) Vid. tab. II nr. 22.

2) Quod ad notas quae aliquanto frequentius inveniuntur attinet, numeros quos apponam, quamvis pro infirmitate humana diligens fuerim, omnes exactos esse non contenderim.

Notae *i* sunt 190 exempla.
— *o*1 — 114 —
— *o*2 — 9 exempla: *ἰjε[ρέ]ος* VIII 3 α; *βασιλέος*, *ἱερέος* VIII 3 β; ***o***. *a*. ?. ?. *se*, *σπέος* VIII 4 et 5; *ὁ* VIII 5 et 6.
— *u*1 — 60 exempla.
— *u*2 — 4 exempla: *κατεσκεύϝασε* VIII 4; *Ὑλάτᾱι* VIII 4 et 5; *μεγακηνε[ύ]ς* VIII 5.
— *ka* — 87 exempla.
— *ke* — 41 —
— *ki* — 10 exempla: *ἰκ(ι)μαμένος* tab. Id. vs. 3; *τέρχ(ι)νιjα* tab. Id. vss. 9, 18, 22; *Μιλκιjάθωνος* Schm. II; *Γιλγαο* (?), *Μαγιρίω* VI 2; *Γολγίᾱι* VII 1; ***ki***. ?. *ka*. *vo*. *se* VII 5; *ta*. *pi*. *te*. ***ki***. *si*. *o*. *i* XVII 1.
— *ko*1 }
— *ko*2 } sunt 43 exempla [1]).
— *ko*3 }
— *ku*1 sunt 16 exempla.
— *ku*2 — 3 exempla: *Γυπιεύς* Luyn. V 1; ***ku***. ?. *ro*. *se* Schm. VIII 6; ***ku***. *ne*. *mo*. *o*. *se* XIV 1.
— *ta* — 135 exempla.
— *te* — 102 —
— *ti* — 67 —
— *to*1 — 162 —
— *to*2 — 8 exempla: *τῶ* Schm. VIII 3 α, 3 β, XXI 10; *τό* VIII 4, 5; *τό[δε* VIII 4; ***to***. ?. *ve*. *na*. *i* . . . VIII 6; *Ἐτεϝά(ν)δ(ο)ρω* XXI 10.
— *tu* — 16 exempla.
— *pa* — 109 —
— *pe*1 — 5 exempla: *πείσει* tab. Id. vss. 12, 25; *πεδίjαι* Id. vs. 18; *περ'* Id. vs. 27; *ἐ]πέδυκε* (?) Schm. II.
— *pe*2 — 7 exempla: *πε(μ)παμέρων* Schm. II; *σπέος* VIII 4, 5; *to*. ***pe***. *ra*. *xe*. *lo*. *ro*. *se*, *lo*. *li*. *to*. ***pe***. *pa*. *za*. *ka* XVII 5; ***pe***. ?. *pa*. *i*. + XX 6; *Περσεύτᾱι* XX 6.
— *pi* — 23 exempla.
— *po* — 56 —

---

1) Inter tres notae *ko* formas accurate discerni nequit propterea quod per complures formas medias sensim ab una ad alteram fit transitus. Idem valet de notae *si* formis 1 et 2.

Notae *pu* sunt 6 exempla: ἀπύ Id. vss. 8, 17; ***pu***(?). *je. to.* ? Schm. IX 2; ***pu***. *ru*(?). *ti. to. zo* IX 6; +. ***pu***. *o. le. na. i* XXI 4; ***Pu*** abbr. Luyn. III 6.
— *la* — 24 exempla.
— *le*1 — 37 —
— *le*2 — 2 exempla: βασιλέος Schm. VIII 3β; βασιλέϝος XXI 10.
— *li* — 24 —
— *lo* — 32 —
— *lu* — 2 exempla: λῦσαι Id. vs. 28; λύση Id. vs. 29.
— *ra* — 34 —
— *re* — 28 —
— *ri*1 — 8 exempla: Ἀλα(μ)πριjάται Id. vs. 8; ἀ(ν)δριjά(ν)ταν Schm. II; Ἀριστόφα(ν)το(ς), Ἀρισταγόραν VI 1; Μαγιρίω VI 2; ***ri***. *to. te.* . . . XIV 3; *ni*. ***ri***. *ta. ka. la* Luyn. I 11; Τιμοχάριϝος Luyn. V 1.
— *ri*2 — 2 exempla: Τιμοχάριϝος Schm. VIII 3α; *o. va.* ?. *e.* ***ri*** XVII 5.
— *ro* — 55 exempla.
— *ru*1 est unum exemplum: κᾶρυξ Schm. IX 9.
— *ru*2 sunt 6 exempla: ὀρύξη Id. vss. 12 (bis), 24, 25; Δρυμίων Id. vs. 19; *pu*. ***ru***(?). *ti. to. zo* Schm. IX 6.
— *na* — 63 exempla.
— *ne* — 88 —
— *ni* — 25 —
— *no* — 20 —
— *ma* — 12 —
— *me* — 22 —
— *mi* — 26 —
— *mo*1 — 15 —
— *mo*2 — 3 exempla: Ὀνασίτιμος Schm. III 1; Φιλοτίμω XXI 3; Τιμοχάριϝος Luyn. V 1.
— *mu* — 2 exempla: Ἀμυκλοῖ Schm. II; Ἀμῦς VII 1.
— *ja*1 — 21 —
— *ja*2 — 3 exempla: Μιλκιjάθωνος Schm. II; Στασίjαν VIII 1; Στασίjας VIII 2.
— *je*1 — 3 exempla: δυϝανοίjη Id. vs. 6; δωκοίjη Id. vs. 16; *pu*(?). ***je***. *to.* ? Schm. IX 2.
— *je*2 — 3 exempla: ἰjε[ρέ]ος VIII 3α; ἰjερῆς VIII 6; ***Je*** (?) abbr. Luyn. V 6.
— *va*1 — 16 exempla.

Notae *va*2 sunt 7 exempla: *Εὐϝα* . . . . Luyn. I 1, XII 4; *Εὐϝαγόρω* Luyn. IV 1, 6, 8, 9, 10.

— *va*3 — 3 exempla: *ϝάνασ(σ)ας* Schm. VIII 3 *α, γ*; *κατεσκεύϝασε* Schm. VIII 4.

— *va*4 est unum exemplum: *Ἐτεϝά(ν)δρω* Schm. XXI 10.

— *ve* sunt 28 exempla.

— *vi* (*ji*?) sunt 3 exempla: *πτόλιϝι* Id. vs. 6; *ἱερέϝιjαν* Id. vs. 20; *Ἐδαλιέϝι* Id. vs. 31.

— *vo* sunt 33 exempla.

— *sa*1 — 39 —

— *sa*2 — 3 exempla: *ϝανάσ(σ)ας* Schm. VIII 3 *α, γ*; *ἀνάσ(σ)ας* VIII 6.

— *se*1 — 193 —

— *se*2 — 11 —

— *si*1 }
— *si*2 } sunt 97 exempla [1]).

— *si*3 sunt 3 exempla: *βασι[λέ]ϝος* Schm. VIII 3 *α*; *βασιλέος* VIII 3*β*; *e. ?. pa.* ***si.*** *ne* VIII 5.

— *so* — 5 exempla: *τόσ(ο)δε* Id. vs. 30; *ἔχσο(ν)σι* Id. vs. 31; *νεϝοσ(ο)τάτας* Schm. II; *ti. i.* ***so.*** *ni. ta. se* III 1; *Σόλω[ν* VIII 1.

— *su* — 2 exempla: *σύν* Id. vs. 28; *σύ(ν)* Schm. VI 2.

— *za* — 11 exempla: *ζαῖ* Id. vss. 8, 17, 24; *ζᾶν* Id. vss. 10, 23, 28; *ζᾶς* Id. vs. 30; *ἀζαθαῖ* Schm. II, XVII, 1; ?. ***za.*** *ti* XV 2; *lo. li. to. pe. pa.* ***za.*** *ka* . . . . XVII 5.

— *ze* est unum exemplum: *ἔϝρεζε* Schm. XXI 1.

— *zo* sunt 4 exempla: *χραυζόμενον* Id. vs. 18; *pu. ru. ti. to.* ***zo*** Schm. IX 6; +. *mo.* ***zo.*** +. *te* XIV 2; *Ζωτέα* XIX 1.

— *xe*1 — 17 exempla: *ἐξ* tab. Id. (sexies); *ὀρύξη* tab. Id. (quater); *ϝάναξ* Schm. II, VIII 2; *Τι[μᾶ]ναξ* XI 2; *to. pe. ra.* ***xe.*** *lo. ro. se* XVII 5.

— *xe*2 est unum exemplum: *κᾶρυξ* Schm. IX 9.

---

1) Vide p. 299 adnot. 1.

EPIMETRUM

Priore huius libelli parte typis iam expressa in manus venit mihi commentatio Theodori Bergkii in Nov. Ann. phil. vol. 117 (a. 1878) p. 513, qua iudicium fecit de Schmidtii corpore inscriptionum Cypriarum. Quae commentatio minus ad me pertinet, propterea quod Bergk non tam ad tabularum ipsarum lectionem, cui ego imprimis operam dedi, quam ad adnotationes animum advertit: unum tamen quod coniecit Bergk silentio non praetermittam, cum eadem de re ipse supra sententiam proposuerim. Agitur enim de pecuniae summa quadam in tabulae Idaliensis versu 15 sq. iterumque in versu 26 descripta in modum hunc: *pe* ||| | *pe* || *ti. e* (vide supra p. 265). Ubi ultimas litteras *ti. e* compendium esse scripturae dicit Bergk *ΔIE* pro *διέκολος*; ita enim transcripsisse Cyprios Hebraeorum שֶׁקֶל 'shekel', quod apud ceteros Graecos est *σίκλος* vel *σίγλος*, pronuntiasse autem *ζέκολος* vel *ζέκλος*. Fingamus, id quod nego, hanc rationem scribendi admitti posse: quonam tandem modo in vocem Hebraicam ζ illud irrepsisse credamus? Itaque facere non possum, quin in sententia supra proposita perseverem, quae propius a vero abesse mihi videtur quam Bergkii sententia.

1. a	*19. po*	*37. mi*
2. e	*20. pu*	*38. mo*
3. i	*21. la*	*39. mu*
4. o	*22. le*	*40. ja*
5. u	*23. li*	*41. je*
6. ka	*24. lo*	*42. va*
7. ke	*25. lu*	*43. ve*
8. ki	*26. ra*	*44. vi (ji?)*
9. ko	*27. re*	*45. vo*
10. ku	*28. ri*	*46. sa*
11. ta	*29. ro*	*47. se*
12. te	*30. ru*	*48. si*
13. ti	*31. na*	*49. so*
14. to	*32. ne*	*50. su*
15. tu	*33. ni*	*51. za*
16. pa	*34. no*	*52. ze*
17. pe	*35. ma*	*53. zo*
18. pi	*36. me*	*54. xe(?)*

Verlag v. S. Hirzel in Leipzig.

DE

CICERONE, ASINIO POLLIONE, C. OPPIO

RERUM CAESARIANARUM SCRIPTORIBUS

SCRIPSIT

GEORGIUS THOURET

PRAEFATIO.

Historia labentis liberae rei publicae Romanae historia est Caesaris. Caesarem autem eam viam ingressum esse, quae post caedem Gracchorum rebus Romanis esset tamquam aperta, consentiunt viri docti nostrae aetatis, cuius — nisi fallor — proprium est studium hominum personas ex rebus, non res ex personis intellegendi. At veterum scriptorum quod nemo fere rerum Romanarum progressus, qui fuit a Gracchis usque ad Caesarem, rationem habuit, mirari desinemus, si considerabimus, qua usi sint ratione in scribendo. Nam praeter viros resque bello gestas neglegebant propemodum omnia [1].

Atque profecto Caesar erat is, qui animos hominum perculeret quique neminem nullius partis esse sineret. In ingentibus illis immanibusque dimicationibus et inter ipsam flammam belli civilis valebat unum hoc: aut pro me aut contra me — tertium non datur. Itaque fieri non potuit, quin quaecumque ab aequalibus tunc scriberentur de Caesare, maxime inter se discreparent: quin sectatores Caesaris ab obtrectatoribus sicut lux a nocte distarent. Tum demum cum dimicandi finis factus erat aequales sedatiore animo de Caesare iudicare resque ab eo gestas aequiore stilo scribere potuerunt.

Ad cognoscendam historiam aetatis Caesarianae qui scriptores nobis usui sunt, eorum plerique — dico Plutarchum, Appianum, Cassium Dionem — aliquot saeculis post Caesaris obitum floruerunt.

Obstupefactus, quod omnes fere veteres scriptores Caesari

1) Cfr. Nitzsch: Die Gracchen etc., Berlin 1847, p. 436.

favent Caesarisque laudibus, mihi proposui quaerere, qui factum esset, ut adversaria pars non audiretur. Qua de re ad certum iudicium perveniri non posse mihi persuasi, nisi indagatis detectisque fontibus, ex quibus sua quisque scriptor hauserit. Itaque permultae mihi exstiterunt singulae quaestiones, quarum tres hac dissertatione coniunctas proponere audeo. Simul in animo habeo, si probata erunt, quae invenisse mihi videor, labentis liberae rei publicae Romanae scriptores perlustrare atque ostendere, quid cuique ad res Caesarianas illustrandas debeamus.

I. Ciceronis περὶ ὑπατείας.

Weicherto asseveranti non esse, cur lugeamus, quod Ciceronis commentarius περὶ ὑπατείας perierit [1]), plane assentiri non possum. Nam etiamsi nulla fere oratio a Cicerone post annum 691 u. c. habita nobis exstat, in qua non multa fecerit verba de consulatu suo quasi sole suae vitae, etiamsi quattuor illae orationes Catilinariae res, quae ad coniurationem Catilinae pertinent, luculentissime illustrant atque demonstrant, etiamsi denique Cicero librum, de quo agitur a. 693/94 u. c. confecit [2]), quo tempore ipse rerum status impedivit, quominus detegeret, quid vere sentiret de Caesare: tamen nescio an recte iudicem, magni nobis pretii futurum fuisse, si praeter Sallusti librum servatus esset alter de Catilinae coniuratione ab aequali scriptus.

Sed vana haec quaestio atque inanis videri debet, cum non solum ille liber Graece compositus perierit, sed etiam quaecumque Cicero eodem de consulatu suo vernacula lingua

---

1) Imp. Caesaris Augusti scriptorum reliquiae vol. I, Grimma 1841, p. 197.

2) Id. Mart. 694 Cicero ad Atticum scribit (I 19, 10 Or.): commentarium consulatus mei Graece compositum misi ad te.

scripsit [1]). Neque tamen dubito hanc quaestionem movere. Nam postquam Heerenius primus, quantum videtur, contendit [2]), Plutarchum ea parte vitae Ciceronis, qua coniurationem Catilinae persequitur, ex commentario Ciceronis περὶ ὑπατείας hausisse, viri docti hac de re in utramque partem disputaverunt [3]). Quam ob rem singulis in unum collectis quaestionem, quae est de commentario Ciceronis, ad finem perducere conabor. Quo facto docebo, quem inde fructum percipiamus nos, qui scriptorum rerum Caesarianarum perscrutemur naturam.

Sallusti liber de Catilinae coniuratione scriptus, quem integrum in manibus nos habere quis est quin gaudeat, apud rerum scriptores summa auctoritate floruit. Nam etiam Orosius dicit (VI 6 extr. Hav.² p. 215): „sed hanc historiam (scil. coniur. Cat.) agente Cicerone et describente Sallustio satis omnibus notam nunc a nobis breviter fuisse perstrictam sat est.“ Itaque factum est, ut complures rerum scriptores librum eius fontem adhiberent. Atque Appianum quidem in narranda coniuratione Catilinae (b. civ. II 2—8) maxima ex parte Sallustium secutum esse, Wijnne [4]), Wiedemann [5]), Schliephacke [6]), alii [7])

1) Epistolam ad Pompeium „de rebus suis in consulatu gestis“; cfr. schol. Bob. in or. pro Planc. p. 271 Or.; pro Sulla 24, 67; commentarium de consulatu suo L a t i n e compositum cfr. ad Att. I 19, 10; tertium: poëma de eodem consulatu; cfr. ad. Att. l. l. Schol. Bob. p. 267, de quo non nulli versus servati sunt.

2) Comment. IV de font. et auctor. vit. parall. Plut. Verm. histor. Schr. Göttingen 1821, III p. 23; 417.

3) I. I. G. Lagus, Plutarchus vitae Ciceronis scriptor (in script. acad. Helsingfors. 1846—47). H. Peter, Die Quellen Plutarchs etc. Halle 1865, p. 132 sqq. Weizsaecker, Ciceros Hypomnema u. Plutarch, N. Jahrb. f. cl. Phil. 111, 1875, p. 417 sqq. Duebi, Die jüngeren Quellen der Catil. Verschwörung, N. Jahrb. f. cl. Phil. 113, 1876, p. 851 sqq. Schliephacke, Ueber die griech. Quellen zur Catil. Verschw., Progr. der Realschule zu Goslar 1877.

4) De fide et auctoritate Appiani. Groningae 1855, p. 41 sqq.

5) Appian über die Catil. Verschw., Philol. XXI 1864, p. 473—80.

6) L. s. s. p. 1—22.

7) Cfr. E. Hagen, Catilina etc., Königsberg 1854, p. 18. H. Wirz, Catilina's und Cicero's Bewerbung um den Consulat f. d. J. 63, Zürich 1864, p. 61. Duebi, l. s. s. p. 866.

satis superque demonstraverunt. Sed Florum quoque Sallusti librum in brevem formam coegisse elucebit[1]), cum contuleris

Flori (ed. Halm. Lips. 1863)	II	12, 7/8	cum	Sall. Cat.	31
—	—	8	—		47
—	—	9	—		44
—	—	12	—		61

Hanc igitur relationem Sallustianam nominare mihi liceat. Praeter eam autem alteram quandam apud Plutarchum (vit. Cicer. c. 10—23) et Cassium Dionem (37, 29—37) subesse omnes viri docti consentiunt, cuius autem sit dissentiunt. Peterus[2]) enim, quem Grasshofius[3]) et Schliephacke[4]) sequuntur, item Duebi[5]) Livium fontem utriusque esse coniecerunt neque vero comprobavere. Peterus dicit haec (p. 132): „Auffallend sind . . . . die häufigen Anklänge (Plutarchs) an Cassius Dio gerade dann, wenn Plutarch von Sallust abweicht, z. B. c. 10 an Cassius Dio 37, 30, c. 20 an C. D. 37, 35. Das erstere erzählt auch Florus II 12, 4 (IV 1) und es ist wohl möglich, dass Livius die gemeinsame Quelle des Plutarch und Cassius Dio ist, da dieser letztere den Livius sehr viel benützt hat." Atque primum quidem Peterus erravit, quod a Floro auxilium petivit. Florus enim aeque ac Sallustius tradit (cfr. not. 1 huius pag.), Catilinam eiusque socios, ut magis inter se fidi forent, sanguinem humanum bibisse, cum Plutarchus (vit. Cic. 10) et Dio (37, 30) eos carnem gustasse occisi hominis narrent. Sed Plutarchus partim cum Sallustio congruit, partim cum Dione! Dio autem

---

1) In eandem sententiam iudicant Linker, Emendationen zu Sall. Sitz.-B. d. k. Ak. d. W. zu Wien philos. hist. Cl. 13, 1854, p. 267; Wirz l. s. s., Duebi l. s. s. C. Iohn, Die Entstehungsgesch. der Catil. Verschw., N. Jahrb. f. cl. Philol., 8. Suppl.-Bd. 1875/76, p. 756. Cui sententiae non obstat, quod Florus foedissimi illius pignoris mentionem facit (II 12, 4), quo coniurati societatem sanxerunt, cum Sallustius (Cat. 22, 3) haec et alia ab inimicis ficta esse putet. Quid enim ad Florum, utrum Sallustius fabulam probaret an fictam reiiceret?

2) L. s. s. p. 132 sqq.

3) De font. et auct. Dionis Cassii Cocc., Bonn 1867, p. 15 not. 1.

4) L. s. s. p. 30.

5) L. s. s. p. 872. 879.

Livium sequitur — ergo" — sane haec est crux! Nam Dionem secutum esse hoc loco Livium demonstrare Peterus ne conatus quidem est: conatus est Grasshofius, qui (l. s. s.) sententiam Peteri propterea laudat, quod prodigia, quae Dio l. 37 c. 9, 2 et 34 enumerat, apud Obsequentem quoque legimus (c. 61 [122] Jahn p. 133): „Cum enim Obsequens ex Livio hauserit, Dionem quoque hausisse ex eo veri simile esse." Verum est Obsequentem eadem prodigia commemorare; sed eadem etiam Cicero memoriae prodidit (cfr. Cat. III 8, 19 c. Dion. 37, 9, 1). Iam compara, quae apud utrumque (scil. Cic. et Dionem) sequuntur. Proponam integros locos, ut concordia verborum ante oculos versetur:

Cic. Cat. III 8, 20: eidemque (scil. haruspices) iusserunt simulacrum Iovis facere maius et in excelso collocare et contra, atque antea fuerat, ad orientem convertere; ac se sperare dixerunt, si illud signum, quod videtis, solis ortum et forum curiamque conspiceret, fore ut ea consilia, quae clam essent inita contra salutem urbis atque imperii, inlustrarentur e. q. s.	Dio 37, 9, 2: *τά τε οὖν ἄλλα ἐξεθύοντο τοῖς μάντεσι πειθόμενοι, καὶ τῷ Διὶ ἄγαλμα μεῖζον, πρός τε τὰς ἀνατολὰς καὶ πρὸς τὴν ἀγορὰν βλέπον, ὅπως αἱ συνωμοσίαι ὑφ᾽ ὧν ἐταράττοντο ἐκφανεῖεν, ἱδρυθῆναι ἐψηφίσαντο.*
ib. 9, 21: Illud vero nonne ita praesens est, ut nutu Iovis Optimi Maximi factum esse videatur, ut cum hodierno die mane per forum meo iussu et coniurati et eorum indices in aedem Concordiae ducerentur, eo ipso tempore signum statueretur?	ib. 34, 2: *κἀκ τούτου ὁ Λέντουλος ἀπειπεῖν τὴν στρατηγίαν ὑπὸ τῆς γερουσίας ἀναγκασθεὶς ἐν φρουρᾷ μετὰ τῶν ἄλλων τῶν συλληφθέντων ἐγένετο· . . . . καὶ ταῦτα καὶ τῷ δήμῳ ὁμοίως ἤρεσε, καὶ μάλιστα ἐπειδή, τοῦ Κικέρωνος δημηγοροῦντός τι περὶ αὐτῶν, τὸ ἄγαλμα τὸ τοῦ Διὸς ἔς τε τὸ Καπιτώλιον παρ᾽ αὐτὸν τὸν καιρὸν τῆς ἐκκλησίας ἀνιδρύθη κτἑ.*

Itaque Obsequens nulli nobis esse potest usui, nisi quis comprobaverit, Dionem his locis Ciceronem secutum non esse. Summo autem in errore versatur Grasshofius, cum errorem quendam et Plutarchi et Dionis ex Livio natum esse ostendere conatur. Argumentatur enim hunc in modum (p. 16): Plutarchus et Dio errant, quod dicunt, senatum iussisse Catilinam de urbe decedere (Plut. Cic. 16; Dio 37, 33, 1). In periocha Liv. 102 legimus haec verba: „Catilina urbe pulso de reliquis coniuratis supplicium sumptum est“, — ergo etiam Livius erravit. Contra Sallustius recte iudicat (Cat. 32), Catilinam suo arbitrio in castra Manlii profectum esse. Quae cum ita sint, veri simile est, Livium fontem et Plutarchi et Dionis fuisse.

Sed primum nego verba illa periochae: „Catilina urbe pulso“ significare, S. C. in eam sententiam factum; nam ipse Cicero, optimus testis, dicit (Cat. II 1, 1): (Catilina) „cum est ex urbe depulsus“. Itaque non intellego, cur statuamus Livium errasse. Deinde comparemus Plutarchum et Dionem, quos uni eidemque errori deditos Grasshofius existimat:

Dio 37, 33: *μεταστῆναι ἡ γερουσία τὸν Κατιλίναν* *ἐψηφίσατο*· Sane hoc est senatus consultum.

Plut. Cic. 16: *ἀρξάμενος δὲ λέγειν* (sc. Catilina) *ἐθορυβεῖτο καὶ τέλος ἀναστὰς ὁ Κικέρων προσέταξεν αὐτῷ τῆς πόλεως ἀπαλλάττεσθαι.*

Num hoc S. C.? Non est![1]) Immo Cicero consul exire ex urbe iubet Catilinam (cfr. or. Cat. I 5, 13: exire ex urbe iubet consul hostem). Profecto solus Dio in errorem, quem Grasshofius dicit, lapsus est. Qua de re infra disputabo.

Iam equidem non vereor negare, quemquam demonstrare posse, Plutarchum et Dionem ex Livio hausisse. Sed omnino nihil referre existimo quaerere, utrum Livius fons sit necne. Nam protinus quaerendum est, unde Livius hauserit. Num Livius, natus a. 695 u. c., res anni 691 u. c. memoriter exponere potuit? Quoniam igitur libri, quibus historiam aetatis Caesarianae conscripsit, plane perierunt, mittamus Livium at-

1) Miror etiam Iohnium (l. l. p. 802) verba Plutarchi male intellexisse.

que quaeramus cuius auctoris sit enarratio, quae apud Plutarchum et Dionem subest. Nam primos fontes detegere necesse est.

Atque dubium esse non potest, quin ipse Cicero auctor sit. Inveniuntur enim apud Plutarchum et Dionem, quae Sallustius quidem praetereat, Cicero autem in orationibus aut commemoret aut silentio comprobet. E. g. Plutarchus (Cic. c. 14) et Dio (37, 29, 4) narrant, Ciceronem loricatum in campum descendisse comitiorum habendorum causa. Quod cum apud Sallustium desideremus, Cicero testimonio suo confirmat (pro Mur. 26, 52). Cuius rei eo magis ipsum Ciceronem auctorem ducendum censeo, quo propius vero videtur esse, simulasse eum timorem, ne a Catilina pugione peteretur [1]).

Porro Cicero in senatu a. d. XII. Kal. Nov. dicere non potuit, C. Manlium certo die in armis fore (Cat. I 3, 7), nisi certum indicium coniurationis ei factum esset [2]). Itaque l. s. s. litteras significare videtur mihi eas, quas nocte quadam a Crasso et Marcello Metelloque Ciceroni delatas dicit praeter Plutarchum (Cic. 15; Crass. 13) Dio, etiamsi rem perquam breviter attingit (c. 31, 1).

Iam si utrumque seorsum tentabimus, Plutarchus Ciceronem, quamquam equestri loco ortus esset, omnium bonorum consensu consulem factum esse scribit (Cic. 10 in.; 11 extr.); contra Sallustius nobiles offensos hominis novi petitione consulatus tum demum cessisse tradit (Cat. 23), cum res publica in periculum vocari videretur. Cicero autem ipse de se praedicat (in Vatin. 2, 6): „memento...me cum universi populi Romani summa voluntate tum optimi cuiusque singulari studio... consulem factum“ (cfr. de leg. agr. II 1, 3 sqq. in Pison. 1, 3 sqq.). Sed ne longior sim, compara, quaeso, hos locos Plutarchi et Ciceronis:

---

1) Cfr. Iohn l. l. p. 746. Ihne (über den Catilina des Sallust in den Verh. der 26. Phil. Vers. zu Wuerzburg 1869, p. 107) metum Ciceronis iustum fuisse iudicat.

2) Cfr. Iohn p. 794.

Plut. Cic. 16, §. 4: *ἐνταῦθα καὶ τοῦ Κατιλίνα μετὰ τῶν ἄλλων ἐλθόντος ὡς ἀπολογησομένου, συγκαθίσαι μὲν οὐδεὶς ὑπέμεινε τῶν συγκλητικῶν, ἀλλὰ πάντες ἀπὸ τοῦ βάθρου μετῆλθον.*

or. Cat. I 7, 16: Quid? quod adventu tuo ista subsellia vacuefacta sunt, quod omnes consulares . . . . simul atque adsedisti, partem istam subselliorum nudam atque inanem reliquerunt e. q. s.

ib. § 5: . . . *τέλος ἀναστὰς ὁ Κικέρων προςέταξεν αὐτῷ τῆς πόλεως ἀπαλλάττεσθαι.*

Cat. I 5, 13: exire ex urbe iubet consul hostem.

ib. *δεῖν γὰρ αὐτοῦ μὲν λόγοις, ἐκείνου δ' ὅπλοις πολιτευομένου μέσον εἶναι τὸ τεῖχος.*

Cat. I 5, 10: magno me metu liberabis, dum modo inter me atque te murus intersit.

c. 14, 6: *τούτων εἴς τε τὴν βουλὴν καὶ τὸν δῆμον ἠνιγμένων ὑπ' αὐτοῦ, μᾶλλον ὁ Κικέρων ἔδεισε, καὶ τεθωρακισμένον αὐτὸν οἵ τε δυνατοὶ πάντες ἀπὸ τῆς οἰκίας καὶ τῶν νέων πολλοὶ κατήγαγον. Τοῦ δὲ θώρακος ἐπίτηδες ὑπέφαινέ τι παραλύσας ἐκ τῶν ὤμων τοῦ χιτῶνος ἐνδεικνύμενος τοῖς ὁρῶσι τὸν κίνδυνον.*

pro Mur. 26, 52: descendi cum firmissimo praesidio fortissimorum virorum et cum illa lata insignique lorica, non quae me tegeret . . . verum ut omnes boni animadverterent etc.

Haec de Plutarcho sufficiant, etiamsi augeri possunt [1]).

Iam transeo ad Dionem. Verba eius, quo loco de prodigiis eorumque procuratione agit, maxime cum Ciceronis consonare iam supra demonstravi (cfr. p. 309). Praeterea autem solus quaedam tradit, quae apud Ciceronem reperimus. Atque primum quidem huc pertinet, quod dicit c. 31, 3: *γενομένου δὲ τούτου* (scil. S. C. ultimo facto) *καὶ φρουρᾶς πολλαχόθι καταστάσης τὰ μὲν ἐν τῷ ἄστει οὐκέτ' ἐνεωτερίσθη, ὥςτε καὶ ἐπὶ συκοφαντίᾳ τὸν Κικέρωνα διαβληθῆναι.* Fuisse Romae, qui hanc suspicionem in Ciceronem moverent, ipsius Ciceronis

1) Cfr. inprimis Weizsaecker l. l. p. 424—27.

verba (Cat. II 7, 14 sqq.) declarant. Deinde, id quod solus narrat (c. 32, 1—2), Catilinam, accusatum de vi propter nuntium de seditione Manlii allatum, primum Ciceroni, tum, cum ab eo repudiatus esset, Metello se custodiendum obtulisse, Cicero comprobat (Cat. I 8, 19)[1]. Denique nescio an recte intellegam errorem Dionis, de quo supra (p. 310) egi, ex loco quodam Ciceronis natum esse. Dico illa verba (c. 33, 1):

μεταστῆναι ἡ γερουσία τὸν Κατιλίναν ἐψηφίσατο.

Neque enim apud quemquam invenit scriptorem, S. C. factum esse, ut Catilina de urbe secederet. Itaque veri simile duco, eum ex verbis Ciceronis (Cat. II 6, 12): „at etiam sunt qui dicant, Quirites, a me in exilium eiectum esse Catilinam —" conclusisse, revera senatus consultum in eam sententiam esse factum. Dionem, quippe qui saepe nimis multa sciat, hac quoque in re peracutum videri voluisse, quis est quin concedat?

Sed ut tandem aliquando ad id quod mihi propositum est progrediar, Heerenius (vid. sup. p. 307) Ciceronis commentarium *περὶ ὑπ.* Plutarchi fontem fuisse contendit neque vero ullis argumentis comprobavit. Nec Lagus (l. s. s.), etsi idem sentire videtur, hanc quaestionem examinavit. Tum Peterus (l. s. s.) Heerenii sententiam refutare conatus est, cui (sc. Petero) Schliephacke (l. s. s. p. 30) fere ubique assentitur. At Weizsaeckerus (l. s. s.) Heerenium perbene contra Peterum defendit. Quamquam igitur dissertationem eius repetere nolo, tamen, ne ullus scrupulus relinquatur, gravissima argumenta quasi nuda atque novo modo confirmata ante oculos proponam.

Ac primum quidem causarum, quibus Peterus Heerenium impugnat, unam in disputationem revocare debeo[2].

Plutarchus enim postquam narrationem usque ad prid. Non. Dec. a. 691 protulit, prodigium commemorat, quod in domo Ciceronis, qui ipse aberat, accidit (Cic. 20). Virgines Vestales Terentiam iubent extemplo faustum prodigium marito nuntiare.

---

1) Falso Dio hunc Metellum „praetorem" appellat; immo Marcus quidam Metellus erat, cum praetori praenomen Quinto esset; cfr. Halm[3] 1873 in l. l.

2) Cfr. Weizsaecker l. s. s. p. 421.

Tum Plutarchus pergit ita: *Ἡ δὲ Τερεντία (καὶ γὰρ οὐδ᾽ ἄλλως ἦν πρᾳεῖά τις οὐδ᾽ ἄτολμος τὴν φύσιν, ἀλλὰ φιλότιμος γυνὴ καὶ μᾶλλον, ὥς αὐτός φησιν ὁ Κικέρων, τῶν πολιτικῶν μεταλαμβάνουσα παρ᾽ ἐκείνου φροντίδων ἢ μεταδιδοῦσα τῶν οἰκιακῶν ἐκείνῳ) ταῦτά τε πρὸς αὐτὸν ἔφρασε καὶ παρώξυνεν ἐπὶ τοὺς ἄνδρας·* Hoc igitur loco Cicero ipse testis profertur. Iam si Heerenius hoc nisus censuisset, Ciceronem fontem Plutarchi esse, optimo iure Peterus opponeret (id quod facit p. 133 cfr. Schlieph. p. 30), ea verba ipsi Ciceroni tribui non posse atque manifestum esse, Plutarchum illum locum, etsi auctore Cicerone afferret, aliunde sumpsisse. Sed, ut opinor, nullo iure Peterus eundem locum adhibet, ut Ciceronem esse neget, quem Plutarchus in enarranda coniuratione Catilinaria secutus sit. Nonne enim apparet, ea, quae Plutarchus de moribus Terentiae tradat, quasi parenthesin ordini rerum esse inserta? Notum est Ciceronem uxoris regnum sensisse — sed hoc quid ad rem? Mea quidem sententia Plutarchus non apte addit, quae nescio ubi legerat! Nam recordemur necesse est eius totius rationis scribendi. Qui cum antequam ad vitam cuiusdam viri componendam aggressus est, complures legeret scriptores, ut eligeret, quem prae ceteris sequeretur, fieri non potuit, quin permulta ex memoria adderet. Inde digressus, inde excursus, quibus vitae parallelae redundant. Verum in eodem capite 20 vitae Ciceronis, ubi de Terentia verba facit, paucis disserit (c. 20 extr.), qui factum sit, ut Cicero Caesarem non in idem discrimen vocaret atque Catilinae socios. Haec quoque verba non eius esse scriptoris, cuius et priora et posteriora sint, quis est quin videat? Propterea autem si quis existumaret, Plutarchum illo loco duos aut tres fontes adhibuisse, perperam iudicaret. Quam ob rem satis habeamus primarios eius fontes indagare. Sunt autem duo loci apud Plutarchum, qui plane demonstrent Ciceronis commentarium *π. ὑπ.* primarium eius fontem fuisse, quos locos Weizsaeckerus optimo iure adhibuit, ut Peterum refutaret (l. l. p. 425; 427). Atque mihi quidem subvenit Michaelis, cuius libellum „de ordine vitarum parallelarum Plutarchi“ scriptum

(Berolini 1875) magna cum voluptate atque summo fructu legi. Hic enim „Ciceronem" ante „Crassum", „Crassum" autem ante „Caesarem" compositum esse statuit (p. 31 coll. 41). Itaque Plutarchus cum in Crasso (c. 13) iterum (cfr. Cic. 15) M. Crassum nocte quadam epistulam Ciceroni detulisse narret his usus verbis: *ἐν δὲ τῷ περὶ ὑπατείας ὁ Κικέρων νύκτωρ φησὶ τὸν Κράσσον ἀφικέσθαι πρὸς αὐτὸν ἐπιστολὴν κομίζοντα τὰ περὶ τὸν Κατιλίναν ἐξηγουμένην κ. τ. λ.*, nominavit credo fontem, ex quo hausisset descriptionem coniurationis Catilinae, quae est in vita Ciceronis. Atque nihil refert admonere, minimi momenti esse, quem auctorem Plutarchus laudet (cfr. Peter p. 126, 133; Schlieph. l. s. s.). Sed ut alterum locum afferam, tradit in vita Caesaris c. 8, Caesarem cum Non. illis Dec. a. 691 ex senatu exiret (ubi amplissima oratione efficere studuerat, ne de captivis supplicium sumeretur), ab equitibus adolescentibus strictis gladiis esse petitum atque futurum fuisse ut necaretur, nisi Curio et ipse Cicero auxilium tulissent. Haec, quae in „Cicerone" desiderantur, l. s. s. excipiuntur hisce verbis: *τοῦτο μὲν οὖν οὐκ οἶδα ὅπως ὁ Κικέρων, εἴπερ ἦν ἀληθές, ἐν τῷ περὶ τῆς ὑπατείας οὐκ ἔγραψεν.* Quamvis levem Plutarchum in citandis auctoribus ducas: num credas, eum etiam illa verba ex fonte suo sumpsisse? Profecto ille locus Heerenii sententiam optime confirmat. Nam recte intellegere mihi videor, primum: Plutarcho notum fuisse commentarium Ciceronis *περὶ ὑπ.*, deinde: Plutarchum in vita Ciceronis, ubi illam narratiunculam non habeat, historiam coniurationis Catilinariae ex commentario hausisse [1]).

Iam quid iudicemus de Dione? Wilmannsius quidem putat [2]), eum permultas relationes confudisse, scil. Sallustii, Livii,

1) Locus quem proposui (Caes. 8) prorsus dubium reddit, num Plutarchus Sallusti librum omnino legerit. Nam verba declarant, eum an'ea nescivisse, Caesarem in tanto periculo versatum esse. At Sallustius quoque narrat (Cat. 49, 4), non nullos equites Romanos Caesari gladio minitatos esse. Locum autem Plutarchi ex Sallustiano derivatum non esse, ex eo apparet, quod Plutarchus Curionis et Ciceronis mentionem facit, de quibus Sallustius tacet.

2) De Dionis Cassii fontibus et auctoritate, Berol. 1836, p. 27.

Ciceronis, Diodori [1]) atque etiam Plutarchi. Sed agitur de fonte primario. Atque necessitudinem, ut ita dicam, inter fontem Dionis et Plutarchi intercedere, supra demonstrasse mihi videor (cfr. p. 310 sqq.) [2]). Qua de re ut ad certum iudicium perveniamus, primum tabulam componam continentem servato ordine summam rerum, quae ad coniurationem Catilinae pertinent:

1. comitia consularia habentur [3]).

---

1) Erroris Dionis, de quo supra (p. 313) uberius egi, W. causam fuisse iudicat, quod Dio Diodorum male intellegeret. Diodorus enim Ciceronem in senatu quaerentem facit (fr. l. 40, 5a Dind. p. 184): *εἰ δοκεῖ μεταστῆναι τὸν Κατιλίναν ἐκ τῆς πόλεως.* Cum omnes tacerent et Cicero quaereret, num Q. Catulus in exilium mitteretur, universos clamasse *μὴ δοκεῖν*, ex quo Ciceronem conclusisse: *εἶναι φανερὸν ὅτι διὰ τῆς σιωπῆς ὁμολογοῦσι φυγήν.* His verbis perturbatum Dionem existimasse, revera S. C. factum esse, ut Catilina urbem relinqueret. Sed cum parum constet Dionem usum esse Diodoro, causam errandi praeferam, quam supra detexi (p. 313).

2) Hoc Duebi quoque sensit (l. s. s. p. 872) neque tamen Livium mittere audet.

3) Comitia prid. Non. Nov. habita esse Mommsenus statuit (Hermes I p. 434); sed fastos vetare, cum ille dies primus esset ludorum plebeiorum, simul demonstraverunt et Lange (R. A. III, 1871, p. 243) et Baur (Correspondenzblatt für die gelehrten u. Realschul. Wuertembergs 1870, p. 29 sqq., cfr. eiusdem dissert.: Zur Chronologie der catilin. Verschw. im Jahresb. d. Gymn. z. Buchsweiler, Strassburg 1875, p. 4 not. 1). Ipse Lange loco quodam Suetonii (vit. Aug. 94 coll. c. 5) nisus putat (l. s. s. p. 241; 2. ed. p. 247), comitia primo in a. d. IX Kal. Oct. (22 Sept.) edicta, tum dilata atque re vera habita esse „fere initio mensis Oct.“ Sed haec sententia, quam primo obtutu adrisisse mihi non nego, vereor ne sit infirma. Nam causae, quibus A. W. Zumptius (de imperatoris Augusti die natali etc., N. Jahrb. f. cl. Phil., 7. Supplem.-Bd. 1873–1875, p. 543 sqq.) demonstrare vult diem natalem Augusti, quem Suetonius (Aug. 5) dicat, non veterum fastorum Romanorum sed Iulianorum esse, graviores sunt, quam ut ex verbis Suetonii (Aug. 94) aliquid certi assumere possimus de diebus, quibus a. 691 u. c. in senatu de coniuratione Catilinae actum sit. Halmius quidem (Einleitung zu den Reden gegen Cat.[8], 1873, p. 14) et Baurus (Jahresb. p. 10 not. 1) argumenta, quae Lange posuit, probant, Iohnius autem (Die Entstehungsgesch. der Cat. Verschw., N. Jahrb. f. cl. Phil., 8. Suppl.-Bd. 1875/76, p. 759 sqq.) impugnat. Si autem Zumptius coniecit comitia primum in a. d. XII Kal. Nov. (l. s. s. p. 566), tum iterum in

2. Cicero ex litteris, a M. Crasso aliisque delatis, in senatu de machinationibus coniuratorum refert [1]).
3. nuntiatur in Eturia seditionem moveri [2]).
4. S. C. ultimum fit a. d. XII. Kal. Nov. [3]).
5. C. Manlius in Etruria arma capit a. d. VI Kal. Nov. [4]).
6. coniurati in domum Laecae conveniunt, consilium ineunt Ciceronis interficiendi; Cicero insidias vitat mane a. d. VII. Id. Nov. [5]).
7. Cicero senatum in templum Iovis Statoris convocat; orationem I habet a. d. VI. Id. Nov. [6]).
8. Catilina ex urbe profugit; Cicero orationem II habet a. d. V. Id. Nov. [7]).
9. senatus Catilinam et Manlium hostes iudicat [8]).

---

biduum dilata et a. d. X Kal. Nov. habita esse (p. 569), recidit in errorem, quo ii tenentur, qui S. C. ultimum ante comitia habita factum esse existimant, qua de sententia nunc, postquam Baur, Lange, Iohn scripserunt, decedendum esse censeo. Ad extremum Iohnii rationem habere debeo, qui totam dissertationem suam in eo posuit, quod statuit contenditque comitia, quamquam dilata essent, tamen mense Quint. habita esse, quo fieri solebant (p. 758. 762). Longum est cogitationes eius repetere. Rectissime ille quidem admonuit nec Ciceronis verba (p. Mur. 25 et 26) nec Plutarchi (Cic. 14, 4) nec Dionis (37, 29, 2) in eam sententiam intellegi posse, ut existimemus comitia fere in tertium mensem dilata esse. Si autem ex iisdem verbis Ciceronis (pro Mur. l. s. s. coll. pro Caelio 4 sqq.) collegit (p. 758) tantum spatium interiectum inter comitia et id tempus, quo coniuratio detegeretur, nimis verba ursit. Verum profiteamur, parum constare, quo die comitia habita sint. Hoc nunc constat, repulsam a Catilina comitiis cons. latam initium coniurationis eius fuisse, quae vulgo „Catilinaria" vocatur. Quam ob rem comitia primo loco tabulae posui.

1) Cfr. Iohn l. s. s. p. 788.

2) Iohn p. 789.

3) Vide locos ap. Lange[2] l. s. s. p. 248 not. 2.

4) Sall. Cat. 30, cfr. Lange[2] p. 248; Iohn p. 790 scribit a. d. VIII Kal. Nov., nescio qua causa.

5) Cfr. Momms. l. s. s.; Lange[2] p. 249; Halm l. s. s. p. 10 c. not. 55, qui Baurum laudat; Zumpt l. s. s. p. 571 sqq.; Iohn l. s. s. p. 778 not. 50.

6) Secutus sum Halmium (l. s. s.) et Iohnium (p. 782 not. 52): contra cfr. Momms.; Lange; Zumpt. l. s. s.

7) Halm l. s. s. p. 18.

8) Cfr. Lange[2] p. 250 et not. 12. 13. Halm p. 19, 20.

10. Allobrogum legati media nocte comprehenduntur; postero die Cicero orationem III habet (a. d. III. Non. Dec.)[1].
11. Cicero orationem IV habet; captivi strangulantur Non. Dec.[2].

Huic tabulae alteram adiungam, quae doceat, qui ordo earum rerum sit apud Sallustium, Plutarchum, Dionem:

(Numeri respiciunt priorem tabulam.)

a. Sall.[3]		b. Plut.		c. Cass. Dio.	
1.	Cat. 26, 5	1.	v. Cic. c. 14 extr.	1.	lib. 37 c. 29, 4 sqq.
6.	- 27, 3—28, 3	2.	- - 15 med.	2.	- - - 31, 1
3.	- 28, 4	3.	- - 15 extr.	3.	- - - 31, 2
4.	- 29, 2	4.	- - 15 extr.	4.	- - - 31, 2
5.	- 30, 1	6.	- - 16 in.	6.	- - - 32, 4
7.	- 31, 6 sqq.	7.	- - 16 med.	7.	- - - 33, 1[4]
8.	- 32	8.	- - 16 extr.	8.	- - - 33, 2
9.	- 36, 2	9.	- - 16 extr.	9.	- - - 33, 3
10.	- 45 sqq.	10.	- - 18 extr. sqq.	10.	- - - 34
11.	- 50 sqq.	11.	- - 20 md.—22	11.	- - - 35—36
	no. 2 deest		no. 5 deest		no. 5 deest

Dio igitur eundem ordinem rerum servat atque Plutarchus. Tabula docet utrumque iisdem in rebus a Sallustio discrepare. Constat denique Dioni commentarium Ciceronis π. ὑπ. fuisse notum (46, 21, 3—4): haec sunt, unde colligo Dionem quoque ex commentario hausisse. Neque tamen repugnare velim, si quis eum etiam orationibus Ciceronis usum esse contendet. In orationibus autem nec prodigium illud, cuius aeque ac Plutarchus mentionem facit (c. 35, 4), nec perpetuam historiam coniurationis invenit.

Ergo coniurationis Catilinae historiam, quae vulgo fertur, Sallustio et Ciceroni debemus. Sallustii autem librum, etsi

---

1) Cfr. Lange² p. 251 sqq.; Halm p. 21, 24.

2) Cfr. Lange² p. 254 sqq.; Halm p. 24.

3) Linker (Emendationen zu Sallust, Sitz.-Ber. d. k. k. Ak., Wien 1854, p. 263 sqq.) et Ottema (disput. de loco Sallustii in bello Cat. c. 27—31 transpositione emend., Leeuwardii 1855) Plutarchum et Dionem adhibuerunt, ut Sallustium neglegentiae crimine liberarent, sed errasse eos Dietsch in ed. Sall., Lips. 1859, vol. I comment. p. 32 sqq. satis superque demonstravit.

4) Dio cum tota hac parte operis sui tum hoc loco brevissima oratione usus est.

defensio Caesaris non vocanda esse videtur[1]), tamen Caesari maxime favere omnes viri docti consentiunt, quamvis singulis in rebus inter se discrepent. Nam ut paucis dicam: Sallustius de ratione, qua Caesar ad coniurationem usus sit, prorsus tacet, cum haud dubitet in Crassum suspicionem movere[2]). Neque hoc mirum. Cum enim librum post Caesaris necem componeret, fieri non potuit, quin studio suo atque amori erga Caesarem aliquantum indulgeret. Quodsi ostentat (Cat. 18, 1) dicturum se esse, quam verissume possit, timeo ne se ipse decipiat[3]). Cum enim constet eum memoriam prioris coniurationis (a. 688/89) pro Sulla, qui postea Caesarem sectabatur, corrupisse[4]), nonne consentaneum est eum pro Caesare mentitum esse, — si modo opus esset? Itaque praepropere ii mihi iudicare videntur, qui Sallustium „testem integrum atque verum“ vocant (cfr. not. 3). Immo verba illa notissima (Cat. 49, 1): „Q. Catulus et C. Piso neque pretio neque gratia Ciceronem inpellere quivere, uti per Allobroges aut alium indicem C. Caesar falso nominaretur“, admonent nos, ut cautiores simus. In medio enim relinquo, utrum hoc verum sit necne: sed unum quaeso, ne verbum f a l s o neglegas. Id enim agitur.

Porro quid de Ciceronis commentario iudicandum esset, Weizsaeckerus (l. s. s. p. 417—19) atque Iohnius (l. s. s. p. 728) expediverunt. Dubium esse non potest, quin Cicero satis habuerit se ipsum laudibus exornare seque ut patrem patriae celebrare. Qua de causa, sicut Iohnius p. 728 existimat, omnium, quae annis 688—691 u. c. contra leges statumque rei publicae acta sunt, culpam in Catilinam conferre eius inter-

---

1) Cfr. Iohn p. 810 contra Momms. R. G.[5] III p. 183 (eine Apologie für Caesar).

2) Cat. 17, 7; 19, 1; 48, 5. 8 cfr. Iohn p. 810.

3) Iohnius quidem dicit (p. 724): „So wahrheitsgetreu als möglich zu berichten, war ohne Zweifel sein ernstgemeinter Vorsatz“, sed pergit (p. 725) ita: „da er (S.) die Gelegenheit von der ersten Verschwörung zu sprechen fast vom Zaun gebrochen hat, so ist zu vermuthen, dass er eine a p o l o g e t i s c h e T e n d e n z dabei verfolgte.“ Ihne l. s. s. p. 114 Sallustium „ehrlich und gewissenhaft“ dicit.

4) Cfr. Iohn p. 711 sqq.

erat, cuius opera factum est, ut Caesaris partes paene in obscuro versarentur. Rem ita se habere etiam ex Plutarcho cognosci potest. Quamquam enim scimus, Ciceroni multas fuisse suspiciones, Caesarem haud abhorruisse a consiliis Catilinae [1]), tamen eum in commentario suo de Caesare tacuisse Plutarchus docet. Dicit enim in Crasso (c. 13): *Ὅμως δ' ὁ Κικέρων ἔν τινι λόγῳ φανερὸς ἦν Κράσσῳ καὶ Καίσαρι τὴν αἰτίαν προςτριβόμενος. Ἀλλ' οὗτος μὲν ὁ λόγος ἐξεδόθη μετὰ τὴν ἀμφοῖν τελευτήν, ἐν δὲ τῷ περὶ ὑπατείας ὁ Κικέρων νύκτωρ φησὶ τὸν Κράσσον ἀφικέσθαι πρὸς αὐτὸν ἐπιστολὴν κομίζοντα τὰ περὶ τὸν Κατιλίναν ἐξηγουμένην, ὡς ἤδη βεβαιοῦντα τὴν συνωμοσίαν. Ὁ δ' οὖν Κράσσος ἀεὶ μὲν ἐμίσει τὸν Κικέρωνα διὰ τοῦτο κ. τ. λ.*

Undecumque haec sumpsit: Cicero non est fons. Verba docent Ciceronem, quamvis suspectum Caesarem haberet, tamen in commentario Caesari quidem pepercisse, de Crasso autem in medio reliquisse, utrum quispiam eum eodem loco habere vellet, quo Catilinae socios, necne [2]). Quocum consonat quod Plutarchus de oratione a Caesare in senatu habita Non. Dec. 691 u. c. praedicat: *οὔσης δὲ τῆς γνώμης ἐπιεικοῦς* (Cic. 21 in.), congruit denique locus in vita Caes. (c. 8), de quo supra uberius egi (p. 315), quo loco Plutarchus miratur, quod Cicero *ἐν τῷ περὶ ὑπατείας*, „si modo verum erat", praeterierit, Caesarem in periculo fuisse, ne ab adolescentibus equitibus necaretur. Quorum manus Ciceronem praesidii causa circumstabat, qui ipse saepe admonuit, futurum non fuisse ut respublica servaretur, nisi optimates et equites consensissent [3]). Itaque si illi perniciem Caesari minati sunt, suspicari licet Ciceronem quoque, etiamsi consilium eorum non probaret, haud aliter de Caesare sensisse. Iam cum perspicuum sit eum haec et talia

---

1) Cfr. pro Mur. 39, 84; Ascon. in or. in tog. cand. p. 74. Kiessl. et Schöll. 1875. ad Att. X 8, 8.

2) Falso Iohnius suspicari videtur mihi ipsum Ciceronem illam epistulam Crasso supposuisse. Etenim si hoc verum esset, numquam credo in commentario haec scripsisset.

3) Cfr. ad Att. II 1, 8; I 16, 6.

in commentario omisisse, cognoscimus, qua sit usus ratione historiae scribendae.

Quid igitur dicamus de Caesare? Notum est praeter duas relationes, quarum unam Sallustianam alteram Ciceronianam nominavi, tertiam apud Suetonium (div. Iul.) exstare atque illam quidem Caesari infensam. Atque Iohnius, cuius dissertationem laudarem, si laude indigeret, primus ausus est in priore coniuratione (a. 688/89) Suetonii testimonium (div. Iul. 9) sustentare (p. 722).

Contra Sallustium ceterosque scriptores cum Suetonio statuit, a. 688 u. c. Crassum et Caesarem auxilio Pisonis, Sullae Autroniique id egisse, ut perturbato statu rei publicae rerum potirentur. Rectissime enim dicit nullo modo auctores, quos testes Suetonius vocat mendacii a nobis coargui posse [1]). Eo autem magis miror, quod in coniuratione Catilinae Suetonium contempsit. Sint criminationes, quas reliqui scriptores in Caesarem conflatas commemorant, falsae, sint ab inimicis fictae! Sed errat Iohnius cum negat (p. 815) quemquam scriptorem dilucidis verbis Caesarem inter socios Catilinae numerasse! Quid enim? An verba Suetonii aliquid relinquunt (Iul. c. 17): „recidit rursus in discrimen aliud, inter socios Catilinae nominatus et apud Novium Nigrum quaesitorem a Lucio Vettio indice et in senatu a Quinto Curio, cui, quod primus consilia coniuratorum detexerat, constituta erant publice praemia. Curius e Catilina se cognovisse dicebat, Vettius etiam chirographum eius Catilinae datum pollicebatur?“ Unde haec Suetonius? Mea quidem sententia hoc loco eosdem scriptores secutus est, quos priore (c. 9). Nemo enim alter rerum scriptor tam certis verbis usus est. Quam ob rem aut neutrum Suetonii locum aut utrumque tenendum esse censeo.

Sed cur Iohnius Suetonii testimonium pro nihilo duxit? Quod viri docti Caesarem ab incunabulis, ut ita dicam, virum

1) Dico Tanusium Geminum, M. Actorium Nasonem atque etiam Ciceronem; nam, quos praeter illos affert testes, Bibulo et Curioni summam fidem habere haud debemus, cum constet utrumque odio in Caesarem flagrasse.

magnum atque perfectum depingere solent. Atque Iohnius [1]) cum demonstrasse sibi videatur coniurationem anni 691, a Catilina post repulsam initam, inprimis perturbationem possessionum spectasse, cum a. 688 factio popularis dominationem Pompei optimatiumque infringere vellet, — perversum ducit existimare Crassum et Caesarem a. 691 per caedem ac vulnera, sicut Catilinam, rem gerere voluisse. Praeterea cum detecta coniuratione omnes, quibuscumque copiae rei familiaris essent, fortissime Catilinae resisterent, Crassum certe coniuratis non consensisse: ubi autem Crassum ibi Caesarem (p. 816).

Fere idem iam Drumannus [2]) et Hagenus [3]) disseruerunt. Sed qualis vir erat tum Caesar? Destitutus consiliis [4]); omnibus exceptis infimis suspectus; aere autem alieno plane demersus fuit! Quid? quod sacerdotii candidatus cum a. d. X Id. Mart. a. 691 [5]) ad comitia descenderet reputaretque magnitudinem aeris alieni, matri osculanti dixisse fertur: domum se nisi pontificem non reversurum (Suet. Iul. 13; cfr. Plut. Caes. 7), quem tandem Caesarem videmus? Mea quidem sententia hominem desperatum. Ac sane in eo erat, ut desperandum ei esset. Tota enim re familiari plebis gratia profusa admodum nihil assecutus erat in re publica. Iamque periculum instabat, ne Pompeius, qui ex Asia rediturus erat, populares contereret. Quae cum ita sint, Drumannus nimium dicit (III p. 177): „So findet sich denn auch nicht eine Spur einer vertraulichen Annäherung zwischen ihm (Caes.) und Catilina“ [6]).

---

1) Cui plurimis in rebus assentior, neque enim cum Ihnio Catilinam appellem: „Staatsmann, Nachfolger der Gracchen, des Saturninus, des Drusus, des Sulpicius, Vorläufer Caesars“ (l. s. s. p. 114). Napoléon III quoque Catilinam quodam modo purgabat. Dicit enim (hist. de Iul. César 1865, I liv. 2 p. 66): Doué d'une haute intelligence, d'une rare énergie, Catilina ne pouvait méditer une chose aussi insensée que le massacre et l'incendie.

2) IV p. 86.

3) „Catilina“ p. 277.

4) Cfr. Lange R. A. III² p. 236—43.

5) Ovid. fast. III 415—20 cfr. Drum. III p. 167.

6) Cfr. Hagen l. s. s. p. 281. Peter R. G. II, 1854, p. 271 cautissime

Vestigia haud desunt sed prope deleta sunt, atque deleta sunt eam ipsam ob causam, quod Cicero et Sallustius memoriam illius aetatis tamquam fixerunt, quorum uterque de Caesare aperte dicere noluit.

Unus atque solus Suetonius adversariam partem audivit.

„At Caesari numquam placuisset, secundas partes agere" [1]). Adhuc nemo demonstravit Caesarem antea primas egisse, non Crassum. Adhuc nemo demonstrare potuit Caesarem ante consulatum virum magni ingenii se praestitisse. Caesarem, si iam tum de regno cogitaret [2]), insaniisse non vereor dicere. Quid enim tunc pollebat in re publica [3])?

Itaque non est, cur negemus Caesarem cum Catilina conspirasse. An ei novas tabulas displicuisse credis?

Quibus omnibus de causis censeo diiudicandum nobis esse, utrum Suetonio fidem habeamus necne. Iohnio quidem accidit, ut communis famae quasi imaginem redderet. Nam tacet de Caesare.

Hanc quaestionem movi eo ipso consilio, ut uno exemplo usus docerem, quantopere eventus rerum prosper fere semper animos veterum praeoccupaverit. Caesar vir magnus est eritque, etiamsi Catilinae socius est existimandus. An solus ab incunabulis homo perfectus fuit? Mea quidem sententia non modo maior sed etiam melior factus est.

Quaero, quidnam reliquum habeamus ex omnibus illis scriptis, quibus aequales Caesarem impugnarunt? Praeter Ci-

---

dicit: „Mochte er (C.) nun aber nicht ganz unbetheiligt sein oder mochte er, was das Wahrscheinlichere, aus Klugheit sich völlig zurückgezogen haben: so etc. Contra Mommsenus (R. G.[5] III p. 183) iudicat Crassum et Caesarem auctores et principes coniurationis fuisse. Sed auctorem fuisse Caesarem nemo potest demonstrare. Lange in neutram partem diiudicavit. Napoléon autem dicit (l. l. p. 76): Il est facile de se convaincre que César n'était point un conspirateur.

1) Cfr. Hagen p. 281; Iohn p. 816.

2) Cfr. Drumann III 177; Napol. l. s. s. p. 77.

3) Napoléon, immodicus Caesaris aestimator, praedicat: César n'était pas du nombre des conjurés; s'il en eût été, son influence aurait suffi pour les faire absoudre en triomphe (p. 76/77).

ceronis scripta, qui ne uno quidem loco dilucidis verbis in Caesarem invehitur, servati nobis sunt ipsius Caesaris commentarii et Sallusti liber. Non nego illos libros perfectissimos atque vere amoenos esse: sed fides eorum plane incorrupta non est. Veritati autem ubinam est locus nisi in historia scribenda?

II. C. Asinius Pollio.

Memoriam rerum a Caesare inde ab anno 696 usque ad annum 709 a. u. bello gestarum ipsius commentarii cum supplementis A. Hirtii aliorumque tradunt. Praeter eos autem etiam Asinii Pollionis historiae veteribus suppeditabant, unde sumerent, qui vellent scribere historiam. Itaque cum commentarii quidem nobis servati sint, historiae autem non exstent, indagantibus nobis primos fontes scriptorum aetatis Caesarianae opus est ante omnia spatium temporis definire, quod Asinius scribendo complexus sit. Atque superest etiamnunc haec difficultas, quamvis luculenter Thorbecke vitam et studia Pollionis exposuerit [1]). Nam Drumannus quidem inprimis rationem, qua Pollio in re publica gerenda usus esset, explicare sibi proposuerat [2]), d'Hendecourt [3]) autem et qui novissimus de Asinio scripsit, Aulard [4]) quamquam diligentissime atque expedita oratione et vitam Asinii Pollionis narrant et quidquid in litteris effecerit demonstrant, tamen historias nimis neglegunt. Unde haec neglegentia orta sit, ipse Aulard aperit, cum dicit (l. s. s. p. 68): „Quum ergo credi possit eius (sc. Asinii P.) historias, non servatas, sed saepissime ad formam historiarum suarum a

1) Commentatio de C. Asinii Pollionis vita et studiis doctrinae. Lugd. Bat. 1820.

2) Gesch. Roms etc. II p. 1—12, 1835; cfr. p. 1 not. 1.

3) De vita, gestis et scriptis Asinii Pollionis (diss. inaug.) Loewen 1858.

4) De Gaii Asinii Pollionis vita et scriptis Paris 1877 (ap. Ernest Thorin). Frustra contendebam, ut inspicerem libellos, quos F. Iacob: Asinius Pollio, Luebeck 1852 et B. Luzzato: Richerche storiche su Gaio Asinio Pollione Padua 1867 composuerunt.

posterioribus historicis conversas esse, non fortasse adeo desiderandae videntur, quam orationes et carmina, quae tota perierunt." Quo factum est, ut difficultates tantummodo leviter attingerent. Quae cum ita sint, tota quaestio redintegranda mihi est.

Solus Suidas de magnitudine operis illius[1]) aliquid certi docet. S. v. *Ἀσίνιος* haec affert (Bernh. I p. 786): *Ἀσίνιος Πωλίων, Ρωμαῖος. Ἱστορίας Ῥωμαικὰς συνέταξεν ἐν βιβλίοις ιζ'. οὗτος πρῶτος Ἑλληνικὴν ἱστορίαν Ῥωμαικῶς συνεγράψατο.* — S. v. *Πωλίων* autem ita dicit (II 2 p. 387): *Πωλίων, ὁ Ἀσίνιος χρηματίσας, Τραλλιανός, σοφιστὴς καὶ φιλόσοφος. σοφιστεύσας ἐν Ῥώμῃ ἐπὶ Πομπηίου τοῦ μεγάλου καὶ διαδεξάμενος τὴν σχολὴν Τιμαγένους· ἔγραψεν ἐπιτομὴν τῆς Φιλοχόρου Ἀτθίδος, Ἀπομνημονεύματα Μουσωνίου τοῦ φιλοσόφου. Ἐπιτομὴν τῶν Διοφάνους Γεωργικῶν ἐν βιβλίοις β'. Πρὸς Ἀριστοτέλην περὶ ζῴων βιβλία ι. Περὶ τοῦ ἐμφυλίου τῆς Ῥώμης πολέμου, ὃν ἐπολέμησαν Καῖσάρ τε καὶ Πομπήιος.*

Atque primum quidem verba ipsa docent illum Asinium Romanum, hunc Graecum quendam esse. Itaque si Eyssenhardtius statuit contenditque[2]) Asinii Pollionis eius, qui a Caesare staret, historias septem et decem libros habuisse, non est, cur abnuam. Sed Teuffelius admonet[3]) fragmenta, quae supersint de Asinii libris, septem solos annos (a. 705—711 u. c.) respicere. Huc accedit, quod, si quaerimus, quot libri editi sint, unus Valerius Maximus tertium librum editum commemorat (VIII 13 ext. 4). Quibus de causis Teuffelius alterius capitis verba: (*Πωλίων, ὁ Ἀσίνιος χρηματίσας*) . . . *ἔγραψεν* . . . *περὶ τοῦ ἐμφυλίου τῆς Ῥώμης πολέμου, ὃν ἐπολέμησαν Καῖσάρ τε καὶ Πομπήιος* ad Caesaris amicum referenda esse existimat. Nam bellum inter Caesarem et Pompeium gestum summam, ut ita dicam, historiarum Asinii fuisse ex primo

---

1) Quod „historias" vocant Seneca suas. VII ed. Bip. p. 38: Pollio in historiis suis (cfr. ib. p. 43) et Val. Maximus VIII 13 ext. 4.

2) N. Jahrb. für cl. Phil. 85, 1862, p. 758. In eandem sententiam iudicat Sauppe Schweiz. Mus. I p. 142,43 in dissertatione de Vell. Paterc.

3) R. L.[3] p. 449, 3.

secundi libri carmine colligi potest, quo Horatius Pollionem celebrat his versibus:

Motum ex Metello consule civicum
Bellique causas et vitia et modos
Ludumque fortunae gravesque
Principum amicitias . . . .
. . . .
Periculosae plenum opus aleae
Tractas etc.

Illud igitur: *πόλεμος, ὃν ἐπολέμησαν Καῖσάρ τε καὶ Πομπήιος* facere non poterimus, quin materiae operis aptissimum probemus. Porro vero, si coniecturae indulgebimus, statuendum nobis est in secundo capite Suidam verbo „*Πωλίων*" in errorem ductum addidisse: [*ὁ Ἀσίνιος χρηματίσας*] et [*περὶ τοῦ ἐμφυλίου κ. τ. λ.*].

Etenim ipse Suidas sublesta fide est. Lipsii illa vox, pecus eum esse sed pecus aurei velleris, comprobata est ab omnibus viris doctis [1]). Nemo igitur ei hanc ineptiam tribuere dubitabit, praesertim cum illa verba: *περὶ τοῦ ἐμφυλίου κ. τ. λ.* postremo loco posita appendicis formam praebeant.

Si hoc verum est, non intellego, quam ob causam Teuffelius, quem alii sequuntur, non modo perseveret in sententia Trallianum quendam Asinium Pollionem res Romanas scripsisse, sed etiam eo usque coniecturae progrediatur, ut septemdecim illos libros, quos Suidas priore loco tribuit Asinio Pollioni, Tralliano adscribat. Iam quis non videt, virorum doctorum cum alius alium Suidae locum testem proferat, omnia esse incerta dubiaque?

Exsistit autem hoc loco quaestio, quae adhuc, quod sciam, non est mota. Teuffelius aliique Trallianum illum Asinii libertum vocant. At potuit Asinii Pollionis libertus Asinius Pollio appellari? Gentilicium quidem nomen sui quemque domini libertum accepisse constat. Itaque Trallianus a nomine Asinii Pollionis optimo iure „Asinius" appellatus est, — non „Pollio".

---

1) Cfr. commentat. de Suid. lex. Bernh. II p. xxv sqq.

Iam Trallianus ille Pollio inter manus quasi diffluit. Sed, dixerit quispiam, „Πωλίων nomen vernaculum illi fuit, cui postea, cum ab Asinio manumissus esset, Ἀσίνιος est adiectum“.

Audio! Nomen Pollionis aut Polionis [1]) inter Graeca nomina receptum esse (sicut „Marcum“) constat. Idem enim Suidas duos Alexandrinos habet hoc nomine praeditos, cuius forma Πωλίων aut Πωλλίων (etiam Πολλίων) est [2]). Neque tamen res ita se habet. Nam dominus servo nomen, quod voluit, indere solebat. Asinium autem concessisse, ut libertus suus „Pollio“ vocaretur, numquam mihi persuadebitur. Nam „Pollio“, ut mihi quidem videtur, unum ex „vere“ illis equestribus est nominibus, quae perraro ac paene numquam libertinis data esse scimus [3]). Ac ne unum quidem libertinum inveni, cui nomen Pollionis fuerit. Quibus omnibus de causis Trallianum, Asinii Pollionis libertum, fabulae propiorem quam historiae duco.

Iam quidnam fidei Suidae tribuamus? Eyssenhardtio quidem simpliciter assentiri non possum, qui priore Suidae capite nisus affirmat Asinium Pollionem historiarum decem et septem libros conscripsisse: nam cum eodem loco Suidas dicat Asinium Pollionem primum res Graecas Latino sermone scripsisse, recordemur necesse est huius quoque rei notitiam nos soli Suidae debere. Quare dubitare debemus, num eius verba tenenda sint. Multo autem minus ea ratione utendum esse existimo, qua illi utuntur, qui nunc unum nunc alterum Suidae locum aut probant aut reiiciunt.

---

1) Pollio: C. I. L. III 1 No. 272. 340. 424. 599. 762. 1101. III 2 No. 6066. 6125. Polio: ib. III No. 1172. 3456. Cf. tamen Lachmannus ad. Lucr. p. 33.

2) Unum affert inter viros doctos, qui secum librum composuerint (praef.), alterum II 2 p. 388; cfr. praeterea Westermann: Pauly, Realencycl. s. v. Polio et Pape Griech. Eigenn. s. v.

3) Cfr. Mommsen. in praef. ad indices C. I. L. III 2. Mō. haec enumerat nomina (l. s. s.): Capito, Clemens, Maximus, Niger, Paternus, Rufus. Icelo Galbae liberto tum demum, cum anulis donatus esset, nomen equestre Marciani est inditum. (Cfr. Tac. hist. I 13, 1; ann. XII 60, 4 mentio fit de „equitum Romanorum praevalidis nominibus“.)

Verum cum nullo modo Pollio Trallianus Asinii Pollionis libertus existimari possit, ea verba: ὁ Ἀσίνιος χρηματίσας et ὑπὲρ τοῦ ἐμφυλίου κ. τ. λ. errori Suidae attribuenda esse non vereor contendere. Sed unum reliquum. Quamvis enim sit perspicuum Suidam ipso nomine Πωλίων in errorem ductum esse, tamen eum nescio num vere putemus tam perversum atque mente captum fuisse, ut, cum de Pollione Tralliano, Graeco quodam philosopho et rhetore, verba facere instituisset, alterius Pollionis, historici Romani, memoria perturbatus omnia confunderet permisceretque. Incredibilis fere haec mihi stultitia videtur esse. Sed fieri potuit ut alia causa errandi esset; quod ita fuisse demonstrare conabor. Neque vero id hoc loco commodum erit; disputando de ea re finem quaestionis huius initio annectam.

Redeamus, unde digressi sumus et renovemus quaestionem de Asinii Pollionis historiis.

Asinius inde a quo anno res gestas scripserit, carmen Horatii, quod supra commemoravi (cfr. p. 326) docet. Omnes enim viri docti consentiunt Metellum, quem Horatius nominat, Q. Caecilium Metellum Celerem intellegendum, qui a. 694 u. c. cum L. Afranio consul fuit. Itaque dilucidum est Asinium Pollionem a primo triumviratu, qui dicitur, exordium scribendi sumpsisse. Porro cum Horatius dicat „civicum bellum" Asinium tractasse, quaestio nascitur, ad quem usque annum narrationem protulerit. Fragmenta, ut supra dixi, annum 711 u. c. non excedunt[1]: sed quominus hoc anno opus definiamus, locus ille notissimus in Taciti annalibus impedit, ubi (IV, 34) Tacitus Cremutium Cordum haec verba facientem introducit: „Asinii Pollionis scripta egregiam eorundem (scil. Bruti et Cassii) memoriam tradunt." Nam Cremutium verbo „scripta" historias Pollionis significare mihi quidem persuasum est. Asinius autem, si etiam Cassii egregiam memoriam tradere voluit, quamnam aliam occasionem Cassii laudandi repperit nisi in proelio Philippensi narrando? An quod Caesarem trucidavit

1) Postremo, quod Seneca (suas. VII) reservavit, de Ciceronis morte agitur.

laudibus eum extulit? — Quapropter ab iis non dissentio, qui annum 712 u. c. finem historiarum Pollionis dicunt. Ultra — non liquet. Atque spatium temporis a primo triumviratu usque ad proelium, quo interfectores Caesaris ipsi poenas dederunt, nonne praebet quasi solidi atque cohaerentis corporis speciem? Itaque adducor, ut existimem Asinium Pollionem libris, qui editi sint, res Romanas inde ab anno 694 usque ad annum 712 u. c. comprehendisse.

Cui sententiae obstare videtur locus, quem supra attuli (Val. Max. VIII 13 ext. 4). Nam cum ea, quae Valerius Maximus ex tertio libro historiarum Asinii deprompsit, cadant in annum 705 u. c. [1]), dicat aliquis fortasse: Asinius tertio libro res a. 705 gestas comprehendit; consumpsit igitur duos libros ad res undecim annorum narrandas (a. 694—705): quomodo quattuordecim libris potuit opus ei esse, ut res octo reliquorum annorum (a. 705—712) litteris mandaret? Sane haec est difficultas. Sed primum, etiamsi Suidam reiicere nolo, tamen ipse numerus suspicionem movet, quia singularis est [2]). Praeterea cum cogitabimus, quaenam sit copia rerum gestarum ab initio belli civilis Caesariani usque ad proelium Philippense, concedemus fieri potuisse, ut Asinius, dummodo aliquanto uberiore stilo res explicaret, quae ad bellum spectabant, tot libros conficeret. Atque etiam magis hanc ad sententiam inclinabimus, si probatum nobis erit Asinium bella Gallica non nisi summatim exposuisse. Sed hac de re paullo diligentius disserendum mihi est.

Caesaris commentarii de bello Gallico mirum quantum valent apud rerum scriptores. Omnibus fere quasi fundamentum suppositi sunt. Satis habeo argumenta breviter adstringere [3]).

Orosium in bellis Gallicis enarrandis ipsum Caesarem expressisse, iam Moernerus satis superque demonstravit [4]). Sed

1) Agitur de oppugnatione Gadium, a. 705.

2) Dico numerum ιζ'; cfr. supra p. 325.

3) Veniam impetrabo ob ea, quae praefatus sum.

4) De Orosii vita eiusque historiarum libris VII adversus paganos; Berol. 1844.

etiam ceteri scriptores et Latini et Graeci: Livius (perioch.), Suetonius, Florus, Eutropius; Plutarchus, Appianus, Cassius Dio admodum nihil afferunt, quod non ex eodem fonte profluxerit atque ex eisdem radicibus sit natum, — scilicet ex commentariis Caesaris. Profecto, uno excepto res ita se habet! Nam Cassius Dio quo loco proelium contra Ariovistum commissum describit, etsi singulis in rebus Caesarem sequitur, tamen multa nova et de armatura et de Germanorum pugnandi ratione habet, quae in commentariis desiderantur, ut suspicio moveatur Dionem diversis auctoribus esse usum (lib. 38 49 et 50). Quamquam existimet aliquis Dionem haec et talia ipsius scientiae rerum cum militarium tum Germanicarum debere. Neque vero veri simile hoc mihi videtur esse, quod et pugna tanta veritate atque perspicuitate depingitur, ut hominem audire nobis videamur, qui illi proelio interfuerit. Ut ita sit, tamen valde erraret, si quis gauderet, quod inventam haberemus commentationem quandam de bellis Gallicis diversam a Caesaris. Nam omnia, quae apud Dionem sequuntur, in commentariis Caesaris esse fundata neminem fugiet. Quam ob rem opinari licet, proprium libellum quendam fuisse conscriptum de pugna illa immani cruentissimaque, sicut titulum libelli novimus, quem Auruncuieius Cotta legatus Caesaris, de altera expeditione in Britanniam confecit [1]).

Testis spectatorque proelii illius Asinius Pollio fuisse nequit, tum ille quidem annos vix duodeviginti natus [2]); atque omnino apud Caesarem in Gallia non versatus videtur esse. Thorbecke quidem nobis persuadere vult Asinium post accusatum C. Catonem (a. 700 a. u.) in Galliam ad Caesarem se contulisse. Sed primum nescio, quomodo is Caesari placere potuerit, qui C. Catonem socium intimum M. Crassi atque administrum [3]) in crimen vocarat. Deinde Thorbecke epistulam quandam ab Asinio ad Ciceronem scriptam (ad fam. X 31),

1) Athen. VI p. 273; cfr. Buecheler, N. Jahrb. f. cl. Phil. 111 p. 136.
2) Natus est As. P. a. 679 a. u. cfr. Drumann II p. 2 not. 4 et 18.
3) Cfr. ad Q. Fr. II 3 coll. ad fam. I 5.

falso, ut mihi quidem videtur, interpretatus est [1]). Asinius haec scribit (l. s. s. § 3):

„Caesarem vero, quod me in tanta fortuna modo cognitum vetustissimorum familiarium loco habuit, dilexi summa cum pietate ac fide."

His ex verbis Thorbecke (comm. p. 4) illud iudicium adsumpsit; at videamus, quae antecedant (§ 2):

„Natura autem mea et studia trahunt me ad pacis et libertatis cupiditatem. Itaque illud initium civilis belli saepe deflevi. Quum vero non liceret mihi nullius partis esse, — — — ea castra fugi etc." Unde perspicuum Asinium tum demum ad Caesarem se contulisse, cum facere non posset, quin alterius partes susciperet. Quando autem iam non licebat ei „nullius partis esse"? Nempe initio belli civilis, i. e. anno 705 u. c. [2]). Ex eo autem, quod inter proximos imperatoris numeratur, cum Caesar Rubiconem transiret (cfr. Plut. Caes. 32), non sequitur, — id quod Thorbecke (p. 5) concludit [3]), — Asinium ex Gallia cum Caesare venisse.

Iam si quaerimus, utrum Pollio in historiis aliquanto uberius de bellis Gallicis disseruerit necne, Thorbecke eum disseruisse existimat, neque tamen id, quod Strabo dicit (IV 3, 3 Mein.): *φησὶ τὸ μῆκος αὐτοῦ* (sc. Rheni) *σταδίων ἑξακισχιλίων Ἀσίνιος . . . . φησὶ δὲ καὶ δίστομον εἶναι μεμψάμενος τοὺς πλείω λέγοντας* ex Asinii historiis depromptum esse mihi persuasit [4]). Propterea autem, quod commentarios Caesaris de bello Gallico tam severe vituperat, ut „parum diligenter parumque integra veritate compositos" dicat [5]), Pollionem Caesaris operi suum quasi opposuisse ne opinari quidem audeo, cum mecum reputo, quot carpserit scriptores [6]). Quoniam igitur haec

---

1) Item Hendecourt l. s. s. p. 6; cfr. Aulard l. s. s. p. 8.

2) Cfr. Drumann II p. 4.

3) Item Hendecourt p. 7 et Aulard p. 8.

4) P. 119. Ac sint haec verba ex historiis sumpta: tamen non evincunt, Asinium bella Gallica plena oratione exposuisse.

5) Cfr. Suet. div. Iul. 56.

6) Sallustium (Gell. N. A. X 26; Quint. inst. or. VIII 3, 29). Livium

dissensio certo modo componi non potest, veniam impetrabo, cum cogitatione quadam rem amplectar:

1. Asinius bellis Gallicis non interfuit;
2. bellum civile summa fuit historiarum Pollionis;
3. cum sit dilucidum scriptores in bello civili enarrando praeter Caesaris commentarios etiam Asinii historiis esse usos: nullum vestigium deprehendimus commentationis de bellis Gallicis diversae a Caesaris commentariis [1]).

Quibus de causis censeo Asinium Pollionem bella Gallica non tetigisse, nisi ubi rerum ordo ac series poscebat. Itaque cum duos libros in prooemium, ut ita dicam, operis consumeret, fieri potuit, ut quindecim libris res usque ad proelium Philippense gestas explicaret [2]). Hoc magis cogitationibus conclusum quam stricte a me demonstratum esse libere profiteor.

Atque haud scio an miretur aliquis, quod ego adhuc eos scriptores non respexerim, qui omnium virorum doctorum consensu ex Asinii historiis hauserunt: dico Plutarchum et Appianum. Cur non respexerim, omnibus spero me esse satisfacturum. Causae notae sunt, quibus commoti Wijnne [3]), Eyssenhardt [4]), Peter [5]), alii censuerunt Appianum secundo libro de bello civili Caesariano scripto Asinium Pollionem auctorem esse secutum. Singula cum in unum colligeret Bailleu dissertatione sua [6]) demonstrare voluit Appianum libris II—V b. civ. paene solum Asinium Pollionem expressisse. Cum autem Appianus, postquam coniurationem Catilinae paucis verbis

---

(Quintil. I 5, 56. VIII 1, 3). Caesarem (cfr. not. 5). Ciceronem (Seneca, suas. VI extr. ed. Bip. p. 37; Quint. XII 1, 22).

1) Libelli, de quibus supra egi (cfr. p. 330), hic nullo sunt numero.

2) Hendecourt dicit (p. 71): cette oeuvre comprenait XVII livres et allait probablement jusqu'après la bataille d'Actium. Aulard autem tacet.

3) De fide et auctoritate Appiani, Groeningen 1855, p. 35 sqq.

4) N. Jahrb. f. cl. Phil. 85, 1862, p. 755 sqq.

5) Die Quellen Plutarch's in den Biographieen der Römer, Halle 1865, p. 124 sqq.

6) Quomodo Appianus in bellorum civilium libris II—V usus sit Asinii Pollionis historiis. Gottingae 1874.

exposuit, ab anno 693,94 u. c. res scribere incipiat et quintum librum anno 719 u. c. finiat, Asinium egressum a primo triumviratu aliquanto finem belli civilis Caesariani scribendo excessisse consentaneum est. Post Bailleuum, quod scio, nemo his de rebus disputavit. Equidem non dubito affirmare errorem hic subesse; quo sublato totius rei quantum videtur nova praebebitur species.

Ii qui existimant Appianum Asinii opus quodammodo nobis servasse nituntur libro secundo, quocum Plutarchi vitae Caesaris eam partem, quae bellum civile continet, comparant. Quibus comparatis dubitari non potest, quin Plutarchus et Appianus ex uno eodemque hauserint fonte. Sed liceat causas breviter repetere, quibus illi viri ad eam sententiam adducti sunt; sunt autem haece:

Asinius Pollio, cuius ne mentionem quidem faciunt commentarii Caesaris, apud Plutarchum et Appianum apparet enitetque [1]). Deinde solus nominatur a Plutarcho inter comites Caesaris, cum Rubiconem traiceret [2]). Tum Appianus testimonio Asinii prolato numerum eorum praecidit, qui in pugna ad Pharsalum commissa caesi sunt [3]). Denique Plutarchus in eodem proelio dictum Caesaris affert, quod, ut Suetonius docet [4]), paene ad verbum ex historiis Asinii Pollionis depromptum est [5]). Sane gravissimae hae causae!

Mittamus, quaeso, ad tempus postremum locum. Consentio historias Pollionis fundamentum quasi et Plutarcho et Appiano esse suppositas. Sed errare mihi videntur, qui putant utrumque ipsum Asinium inspexisse. Ne quis credat levissimam hanc rem: videbimus, quid inde oriatur.

Meum est sententiam meam comprobare. In quo a minoribus progrediar ad maiora.

Indagantibus nobis, quibus ex fontibus scriptor aliquis hauserit sua, exsistit haec lex: si unus idemque testis a duobus scriptoribus uno eodemque loco profertur, neuter ipsum

1) Cfr. App. II 40 sqq. Plut. Caes. 32. 52.
2) Plut. Caes. 32. 3) II 82.
4) Div. Iul. 30. 5) Caes. 46.

inspexit, sed utriusque fons testimonium illud habuit. Qua usus lege Bailleu e. g. demonstrat (p. 26) neque Appianum neque Plutarchum Caesaris commentarios adhibuisse, cum ab utroque Caesar eodem loco narrationis laudetur [1]. Iam timeo, ne eadem sit causa Asinii Pollionis. Nam Appianus, ubi de numero caesorum verba facit (loco supra scr. II 82, 1—3) dicit haec: (ille illum numerum caesorum tradit) *Ἀσίνιος δὲ Πωλίων, ὑπὸ Καίσαρος τῆς μάχης ἐκείνης στρατηγῶν, ἑξακισχιλίους ἀναγράφει νεκροὺς εὑρεθῆναι τῶν Πομπηίου.* Quibus verbis cum testimonium Asinii Pollionis omnium ceterorum anteponere videatur, Appianum praecipue Asinium secutum esse quis est, quin opinetur?

Plutarchus in vita Caesaris de numero caesorum nihil tradit: tradit in vita Pompei, cuius in una parte (ubi bellum civile persequitur) iteravit ea, quae in vita Caesaris enarraverat, in altera paullo diligentius eodem fonte usus est [2]. Atque pugnam ad Pharsalum commissam in vita Pompei multo uberius accuratiusque tradi quam in vita Caesaris nemo negabit. Itaque videamus, quid de numero caesorum in Pompeio docuerit Plutarchus: (Pomp. 72, 3) *ἔφυγε δὲ καὶ τὰ λοιπὰ τάγματα, καὶ φόνος ἐν τῷ στρατοπέδῳ πολὺς ἐγένετο σκηνοφυλάκων καὶ θεραπόντων. στρατιώτας δὲ μόνους ἑξακισχιλίους πεσεῖν φησιν Ἀσίννιος Πολλίων, μεμαχημένος ἐκείνην τὴν μάχην μετὰ Καίσαρος.*

Quem fugit similitudo locorum? Porro vero, Appianus quidem optimo iure Asinium laudavit, cuius testimonio aliorum refutaret: at Plutarchus? Nonne mirum ei eodem loco placuisse fontem nominare? Denique si verba comparabimus Appiani: *Ἀσίνιος δὲ Πωλίων, ὑπὸ Καίσαρος τῆς μάχης ἐκείνης στρατηγῶν,* et Plutarchi haec: *Ἀσίννιος Πολλίων μεμαχημένος ἐκείνην τὴν μάχην μετὰ Καίσαρος,* equidem facere non possum, quin suspicer utrumque nomen Asinii Pollionis in communi fonte invenisse (qui ipse ex historiis Asinii defluxit).

---

1) App. (ed. Bekker) b. c. II 79, 1. Plut. (ed. Sintenis) Caes. 44, 5.
2) Cfr. Peter l. s. s. p. 117 sqq.

Sed talibus in quaestionibus quis certi aliquid contendat? Etenim si Asinius fere in hunc modum scripsit: „in ea pugna, cui ipse interfui legatus Caesaris, ceciderunt non XXV milia, ut vulgo ferunt, sed VI sola“, fieri potuit, ut uterque Asinium laudaret: Appianus cum illa verba integra in Graecam linguam transferret, et Plutarchus, cum ea, ut solebat, contraheret.

Sed, ut pergamus, pluribus mihi disputandum est de censu, quem a Caesare actum et Plutarchus (Caes. 55, 3—4) et Appianus (II 102 extr.) commemorat.

Certo scimus censum Caesarem non egisse. Namque Augustus in monum. Ancyr.[1]) aperte dicit: „in consulatu sexto (i. e. ann. 726) censum populi conlega M. Agrippa egi. Lustrum post annum alterum et quadragesimum feci.“

Ergo novissimus libera republica census a. 684 u. c. M. Crasso Cn. Pompeio coss. habitus est, quem respicit periocha Liv. 98 his verbis: „censores — — a quibus lustro condito censa sunt civium capita $\overline{\text{DCCCC}}$ [2]).“

Caesar recensum egit, de quo Suetonius haec facit verba (div. Iul. 41): „recensum populi nec more nec loco solito sed vicatim per dominos insularum egit, atque ex viginti trecentisque milibus accipientium frumentum e publico ad centum quinquaginta retraxit.“

Probantur haec periocha Liv. 115, quo loco legimus: „recensum egit, quo censa sunt capita $\overline{\text{CL}}$“ [3]).

Hoc de recensu Mommsenus iudicavit hunc in modum [4]): Frumentum cum non solum pauperes ac proletarii, sed civium Romanorum quicumque in urbe Roma habitabant, acciperent (si volebant), „plebs frumentaria“ quodam modo significat cives urbanos (l. l. p. 187). Itaque numerus accipientium frumentum est numerus civium. Turbulentis autem belli civilis temporibus cum magna vis hominum Romam conflueret, ubi vili pretio haberent, quod opus esset ad vivendum, factum est,

1) Ed. Mommsen p. LXX c. 8, 2.
2) Ed. O. Iahn, Lips. 1853, p. 88. Cf. Boor, Fasti cens. p. 26. 30.
3) Cfr. Cass. Dion. 43, 21, 3.
4) „Die römischen Tribus“ etc., Altona 1844, p. 187 sqq.

ut numerus eorum, qui frumentum accipiebant, augeretur ad trecenta viginti milia. Tum Caesar rem publicam in ordinem redacturus recensum egit, quo qui civitatem iniuria arripuissent, a frumentatione excluderentur. Ex quo centum et septuaginta milia exclusa sunt, quorum partem (scil. octoginta milia), ut urbem exhauriret, Caesar in transmarinas colonias distribuit (cfr. Sueton. div. Iul. 42 in.) [1]).

Mommseno haec mihi liceat opponere: Suetonius aperte dicit, CCCXX fuisse eorum numerum, qui e publico frumentum acciperent. Iam si revera numerus ille cunctos urbanos continet, putare debemus, etiam senatores equitesque frumentatione esse fructos. Concedo! Sed non intellego, cur illi, qui exclusi sunt (qui erant centum et septuaginta milia), non fuerint cives Romani? Cum enim legibus Iulia et Plautia Papiria universis Italicis civitas data esset, quomodo fieri potuit, ut CLXX milia hominum, qui Romae habitabant, non essent cives Romani — praesertim cum etiam libertini suo iure frumentum acciperent [2])? Re vera fuisse cives Suetonius probat cum dicit (div. Iul. 42): „octoginta autem civium milibus in transmarinas colonias distributis“ etc.

Quonam autem abierunt nonaginta milia, quae supersunt? Quos quominus putemus bello civili consumptos esse idem Suetonius impedit: etenim si Caesar anno 708 [3]) „ex viginti trecentisque milibus accipientium frumentum e publico ad centum quinquaginta retraxit“ — vixisse trecenta et viginti milia accipientium quis potest negare?

Non sum is, qui hunc nodum solvam. Credam Caesarem

---

1) Marquardtius anno 1873 scripsit (St. V. I p. 448): „Die Uebersiedelung von 80,000 armen Städtern in überseeische Provinzen ist von Caesar nur intendirt, nicht ausgeführt worden.“ Nunc lex coloniae Iuliae Genetivae exstat (Ephem. Epigr. II p. 108 sqq. III p. 87 sqq.), qua in lege quaedam reperiuntur, quae scribi non potuerunt nisi Caesare vivo, ut ait Mommsenus in comment. ad leg. l. (Ephem. II p. 119 sqq.; III p. 97). etiamsi tota lex post Caesaris obitum perscripta esse videtur. Genetiva autem colonia transmarina est. Cf. Lange R. A. III[2] p. 473.

2) Ut ipse Mommsenus dicit l. s. s. p. 187 et not. 35.

3) Cfr. Mommsen. comment. ad leg. Iul. mun. C. I. L. I p. 124 l. 1—19.

sanxisse, ne quis praeter centum et quinquaginta milia hominum ultimae sortis frumentum acciperet, atque existimo civium numerum multo fuisse maiorem — saltem illis nonaginta milibus [1]).

Utut res se habet, Plutarchum hoc de recensu errasse iudicandum censeo. Dicit enim (Caes. 55 extr.): *μετὰ δὲ τὰς θέας γενομένων τιμήσεων ἀντὶ τῶν προτέρων δυεῖν καὶ τριάκοντα μυριάδων ἐξητάσθησαν αἱ πᾶσαι πεντεκαίδεκα. Τηλικαύτην ἡ στάσις ἀπειργάσατο συμφορὰν καὶ τοσοῦτον ἀπανάλωσε τοῦ δήμου μέρος, ἔξω λόγου τιθεμένοις τὰ κατασχόντα τὴν ἄλλην Ἰταλίαν ἀτυχήματα καὶ τὰς ἐπαρχίας.*

Putat igitur ante bellum civium fuisse CCCXX milia, qui Romae habitarent, post bellum CL milia. Eos, qui deessent, discordia civili esse contritos. Errare cum sit humanum, mirari desinamus Plutarchum errasse.

Sed videamus, quid Appianus hoc de recensu afferat (II 102 extr.): *τὸ δὲ τοῦ δήμου πλῆθος ἀναγραψάμενος, ἐς ἥμισυ λέγεται τῶν πρὸ τοῦδε τοῦ πολέμου γενομένων εὑρεῖν· ἐς τοσοῦτο καθεῖλεν ἡ τῶνδε φιλονεικία τὴν πόλιν.*

Bailleu si Plutarchum et Appianum ex uno eodemque fonte hausisse demonstraturus praedicat: „imprimis videtur notandum esse, quae uterque de censu tum habito et scripserit et cogitaverit“ (l. s. s. p. 22) valde ego quidem assentior, — tamen miror, quod hoc loco non est offensus. Nam id mihi perspicuum videtur fontem utriusque non modo non singulas res huius census vel recensus [2]) attigisse, sed solum numerum rettulisse civium, qui ante et qui post bellum civile Romae habitarent. Alioquin enim non intellego, qui fieri potuerit, ut uterque existimaret, numerum civium a trecentis et viginti milibus ad centum et quinquaginta milia bello civili deminutum esse, — nam octoginta milia, quae Caesar in transmarinas colonias deduxit, bello consumpta non erant. Sed ut tandem caput rei

1) Fere idem Lange (R. A. III [2] p. 448) hoc de recensu sentire mihi videtur.

2) Cfr. Momms. Staatsrecht [2] II [1] p. 362: „jeder census (ist) eigentlich ein recensus.“

amplectar: si comparo Plutarchi verba: *τηλικαύτην ἡ στάσις ἀπειργάσατο συμφορὰν καὶ τοσοῦτον ἀπανάλωσε τοῦ δήμου μέρος* et Appiani *ἐς τοσοῦτο καθεῖλεν ἡ τῶνδε φιλονεικία τὴν πόλιν,* eo inclino, ut etiam illam sententiam: „contentione duorum virorum rempublicam (aut urbem) tantam cladem accepisse“ communi fonti attribuam, atque ut negem Asinium Pollionem fuisse, quem Plutarchus et Appianus sequerentur, cum viro Romano atque etiam aequali iudicium illud pravum nullo modo adscribi possit.

Iam spero, me lectori benevolo hanc conclusionem probaturum: si demonstraverim, alterum eorum ipso Asinio non esse usum, alterum quoque alio ex fonte hausisse consentaneum fore.

Demonstrabo autem Plutarchum Asinii Pollionis historias non modo non inspexisse sed ne nosse quidem, idque loco quodam demonstrabo, cui accidit, ut abhinc tria saecula rectius (quantum mihi quidem videtur), quam nostris temporibus interpretando explanaretur. Est notissimus ille, quo Plutarchus dictum affert, quod Caesar in campis Pharsaliis edidit (Caes. 46): *Ὁ δὲ Καῖσαρ .... εἶπεν ἄρα στενάξας· „τοῦτο ἐβουλήθησαν, εἰς τοῦτό με ἀνάγκης ὑπηγάγοντο, ἵνα Γάϊος Καῖσαρ ὁ μεγίστους πολέμους κατορθώσας, εἰ προηκάμην τὰ στρατεύματα, κἂν κατεδικάσθην.“ Ταῦτά φησι Πολλίων Ἀσίννιος τὰ ῥήματα Ῥωμαϊστὶ μὲν ἀναφθέγξασθαι τὸν Καίσαρα παρὰ τὸν τότε καιρόν, Ἑλληνιστὶ δ᾽ ὑπ᾽ αὐτοῦ γεγράφθαι.*

Quibus ex verbis Casaubonus si conclusit [1]) Asinium Pollionem Graeca lingua historias scripsisse, uno modo, quo quis potest, locum interpretatus esse mihi videtur. At Suetonius eadem verba ex historiis Asinii sumpta praebet (div. Iul. 30): „quod probabilius facit Asinius Pollio, Pharsalica acie caesos profligatosque adversarios prospicientem haec eum ad verbum dixisse referens: „Hoc voluerunt; tantis rebus gestis Gaius Caesar condemnatus essem, nisi ab exercitu auxilium petissem.“ Haec verba plane demonstrant Asinium potius Latina

---

1) Ad Sueton. d. Iul. 30; utor edit. Argentor. 1647, p. 50.

lingua usum esse, qua de re ne unus quidem restare potest scrupulus, si fragmenta respicimus et legimus, quae Suetonius de grammat. 10 memoriae tradidit [1]). Quae cum ita sint, Thorbecke primus, nisi fallor, demonstrare voluit, Plutarchum minime discrepare a Suetonio.

Verba, quae in disputationem vocantur, haec sunt: *ταῦτά φησι Πολλίων Ἀσίννιος τὰ ῥήματα Ῥωμαϊστὶ μὲν ἀναφθέγξασθαι τὸν Καίσαρα παρὰ τὸν τότε καιρόν, Ἑλληνιστὶ δ' ὑπ' αὐτοῦ γεγράφθαι* [2]). Quae si in Latinum sermonem transtulerimus, videbimus, quae sit causa: „Haec verba, ait Pollio Asinius, Latine quidem locutum esse Caesarem tunc, Graece autem ab eo (a se) esse scripta [3])!“ Dubium igitur est, utrum illud „*ὑπ' αὐτοῦ*“ vertamus ita: „ab eo“, an hoc modo: „a se“, atque utrum Caesarem (ab eo) an Asinium (a se) intellegamus, qui ea verba Graeco sermone litteris mandarit. Thorbecke illud „*ὑπ' αὐτοῦ*“ ad Caesarem refert (l. l. p. 110) existimatque Asinium dixisse: „ipsum Caesarem, quamquam Graece — prodiderit, revera Latine pronuntiasse“ (p. 111) [4]).

Sed primum repugnat huic interpretationi, quod deest apud Plutarchum, quod referendum sit ad verba: *παρὰ τὸν τότε καιρόν*. Sine dubio „*Ῥωμαϊστί*“ et „*Ἑλληνιστί*“ sola contraria sunt; illud: „*παρὰ τὸν τότε καιρόν*“ nihili facio, quia nullum relativum (sicut e. gr. *ὕστερον*) sequitur. Omitto Plutarchum, si hanc in sententiam dicere voluisset, simpliciter „*γεγραφέναι*“ scripturum fuisse.

Porro vero si quaerimus, quonam loco Caesar ea verba Graece scripserit, Thorbecke respondet: „in uno alterove commentario suo aut epistola“! Sed, — ut alia praetermittam, quamnam speciem tota res praebet!

1) Ed. Roth p. 262: coluit (Ateius) postea familiarissime C. Sallustium et eo defuncto Asinium Pollionem, quos historiam componere aggressos alterum breviario rerum omnium Romanarum . . . . . instruxit, alterum praeceptis de ratione scribendi.

2) Textus non habet, quo offendaris; cfr. Sintenis III p. 272.

3) Transtuli locum ad verbum, quam maxime potui.

4) Ei Hendecourt assentitur (p. 73). Aulard (p. 63—64) sentit quidem difficultatem sed praepropere mittit.

Caesar cum Pompeio devicto hostibusque fusis per campum Pharsalicum equitaret intuereturque caesorum corpora, pronuntiavit illa verba, — eaque Latina lingua, — postea vero Graeco sermone mandavit ea litteris! Quo quid ieiunius, quid perversius cogitari potest! Immo Asinius Pollio, comes Caesaris audivit eum exclamantem atque verba memoria digna pio animo posteritati tradidit, sicuti fortasse illud quoque Caesaris: „alea iacta est“ ab oblivione vindicavit (cfr. Sueton. d. Iul. 33).

Sed id etiam concedatur Caesarem ea verba postea Graece scripsisse: quamnam causam quis potest excogitare, cur Asinius Pollio in historiis suis Latine compositis, quo loco vocis illius a Caesare Latine emissae mentionem fecit, addiderit, postea Caesarem ea verba Graece notasse! Equidem nullam sanam causam invenio!

Ergone cum Casaubono locum sic transferamus: „haec verba, ait As. P., Latine quidem tum Caesarem locutum esse, Graece autem a se esse scripta“?

Esset igitur Asinius quidam Pollio, qui in scribendis rebus gestis Graeca lingua uteretur? „At Asinius Pollio Caesaris amicus Latine scripsit!“ Sane! Exsistit igitur alter Asinius Pollio atque ille quidem homo Graecus. En revocatur iam in vitam Trallianus noster, quem supra sepelivimus. Neque vero quicquam auferre possum de iis, quae dixi. Asinius Pollio Trallianus, Asinii Pollionis libertus monstrum est. Itaque nihil relinquitur, quam ut hunc Asinium Pollionem Caesaris legatum intellegamus. Nodum autem expediam hoc modo: Plutarchus, cum haec fere verba apud auctorem suum legeret: *ταῦτα*, (*ὥς*) *φησι Πολλίων Ἀσ., τὰ ῥήματα Ῥωμαϊστὶ μὲν ἀνεφθέγξατο ὁ Καῖσαρ παρὰ τὸν τότε καιρόν, Ἑλληνιστὶ δ᾽ ὑπ᾽ ἐμοῦ* (scil. a scriptore Graeco) *γέγραπται·* etiam illa verba „*ὑπ᾽ ἐμοῦ γέγραπται*“ ipsius Asinii Pollionis duxit. Quare fieri non potuit, quin ambiguam sententiam proderet, si satis habuit directam orationem in obliquam convertere [1]). Si hoc verum est,

1) De verbis loci, quem integrum sup. p. 338 proposui, Schaeferus verba

optimo iure me asseveraturum spero, Plutarchum cum putaret, Asinium Pollionem Graece scripsisse, Asinii historias neque legisse neque adhibuisse. Porro quia negari non potest, dictum illud Caesaris ex historiis Pollionis esse libatum (cfr. Sueton. Iul. 30), sequitur, ut auctor, quem Plutarchus expressit, Asinii Pollionis historias aut partem earum Graecam in linguam redegerit.

Iam cum demonstrasse mihi videar Plutarchum ipsum Asinium non inspexisse, quaestionem moveo, quid sit de Appiano iudicandum.

Ac primum quidem scio me evincere non posse Appianum ipso Asinio non esse usum. Neque tamen vereor monere ea, quae supra disserui (cfr. p. 338).

Ut hauserit Appianus ex ipso Asinio, Plutarchus autem ex fonte derivato, quomodo fit, ut uterque eodem loco Asinium Pollionem testem indicet (cfr. p. 334), ut eodem loco Caesar ab utroque laudetur (cfr. p. 334 not. 1), ut neuter de recensu recte iudicet (cfr. p. 337), ut inter eos tantae intercedant similitudines, ut non modo rerum sed etiam verborum concordiam deprehendamus. Compara

App. II	26 cum	Plut.	Caes.	29, 2. 3
—	27 extr.	—	—	30, 2
—	37 in.	—	—	33, 4
—	57 p. md.	—	—	38, 3
—	62 extr.	—	—	39, 5
—	77	—	Pomp.	70, 2
—	81	—	Caes.	45, 5
—	104 extr.	—	—	56, 3
	etc.	etc.		

— *εἰς τοῦτό με ἀνάγκης ὑπηγάγοντο ἵνα* — delenda esse censet, cum ab librario aliquo addita sint, qui verba: „*τοῦτο ἐβουλήθησαν*“ explanare voluerit. Neque vero manuscr. permittunt (cfr. Sintenis III p. 272 not. 4). Equidem nunc existimo haec verba ab eo, qui primus Asinii historias in Graecum sermonem transtulit, posita esse, ut lectoribus Graecis explicaret, quid illud „*τοῦτο ἐβουλήθησαν*“ sibi vellet. Eundemque se dictum Caesaris Graece reddidisse, eo consilio addidisse putem, ut se purgaret, quod non ad verbum reddidisset. Aliter locum illum accipere non possum.

Atque Asinium multo uberius bellum civile enarrasse quam Appianum ex ipso librorum numero apparet: itaque si Appianus eum contraxit, Plutarchus autem eum omnino non inspexit, miraculum videri debet, quod ab utroque bellum civile paene aeque ampla oratione expositum est. Quibus omnibus de causis existimo Appianum libro secundo eundem Graecum auctorem atque Plutarchum secutum esse. Quae sententia una re vehementer adiuvatur, quae adhuc praeterita est.

Appiani libri secundi capita 8—25 qui paullo acrius inspicient, de anno 695 u. c. (quo Caesar consul fuit), diligenter egisse Appianum negare nequibunt (II 10 sqq.). Omnia reliqua tanta levitate ac neglegentia scripta sunt, tot tantisque redundant erroribus, ut Appianus fontem suum brevissime atque levissime expilasse existimandus sit. Exempla pono haece: B. c. II 15 A. tradit, Caesarem statim ex consulatu in Galliam profectum esse, quod falsum est. — II 18 curam annonae Pompeio a. 699 aut 700 u. c. delatam esse dicit, cum revera iam a. 697 data esset (cfr. ad Att. IV 1, 7. Cassius Dio 39, 9). — II 23 narrat ita: Pompeius consul sine collega creatus est Catone resistente, ne dictator diceretur. Quamobrem iratus Pompeius „*Κάτωνα ἐψηφίσατο, ἵνα μὴ παρὼν ἐνοχλοίη, Κύπρον ἀφελέσθαι Πτολεμαίου βασιλέως, νενομοτεθημένον ἤδη τοῦτο ὑπὸ Κλωδίου κ. τ. λ.* Sed Cato iam a. 698 Cyprum insulam in potestatem populi Romani redegit (cfr. Plut. Cato min. 39 etc.). — II 24 refert in numero eorum, qui legibus Pompeiis de vi et ambitu condemnati sunt, Gabinium, qui iam biennio ante (a. 700 a. u.) condemnatus est. (cfr. ad Q. F. III 41; ad Att. IV 16. Dio 39, 62.)

Denique quis risum tenere potest de causis, quas Appianus Miloni fuisse dicit Lanuvium proficiscendi (cfr. II 20 extrem.).

Qua cum levitate mirum quantum discrepat altera pars libri secundi inde a cap. 25. Nam etiamsi errores non desunt, tamen curam ac diligentiam Appiani in narrando comprobare debemus. Iam dixerit quispiam Appianum, qui ut bella civilia scriberet sibi proposuisset, primo pauca excerp-

sisse Asinii ex historiis, tum, cum ad initium belli civilis venisset, expressisse Asinium.

Sed timeo, ne multa repugnent. Primum enim supra dixi Appiani librum de bello civili Caesariano nihil aliud esse posse quam excerptum ex Asinii opere (cfr. p. 342). At cognovimus, quaenam effloresceret confusio tum, cum Appianus excerperet. Praeterea autem et extrema pars libri secundi et libri III—V tam verbosam habent orationem, ut persuadere mihi non possim eum his partibus eumdem fontem adhibuisse, quem in bello civili Caesariano narrando adhibuerat.

Huc accedit, quod mirum in modum cum Plutarcho consonat: quare existimo et Appianum et Plutarchum in describendo bello civili auctore aliquo Graeco usos esse, qui hanc saltem partem historiarum Asinii breviter contraxerit.

Utrum etiam ultra Caesaris mortem progressus sit in scribendo ille necne, diiudicari non potest, cum praeter Plutarchi vitas Bruti et Antonii non habeamus, quod conferamus cum Appiani libris III—V. His libris diversas litteras in unum corpus esse confusas manifestum est. Toto animo cum Bailleuo consentio, qui luculentissime demonstravit illos libros redolere, ut ita dicam, Asinium eiusque acerbitatem [1]). Deinde vestigia librorum ab Augusto de vita sua scriptorum (cfr. Suet. Aug. 85) per omnes tres libros exstant [2]). Nonnullis locis commentarii Messalae elucent [3]).

Si autem Bailleu demonstrare voluit omnes eas partes diversas iam Asinium Pollionem coniunxisse, frustra sudavit.

Quis enim crederet Asinium, qui non dubitaret divum Caesarem vituperare, quod commentarios „parum diligenter parumque integra veritate“ composuisset [4]), qui tam difficilem Augusto se praeberet, ut Timagenem rerum scriptorem, cui

1) Cfr. impr. III 89. 91. 92. 93; Bailleu l. s. s. p. 30 sqq.

2) Bailleu p. 44 sqq. hos locos affert: III 9—23. 28—31. 40—42. 47—48. 64. 73. 75. 76. 80—82. 85—95. IV 8—11. V 28. 45. 53. 81—90. 96—121. Cfr. impr. III 95 c. Suet. Aug. 27.

3) IV 119 cfr. cum Plut. Brut 46. IV 134 cfr. cum Plut. Brut. 39.

4) Cfr. Suet. div. Iul. 56.

princeps domo sua interdixerat, tecto reciperet [1]), — quisnam, inquam, crederet, Asinium non solum commentariis Augusti usum esse ad res exponendas, quibus ipse interfuisset, sed etiam mendacia ex iis assumpsisse! (cfr. App. III 95 cum Suet. d. Aug. 27.)

Ac ne temporum quidem rationi hoc congrueret. Nam Asinius Pollio scribendo erat occupatus anno 724 a. u. [2]), Augustus autem res suas Cantabrico tenus bello (i. e. usque ad ann. 729) libris de vita sua exposuit [3]). Itaque Bailleu conicere paene cogitur eum „librum post librum conscripsisse atque edidisse". (l. l. p. 53 in.) Immo vero rectius Weichertus hac de re mihi videtur iudicasse, cum permultas afferat causas, quibus commotus non dubitat, „quin Augustus vitae suae laudi et memoriae apud aequales posterosque consulturus per biennium fere a. 732—33 antequam in Asiam abiret, consilium ceperit exarandi aliquot libros de vita sua" [4]). Longum est causas repetere. Unam addo: Augustum ante Antonii mortem libros edidisse, quibus gloriae illius adeo obtrectaret [5]), mihi est incredibile.

Appianusne igitur ipse confudit? Quod non affirmem: tali enim ratione eum usum esse in scribendo inauditum est, cum paene constet Appianum unum scriptorem exprimere solitum esse. Neque tamen negare audeo. Nam Augusti commentarios non solum eum legisse sed etiam adhibuisse ἡ Ἰλλυρικὴ docet (cfr. impr. Ill. 14 et 15). Atque nescio an ob eam ipsam causam libri III—V de bellis civilibus haud indigna laude ab omnibus exornentur, quod Appianus his libris novam quandam atque inusitatam rationem scribendi secutus est.

---

1) Cfr. Seneca de ira III 23, 4 (ed. Haase); cfr. Vell. II 86.

2) Illud enim Horatii carmen (II 1) hunc fere in annum cadere omnes viri docti consentiunt. Dubium est, utrum ante proelium Actiacum an postea scriptum sit. cfr. Westermann, Zeitschr. für Alterthumsw. 1838, p. 1262.

3) Cfr. Suet. Aug. 85.

4) Imp. Caesaris Aug. scriptorum reliqu. p. 201.

5) Cfr. descriptionem proelii Philipp. App. IV 110 sqq., ubi virtus Antonii plane obscuratur.

Sed tota res in dubium revocatur. Cum enim et Plutarchus et Appianus in proelio Philippensi eodem narrationis loco commentariorum Augusti mentionem faciant [1]), lex, quam supra (p. 333) posui, vetat nos existimare Appianum ipsum commentarios inspexisse.

Satis habeo difficultatem ostentare. Quaestiones enim, quae nunc exsistunt, hoc loco absolvere neque possum neque debeo, quia non cum Appiano nec Plutarcho sed cum Asinio Pollione mihi res est.

Apparet autem satis superque neutrum eorum satisfacere quaerentibus nobis, ad quem usque annum scripserit Asinius Pollio [2]): itaque non est, cur existimemus, eum annum 712 a. u. scribendo excessisse.

Verum tota scribendi ratio Plutarchi et Appiani ante oculos versatur. Uterque, ubicumque potest, Graecos eligit auctores, quos sequatur. Non negem Appianum posterioribus libris aliquantum ex ipso Asinio hausisse: eo magis tenendum est, eum secundo libro Pollionis historias sprevisse, quod, ut opinor, facilius ei erat Graeci alicuius scriptoris libellum exscribere quam Asinii ex historiis excerpere. Plutarchus autem ne novit quidem Pollionis historias atque putat eas Graeco sermone compositas esse. En habes veteres historicos.

Postremum, ut finem quaestionis huius initio annectam: probasse mihi videor fuisse libellum Graece scriptum de bello civili inter Caesarem et Pompeium gesto, excerptum ex historiis Asinii Pollionis. Cuius titulus, quantum auguror coniectura,

---

1) Appian. II 110 extr.: . . . *τὸ στρατόπεδον ἐξεῖλον, ὃ κοινὸν ἦν Ἀντωνίῳ τε καὶ Καίσαρι, Καίσαρος αὐτοῦ δι᾽ ἐνύπνιον ἔνδον οὐκ ὄντος, ἀλλὰ φυλαξαμένου τὴν ἡμέραν, ὡς αὐτὸς ἐν τοῖς ὑπομνήμασιν ἔγραψεν.* Plut. Ant. 22, 2: *ὡς δὲ αὐτὸς ἐν τοῖς ὑπομνήμασι γέγραφε, τῶν φίλων τινὸς ὄναρ ἰδόντος ἀνεχώρησε πρὸ τῆς μάχης.* cfr. Brutus 41, 4 sqq.

2) Eandem ob causam Cassii Dionis nullam habui rationem. Etsi enim persuasum habeo Dionem quoque (inde ab anno 695 u. c. lib. 38 sqq.) aliqua ex parte Asinii historiis usum esse, tamen parum constat, cum quibus locis tum ad quem usque annum usus sit.

fere hic erat: *Ἀσινίου Πωλίωνος (βιβλίον) περὶ τοῦ ἐμφυλίου τῆς Ῥώμης πολέμου, ὃν ἐπολέμησαν Καῖσάρ τε καὶ Πομπήιος.*

Suidas, ubicumque hunc titulum invenit, libellum adscripsit Polioni, rhetori Graeco ac philosopho, quem ea aetate Romae fuisse sciebat. Quamobrem addidit: *ὁ Ἀσίνιος χρηματίσας* et *περὶ τοῦ ἐμφυλίου κ. τ. λ.* (cfr. sup. p. 325).

III. Gaius Oppius.

Plutarchi vitae Caesaris postquam eam tractavi partem, quae bellum civile continet, procedo ad quaestionem cohaerentem quodammodo cum priore. Notum est praeter Suetonium Plutarchum solum de ea aetate Caesaris, quae consulatum eius antecedit, aliquantum egisse. Ac quamvis facile careres iis, quae de bello civili Caesariano memoriae tradidit: priorem vitae illius partem maximi esse momenti cum ad historiam cognoscendam tum ad illustrandam naturam indolemque eorum, qui res a Caesare gestas exposuerunt, omnibus me persuasurum spero.

Praeterea nemo adhuc hanc quaestionem absolvit. Nam Heerenius, praecipuus ille Plutarchi existimator, nullis argumentis confirmavit sententiam, qua credidit Plutarchum hac in vita plura C. Oppio debere [1]); Peterus autem, quo loco libri sui [2]) de fontibus disserit, ex quibus vita Caesaris exhausta sit, confitetur sese non audere de quattuordecim primis libri capitis quicquam suspicari. Itaque quemadmodum agricola laeto animo frumentum serit in agrum, qui diu quievit, sic ego libenter accedo hanc ad quaestionem; quam perducam ad finem, si praestare potero.

1) Comment. IV de font. et auct. vit. parall. Plut. Vermischte hist. Schr., Gött. 1821, III p. 417, No. 11.

2) Die Quellen Plutarchs etc p. 128.

Praescriptioni autem, quam posui, infra satisfaciam.

Duae partes vitae Caesaris, quarum priorem initio belli civilis (c. 29) termino, diversam inter se speciem praebent. Apparet Plutarchum priore parte auctorem secutum esse, cuius non interesset historiam, ut ita dicam, Caesaris componere, sed qui blando stilo vitae morumque eius imaginem exprimeret atque res gestas adumbraret. Unde dicta, fabellae, narratiunculae, quibus haec pars redundat (c. 2; 7; 10; 11; 17; 18; 26).

Tenoris autem, qui ubique servatur, haec fere summa est:

1. Caesar sanguine cum Mario coniunctus esse identidem praedicatur (c. 1; 5; 6).
2. Catonis vita famaque carpitur (8, 2; 13, 5; 14, 6)[1].
3. Quanta fuerit gratia Caesaris apud plebem (c. 4, 2; 5, 7; 6, 6; 8, 4).
4. Caesar rem familiarem profundit plebis gratia, idem milites divitiis ornat (c. 4, 3; 5, 6; 15, 4; 17, 1—2).

Haec omnia redolent Caesarianum. Ac legas, quaeso, locum, quo Plutarchus laetitiam depingit, qua Mariani exsultarunt, cum a Caesare restituta intuerentur tropaea C. Marii de Iugurtha deque Cimbris atque Teutonis, quae Sulla olim disiecerat (c. 6). — Ex contrario Suetonius unus et solus ex omnibus scriptoribus aperte docet, quid adversarii de Caesare iudicaverint. Iam si quaedam acerbissimorum opprobriorum, quae adversarii Caesari exprobrabant, cum eis comparaverimus, quae Plutarchus eisdem de rebus tradit, perspicuum erit velle auctorem, quem Plutarchus sequitur, criminationes illas refutare. Qua de re pluribus mihi disserendum est.

1. Rumorem „pudicitiae Nicomedi regi prostratae“, cuius saepe Suetonius mentionem facit[2], Plutarchus silentio praeterit.

---

1) De orationibus a Caesare et a Catone in senatu Non. Dec. 691 habitis ita praedicat (c. 7, 6): *ὁ δὲ Καῖσαρ ἀναστὰς λόγον διῆλθε πεφροντισμένον.* (c. 8, 1): *τούτων δὲ* (scil. Cato et Catulus) *νεανικῶς ἐναντιωθέντων.* Ex contrario in Catone min. dicit (c. 23): *ὁ Κάτων . . . εὐθὺς ἵετο τῷ λόγῳ μετ' ὀργῆς καὶ πάθους.* Cfr. vit. Ciceron. c. 21 med.

2) Div. Iul. 2. 49 (quater).

2. Suetonius narrat (div. Iul. 3 et 4) Caesarem Sullae morte comperta ex Asia, ubi sub Servilio Isaurico stipendia fecerat, spe novarum rerum Romam rediisse ibique sedato tumultu Lepidi Cornelium Dolabellam frustra repetundarum postulasse. Quare „ad declinandam invidiam atque ut Apollonio rhetori operam daret", Rhodum secedere statuisse, quo cum traiceret a praedonibus eum esse captum.

Plutarchus paene ex contrario res ordinat (c. 3): Caesar de piratis supplicio sumpto Rhodum se contulit, non Romam, quamvis amici peterent ut rediret Sulla mortuo (c. 4). Paullo post, cum Romam reversus esset, Dolabellae et Antonio diem dixit, qua ipsa re animos plebis maxime sibi reconciliavit [1]).

3. M. Bibulus in aedilitate collega Caesaris querebatur, quod „Caesar, ut ait Suetonius c. 10, communium quoque inpensarum solus gratiam caperet et sua Caesarisque munificentia unius Caesaris" diceretur.

Plutarchus immensos sumptus laudat, quos Caesar in aedilitate plebis gratia impendebat (c. 5 extr.).

4. Suetonius l. s. s. pergit ita (c. 11 in.): „conciliato populi favore temptavit per partem tribunorum, ut sibi Aegyptus provincia plebi scito daretur . . . . . resque vulgo improbabatur."

Plutarchus, — nam idem, ut opinor, respicit, — tantam dicit Caesaris gratiam apud plebem factam esse, ut „unusquisque nova imperia et novos honores quaereret, quibus ei gratias ageret" (c. 5 extr.).

5. De praetura Caesaris Suetonius tradit haec (c. 16): Caesarem, quantum posset, adiuvisse Caecilium Metellum tr. pl. „turbulentissimas leges adversus collegarum intercessionem ferentem, donec ambo administratione rei publicae decreto patrum submoverentur."

Plutarchus quamquam in vita Catonis min. similem in modum de praetura Caesaris iudicat (c. 27 sqq.), in vita Cae-

---

1) Drumannus hunc ordinem errori Plutarchi tribuit (III p. 135/136). Sed Velleius (II 42 sqq.) eundem fere rerum ordinem servat atque Plut.

saris eam attingit his solis verbis (c. 9 in.): *οὐ μὴν ἀπέβη τι ταραχῶδες ἀπ᾽ αὐτῆς* (sc. *στρατηγίας*).

6. In consulatu Caesaris Plutarchus ea omnia, quae ab adversariis semper Caesari summo crimini dabantur, aut praeterit aut tantum non omittit: dico causam Vettii iudicis [1]), remissionem tertiae mercedum partis publicanis concessam [2]), agrum Campanum divisum [3]), denique iusiurandum in legem Iuliam agrariam [4]).

Hic mihi opponat aliquis ipsius Plutarchi verba (c. 14 in.): *εὐθὺς εἰςέφερε νόμους οὐχ ὑπάτῳ προςήκοντας ἀλλὰ δημάρχῳ τινὶ θρασυτάτῳ*, quae minime Caesari favent. Sed cave ne nimis eis tribuas: prorsus enim discrepant ab omnibus quae antecedunt quaeque sequuntur. Qua de causa existimo Plutarchum illa verba memoriae debere, quod ita demonstrare conabor ut demonstrem Plutarchum hoc loco plura memoriter exposuisse. Ac primum quidem huc pertinent, quae Pompeius rogatus a Caesare, quidnam de lege agraria sentiret, dixisse fertur, quae verba cum in vita Caesaris (c. 14, 4) oratione obliqua, in vita autem Pompei directa oratione (c. 47) tradantur, illic ex memoria mihi videntur relata esse. Deinde Plut. in Catone min. eisdem usus verbis de consulatu Caesaris haec tradit (c. 32 in.): *ἃ γὰρ οἱ θρασύτατοι δήμαρχοι καὶ ὀλιγωρότατοι πρὸς χάριν ἐπολιτεύοντο τῶν πολλῶν, ταῦτα ἀπ᾽ ἐξουσίας ὑπατικῆς αἰσχρῶς καὶ ταπεινῶς ὑποδυόμενος τὸν δῆμον ἔπραττε* (cfr. v. Caes. c. 14 in.).

Atque hic quidem sententia Plutarchi comprobanda est, cum leges a Caesare latas vehementer vituperat: in Caesare autem locus non est, ubi eas leges tantummodo summatim attingit. Itaque adducor, ut existimem Plutarchum cum in fonte suo admodum nihil de illis legibus commemoratum invenisset, redegisse in unum corpus undique memoria congesta [5]).

---

1) Cfr. ad Att. II 24. Sueton. div. Iul. 20 extr.

2) Cfr. Sueton. l. s. s. c. 20 med.

3) Cf. ad Att. II 16. Sueton. l. s. s. c. 20.

4) Cfr. Plut. Cato min. 32.

5) Vitam Catonis min. ante Caesaris compositam esse comprobat

Omnia haec casui aut Plutarchi levitati attribuere non possum: verum fontis proprium esse insigne illud Caesaris studium existimandum mihi videtur esse.

Iam non est, cur censeamus Plutarchum initio cap. 15 fontes mutasse. Immo, cum sententiam consideramus, qua transit ad bella Gallica (c. 15 in.): „Haec ante bella Gallica facta esse tradunt. Quod autem attinet ad bella, quae postea gessit Caesar, et ad expeditiones, quibus Galliam pacavit, alterius vitae quoddam initium orsus: summis celeberrimisque imperatoribus exstitit imperator maior" etc. — nonne sentimus scriptorem tamquam respirare, quod tandem in eum locum venerit, ubi non tortis rebus, sed integra veritate Caesarem celebrare posset? Namque in Gallia sincerior aer quam Romae! Pleno autem plectro cantum edit novum in Caesaris gloriam (c. 15—18)!

Plutarchum in describendis bellis Gallicis eodem de auctore pendere quo Appianum (*ἐκ τῆς Κελτικῆς*) inter omnes constat [1]). Primum enim eodem narrationis loco eidem testes ab utroque proferuntur: Caesar et Tanusius Geminus [2]). Deinde mira concordia cum rerum tum verborum ubique elucet. Compara igitur:

Plut. c. 18	c. App.	fr. 15; cfr. fr. 1, 3	(de Helv. et Tigurin.).
— c. 20	—	fr. 1, 4	(de Belg.).
— ibid.		ibid.	(de Nerv.).
— c. 22	—	fr. 18	(de Usip. et T.).
— c. 15, 5	—	fr. 1, 2	(de toto bello).

Michaelis (l. s. s. cfr. sup. p. 314) p. 41. Verba illa Pompei non ex Pompeio, quem post Caesarem scripsit, Plutarchum sumpsisse existimo, sed ex memoria rettulisse. Cfr. ea quae supra p. 314 de Plutarcho dixi.

1) Cfr. Peter l. s. s. p. 120 sqq.

2) Plut. v. Caes. 22, 1—2: *Οὐσίπας καλοῦσι τοὺς ἑτέρους, τοὺς δὲ Τεντερίτας. Περὶ δὲ τῆς πρὸς τούτους γενομένης μάχης ὁ μὲν Καῖσαρ ἐν ταῖς ἐφημερίσι γέγραφεν, ὡς οἱ βάρβαροι κ. τ. λ.* cfr. App. *ἐκ τῆς Κελτ.* fr. 18 (Schweigh.): *ὁ δὲ Καῖσαρ ἐν ταῖς ἰδίαις ἀναγραφαῖς τῶν ἐφημέρων ἔργων φησί, τοὺς Οὐσιπέτας καὶ Ταγχρέας κ. τ. λ.* Plut. 22, 3—4: *Τανύσιος δὲ λέγει Κάτωνα, τῆς βουλῆς ἐπὶ τῇ νίκῃ ψηφιζομένης ἑορτὰς καὶ θυσίας, ἀποφήνασθαι γνώμην, ὡς ἐκδοτέον ἐστὶ τὸν Καίσαρα τοῖς βαρβάροις κ. τ. λ.* cf. App. fr. 18: *Κάτωνά τε ἐν Ῥώμῃ τῶν τις*

Lege iam saepe adhibita nisus censeo nec Caesarem nec Tanusium communem fontem esse. Quis autem erat? Peterus (p. 126) Asinium Pollionem fuisse putat. Nolo certare cum Petero ob eam causam, quod demonstrasse mihi videor Plutarchum Pollionis historiis omnino usum non esse [1]). Nam subdola esset oratio mea. Verum etiam confiteor unam esse causam (quam ipse Peterus nescit), qua commoveatur aliquis, ut sententiam eius probet. Tanusium enim, ut supra dixi, iam communis auctor nominavit. Qui cum in enarrandis bellis Gallicis res urbanas et partium contentiones respexisse videatur, ea scribendi ratione usus est, quam supra Asinii Pollionis propriam significavimus (cfr. p. 332). Neque tamen rem ita se habere existimo, cum multae causae obstent. Primum illa verba: *Τανύσιος δὲ λέγει Κάτωνα κ. τ. λ.* premere haud debemus. Sunt cuiuslibet Caesariani, qui oblata occasione Catonem acerbis facetiis irridebat [2]). Quid enim risu dignius esse potest, quam quod Cato, cum senatus ob devictos fusosque hostes Caesari supplicationem quindecim dierum decerneret cumque universa civitas laetitia exsultaret, — „tamquam in Platonis *πολιτείᾳ* sententiam dicens“ [3]) Caesarem hostibus esse dedendum censuit, quibus fidem fregisset.

Ante omnia autem et Plutarchi et Appiani in narrando levitas nullo pacto ad Asinium referri potest. Errores quidem, qui non desunt [4]), omitto: sed totam scribendi rationem in disputationem voco. Namque Asinius Pollio ex natura mori-

---

συγγραφέων φησὶ γνώμην ἐσενεγκεῖν, ἐκδοῦναι τοῖς βαρβάροις τὸν Καίσαρα ὡς ἐναγὲς ἔργον κ. τ. λ. Dubium esse non potest, quin *συγγραφεὺς* ille, quem Appianus laudat, idem Tanusius sit, cuius Plut. mentionem facit.

1) Cfr. supr. dissert. II p. 341.

2) Nam sic intellego illud: *Τανύσιος δὲ λέγει Κάτωνα κ. τ. λ.* Ironia quidem apud Plutarchum aliquatenus latet.

3) Haec sunt verba Ciceronis ad Att. II 1, 8.

4) Uterque secernit Tigurinos ab Helvetiis tamquam diversam gentem (Plut. Caes. 18; App. fr. 1, 3), cum Caesar Tigurinos „pagum Helvetiae“ dicat (d. b. G. I 12, 4 ed. Nippd.). App. fr. 1, 4 dicit: *Νέρβιοι . . . . . ἦσαν δὲ τῶν Κίμβρων καὶ Τευτόνων ἀπόγονοι,* id quod Caesar de A d u a t i c i s praedicat (b. G. II 29, 4).

busque suis Caesaris commentarios, cum tantopere eos vituperaret (cfr. Suet. Iul. 56), corrigere quidem potuit: sed augere et amplificare non potuit. Augent autem amplificantque Plutarchus et Appianus res a Caesare gestas. In pugna enim contra Belgas commissa tot hostes caesos Plutarchus refert (c. 20, 4): *ὥςτε καὶ λίμνας καὶ ποταμοὺς βαθεῖς τοῖς Ῥωμαίοις νεκρῶν πλήθει περατοὺς γενέσθαι.* Cfr. App. fr. 1, 4 Bekk. p. 36/37: *μετὰ τούτους ὁ Καῖσαρ τοῖς καλουμένοις Βέλγαις ἐπιπεσὼν ποταμόν τινα περῶσι, τοσούτους ἀπέκτεινεν ὡς τὸν ποταμὸν γεφυρωθέντα τοῖς σώμασι περᾶσαι.* Haec nata sunt e loco Caesaris comm. d. b. G. II 10, 2: hostes impeditos nostri in flumine adgressi magnum eorum numerum occiderunt: per eorum corpora reliquos audacissime transire conantes e. q. s. Atque etiam error subest: nam non Romani (cfr. Plut. s. s.), sed hostes flumen transire conati sunt.

Hac autem in re Plutarchus modum excedit. Narrat enim (c. 27, 4) Caesari contigisse, ut non solum cives urbis Alesiae circumvallatae, sed etiam ipsius milites, quos contra urbem collocasset, de impetu tot milium Gallorum celaret, qui omnibus viribus contendebant, ut exteras munitiones perrumperent. Haec nemo scripsit nisi rei militaris imperitissimus: itaque Asinium Pollionem fontem Plutarchi fuisse numquam mihi persuadebitur.

Praeterea evidens est auctorem ex commentariis Caesaris sua corrasisse neque ullum alium fontem adhibuisse nisi suum amorem erga Caesarem. Primum enim quod attinet ad singulas res gestas, Plutarchus et Appianus plane cum Caesare consentiunt. Compara de Helvetiis locos hosce:

Plut. 18 extr.: *καλῷ δὲ τῷ τῆς νίκης ἔργῳ κρεῖττον ἐπέθηκε τὸ συνοικίσαι τοὺς διαφυγόντας ἐκ τῆς μάχης .... καὶ ἀναγκάσαι τὴν χώραν ἀναλαβεῖν ... καὶ τὰς πόλεις .....*

Ἔπραξε δὲ τοῦτο δεδιὼς μὴ τὴν χώραν ἔρημον γενομένην

Caes. I 28, 3 sqq.: Helvetios, Tulingos, Latobrigos in fines suos, unde erant profecti, reverti iussit, ... oppida vicosque, quos incenderant, restituere iussit. Id ea maxime ratione fecit, quod noluit eum locum, unde Helvetii discesse-

rant, vacare, ne propter bonitatem agrorum Germani, qui trans Rhenum incolunt ..... transirent.

οἱ Γερμανοὶ διαβάντες κατάσχωσι.

Caes. I 14, 6: cum ea ita sint, tamen si obsides ab iis sibi dentur, ... sese cum iis pacem esse facturum. Divico respondit: Ita Helvetios a maioribus suis institutos esse, ut obsides accipere non dare consuerint.

App. fr. 15, 2: καὶ πρεσβευσαμένοις ἐπὶ διαπείρᾳ τοῖς πολεμίοις ὑπὲρ σπονδῶν ἐκέλευεν ὅμηρα δοῦναι καὶ χρήματα. ἀποκριναμένων δ' εἰθίσθαι ταῦτα λαμβάνειν οὐ διδόναι κ. τ. λ.

Caes. I 29, 3 eorum, qui domum redierunt, repertus est numerus milium C et X.

Plut. 18 extr. (supererant) ὑπὲρ δέκα μυριάδες.

His locis adde eos qui de Ariovisto agunt:

Caes. I 53, 1: Ita proelium restitutum est, atque omnes hostes terga verterunt neque prius fugere destiterunt, quam ad flumen Rhenum milia passuum ex eo loco circiter quinquaginta pervenerunt.

Plut. c. 19 extr.: γενομένης δὲ λαμπρᾶς τροπῆς αὐτῶν ἐπὶ σταδίους τετρακοσίους ἄχρι τοῦ Ῥήνου διώξας κατέπλησε τοῦτο πᾶν νεκρῶν τὸ πεδίον καὶ λαφύρων.

(50,000 pass. = 400 Stad.)

Porro de Nerviis:

Caes. II 19,5 sqq.: ..... interim legiones sex, quae primae venerant, opere dimenso castra munire coeperunt; ..... *subito* omnibus copiis provolaverunt impetumque in nostros equites fecerunt. ..... Eadem autem celeritate adverso colle ad nostra castra atque eos, qui in opere occupati erant, contenderunt.

Plut. 20, 6: ἐπὶ δὲ .... Νερβίους ἐστράτευσεν, οἵπερ ..... αὐτοὶ τῷ Καίσαρι ποιουμένῳ χάρακα καὶ μὴ προςδεχομένῳ ... τὴν μάχην ... *αἰφνιδίως* προςέπεσον κ. τ. λ. App. fr. 1, 4: Νέρβιοι δὲ αὐτὸν ἐτρέψαντο ἄρτι στρατόπεδον ἐξ ὁδοιπορίας κατασκευάζοντι *αἰφνιδίως* ἐπιπεσόντες· κ. τ. λ.

Plut. 20,7: *εἰ δὲ μὴ Καῖσαρ ἁρπάσας τὸν θυρεὸν καὶ διασχὼν τοὺς πρὸ αὐτοῦ μαχομένους ἐνέβαλε τοῖς βαρβάροις . . . . . . οὐδεὶς ἂν δοκεῖ περιγενέσθαι.*	Caes. II 25, 1—2: Caesar . . . ubi . . . et rem esse in angusto vidit neque ullum esse subsidium, quod summitti posset, scuto ab novissimis uni militi detracto . . . . in primam aciem processit e. q. s.
Plut. 21 in.: *ταῦτα ἡ σύγκλητος πυθομένη πεντεκαίδεκα ἡμέρας ἐψηφίσατο θύειν τοῖς θεοῖς καὶ σχολάζειν ἑορτάζοντας, ὅσας ἐπ᾿ οὐδεμιᾷ νίκῃ πρότερον.*	Caes. II 35,4: ob easque res ex litteris Caesaris dies quindecim supplicatio decreta est, quod ante id tempus accidit nulli.

Denique de Ubiis et Tencteris:

Plut. 22, 2—3: *περὶ δὲ τῆς πρὸς τούτους γενομένης μάχης ὁ μὲν Καῖσαρ ἐν ταῖς ἐφημερίσι γέγραφεν, ὡς οἱ βάρβαροι διαπρεσβευόμενοι πρὸς αὐτὸν ἐν σπονδαῖς ἐπιθοῖντο καθ᾿ ὁδόν, ... εἶτα πέμψειαν ἑτέρους πρὸς αὐτὸν αὖθις ἐξαπατῶντας, οὓς κατασχὼν ἐπαγάγοι κ. τ. λ.*	Caes. IV 13, 4: His constitutis rebus . . . . . opportunissima res accidit, quod postridie eius diei mane eadem et perfidia et simulatione usi Germani frequentes . . . . ad eum in castra venerunt.

Locus, quem postremum attuli, totam rem patefacit. Vix enim dubitari potest, quin Plutarchi illa verba: *αὖθις ἐξαπατῶντας* ex Caesaris: „eadem et perfidia et simulatione" profluxerint: tamen Plutarchus ipse Caesarem non inspexit, cum Appianus uno eodemque loco narrationis eundem laudet (cfr. supr. p. 350 not. 2). Quare perspicuum, utriusque auctorem ex commentariis sua excerpsisse.

Ac profecto nihil novi accipimus. Quid enim refert a Plutarcho et Appiano discere[1]), quot milia Germanorum in proelio contra Ariovistum commisso ceciderint, cum ipse Cae-

1) Plut. c. 19 extr. *μυριάδες ὀκτώ·* App. fr. 1, 3 extr. *ὀκτακισμύριοι.* Rectius Orosius VI 7, 389 extr. Haverc. dicit: „neque coniici potuit numerus Germanorum, vel quantus pugnae adfuerit, vel quantus fuerit occisorum."

sar nullum numerum afferat? Quae cum ita sint, non est, cur existimemus Plutarchum in enarrandis bellis Gallicis alium scriptorem secutum esse, quam cui debeat historiam primae aetatis Caesaris. Atque una res hic nobis auxilio venit: sunt narratiunculae, quas in bellis quoque Gallicis modo hoc modo illo loco deprehendimus. Refero has: c. 18. In proelio contra Helvetios commisso Plutarchus Caesarem, cum ei equus admotus esset, haec verba loquentem facit: *τούτῳ μὲν νικήσας χρήσομαι, νῦν δὲ ἴωμεν ἐπὶ τοὺς πολεμίους*[1]. — c. 26. Arverni gladiolum in fano suspensum habebant, tamquam Caesaris spolia; quod cum postea videret Caesar, subrisit neque amicis concessit, ut diriperetur. — c. 27. Alesia capta Vercingetorix belli dux in castra Romana se contulit. Qui cum nitidus fulgore armorum equo vectus splendidissime exornato portam intrasset Caesaremque sedentem circumvolasset, equo descendit quievitque ad pedes Caesaris.

Iam si singulis in unum collectis quaerimus, quisnam fuerit, quem Plutarchus in priore parte vitae Caesaris secutus sit auctorem: hoc meo iure affirmare mihi videor Caesarianum quendam fuisse, intima amicitia cum Caesare coniunctum. Nam utique Caesarem laudat, utique popularem atque Marianum depingit, non qui regnum affectaverit, sed qui nobilitatis dominationem fregerit. Pro amicitia amoreque auget amplificatque res a Caesare gestas. Quia autem exempla docent, narratiunculas ordini rerum inseruit, quibus vitam moresque Caesaris illustraret. Commonefacio fabulae illius iucundae de gladiolo Arvernorum. Nonne hominem audire nobis videmur, qui ipse rei interfuerit, cum Plutarchus narret (c. 26): *ὃ (ξιφίδιον) θεασάμενος αὐτὸς* (Caesar) *ἐμειδίασε καὶ τῶν φίλων καθελεῖν κελευόντων οὐκ εἴασεν ἱερὸν ἡγούμενος.*

Sed quem nominemus? Cp. 17, 7 Oppius testis profertur. Plutarchi verba haec: *ἐν ἐκείνῃ τῇ στρατείᾳ προσεξήσκησεν ἱππαζόμενος τὰς ἐπιστολὰς ὑπαγορεύειν καὶ δυσὶν ὁμοῦ γράφουσιν ἐξαρκεῖν, ὡς δὲ Ὄππιός φησι, καὶ πλείοσι.*

---

1) Paraphrasis haec loci cuiusdam in commentariis Caesaris (I 25, 1).

Peterus hoc nihili putat (l. l. p. 126), cui eo magis assentiatur aliquis, quod viri docti, qui nunc sunt, eo inclinant, ut existiment Plutarchum auctore, quem nominet, usum non esse. Sed hoc loco alia causa est. Cum enim satis superque sit duobus simul scribis satisfacere, Plutarchus autem inveniret etiam pluribus Caesarem satisfecisse, facile intellegimus, quam ob causam huius rei inusitatae atque inauditae testem ipsum commemoraverit.

Sed, ut pergam, paullo post narratiuncula sequitur, quae Caesarem „indifferentem circa victum“ doceat (c. 17), quae fabula est apud Suetonium quoque Gaio Oppio dilucidis verbis teste allato (d. Iul. 53). Excipitur denique haec fabula apud Plutarchum altera, in qua, ut ita dicam, C. Oppius primas partes agit [1]). Hanc igitur eiusdem esse Oppii, quis est quin suspicetur?

Itaque fragmentum ex scriptis C. Oppii habemus. Nam Oppium, si non vitam Caesaris composuit, de Caesare scripsisse consentaneum est, cum Suetonius bis eum citet (d. Iul. 52; 53). Certo scimus eum vitam Africani maioris (Gell. N. A. VI 1, 2), Cassii (Charis. ed. Keil I p. 147, 3), Marii (Plin. n. h. XI 45, 104 ed. Sillig), librum denique confecisse, quo demonstrabat, „non esse Caesaris filium, quem Cleopatra dicat“ (Suet. d. Iul. 52). Teuffelius (R. L.[3] p. 372, 3) eum Caesaris quoque vitam composuisse concludit e cap. 10 (med.) vitae Pompei, qui locus tamen id non evincit: evincit Plutarchum Oppium cognitum habuisse. [2])

Iam, ut pergamus, Caesar paene in omnibus rebus domesticis C. Oppii opera utebatur. Anno 700 a. u., ubi primum

1) Eandem Suetonius narrat (d. Iul. 72). Fabula haec (sequor Plutarchum c. 17 extr.): In itinere quondam tempestate oppressi Caesar comitesque eius cum in casam incidissent tam exiguam, ut vix unum caperet, Caesar Gaium Oppium, quod infirma valetudine uteretur, intrare iussit, ipse autem ceterique sub divo cubuerunt.

2) *Γάϊος δὲ Ὄππιος ὁ Καίσαρος ἑταῖρος ἀπανθρώπως φησὶ καὶ Κοΐντῳ Οὐαλλερίῳ χρήσασθαι τὸν Πομπήϊον. . . . . . Ἀλλ᾽ Ὀππίῳ μέν, ὅταν περὶ τῶν Καίσαρος πολεμίων ἢ φίλων διαλέγηται, σφόδρα δεῖ πιστεύειν μετὰ εὐλαβείας.*

Oppius e tenebris in lucem vocatur [1]), non solum totam curationem atque administrationem rerum familiarium Caesaris habet, sed etiam omnia negotia absentis Caesaris explicat et imprimis epistularum commercium inter Romam et Galliam Britanniamve regit [2]). Manifestum igitur est eum iam multis ante annis partes Caesaris suscepisse. Equestri loco ortus una cum Cornelio Balbo [3]) a Caesare stabat usque ad mortem eius, nec facile invenias, qui meliore fide Caesarem amplexus sit, quique laudibus eius vehementius Gaio Oppio studuerit.

Homo essem summae levitatis, si pro certo affirmarem Plutarchum priore parte vitae Caesaris C. Oppium secutum esse. Suspicari mihi liceat. Sed hoc loco duae res subveniunt, quibus nisi fallor sententia mea valde comprobatur.

Primum enim mirum est, quanti momenti apud Plutarchum Caesaris res familiaris sit, verum etiam quam interdum subtiliter in edendis summis numerum exsequatur (1, 5; 2, 1; 4, 3; 5, 6; 7, 2; 11, 2; 12, 3; 20, 2; 21, 3; 21, 5). Plutarchus solus dilucidis verbis Crassum eum fuisse dicit, cuius auxiliis pecuniariis Caesar e manibus creditorum ereptus esset (c. 11) [4]). Solus Plutarchus docet [5]), quomodo Caesar propraetor in Hispania ulteriore obaeratorum calamitatem sublevarit (c. 12). Denique, quod solus Plutarchus refert, Caesarem Lucae praeter prorogationem provinciarum etiam pecunias postulasse, sine dubio rem tenet (c. 21). Quo autem minus veteres scriptores pecuniarum, nervi illius rerum — sit venia verbo —, rationem habere solent: eo magis mirari debemus Plutarchum tantopere habere. Neque vero ipsi, sed fonti eius laudem tribuemus. Omnia autem haec in Oppium quadrare quis potest negare?

---

1) Ad Att. IV 16, 14; ad Q. Fr. III 1, 8; (ad Att. V 1, 2; 4, 3) etc.

2) Ad Q. Fr. III 1, 8.

3) Tac. ann. XII 60, 4.

4) Si quis putat Plutarchum hoc loco repetivisse, quae in vita Crassi (c. 7) scripsisset, certare non possum.

5) Praeter Ciceronem (cfr. pro Balbo 19, 43), quem Plut. hic non sequitur, cum multa afferat, quae apud Ciceronem desideramus.

Postremum ut parvulae, ita non levis rei mentionem moveam.

Cuncti scriptores rerum Caesarianarum mortem Iuliae, Caesaris filiae, praedicant, singulari autem modo Plutarchus utitur. Narrat enim ita (c. 23, 5): „Caesar, ubi primum ex Britannia in Galliam revertit, scriptas ab amicis, qui Romae versabantur, offendit litteras, quibus de morte filiae certior factus est."

Omitto ad punctum usque temporis rem ita se habuisse videri (cfr. Cic. ad Q. F. III 1, 17), quin etiam paene pro certo affirmare possumus Oppium illas litteras ad Caesarem dedisse: nam Oppius eo ipso tempore tabellarios misit, quicumque Roma ad Caesarem ibant (ad Q. III 1, 8). Cuiusnam autem scriptoris intererat punctum temporis exprimere, quo Caesar nuntium illum acceperit? Immo vero quis scire potuit? Ex loco quidem epistolae Ciceronis ad Quintum fratrem missae (cfr. supr.) quodammodo concludi potest, quo loco quoque tempore litterae Caesari allatae sint: neque vero potest nisi adhibitis Plutarchi verbis. Omnes hae difficultates auferuntur, si statuimus Oppio ea Plutarchum debere[1]).

Quibus omnibus de causis Heerenio vehementer assentior atque gaudebo, si omnibus sententia eius probata erit.

Porro spero fore, ut nemo dissentiat, cum contendam, Oppium post Caesaris obitum aut certe non multo ante scripsisse. Primum enim non modo „Anticato" Caesaris a Plutarcho laudatus (c. 3, 3), sed etiam Cato identidem irrisus (cfr. supra p. 347 extr.) ostendit Oppium aeque atque omnes rerum scriptores, qui Caesaris partes sequerentur, Anticatone usum esse, ut Catonem carperet, cuius laudes adversarii Caesaris in astra tollebant. „Anticatonem" autem Caesar „sub tempus Mundensis proelii", ut ait Suetonius (d. Iul. 56), i. e. a. 709 u. c. confecit. Atque si Oppius vitam Cassii composuit, ut, — sic Teuffelius

1) Opinetur quispiam Caesarem in responso tempus significasse, quo Oppii epistolam accepisset, itaque, cum etiam Gellii aetate libri epistularum C. Caesaris ad C. Oppium et Cornelium Balbum exstarent (cfr. N. A. XVII 9), fieri potuisse, ut scriptor aliquis ex illis hauriret. At hoc abhorret a tota ratione veterum scriptorum.

coniecit (l. l. p. 373, 3) —, Caesaris necem quasi stilo ulcisceretur: nonne consentaneum est eum, qui amore atque desiderio Caesaris flagraret, imaginem illius expressisse ita, ut eum depingeret amicum populi, pauperum suffragatorem, patrem militum, Romanorum autem imperatorum maximum?

Evolat Oppius e conspectu nostro occiso Caesare. Cicero postremo paullo post Id. Mart. 710 eius mentionem facit[1]). Postea in obscuro versatur neque quicquam de morte eius accepimus. Ciceronis verba (v. not. 1) docent Oppium ab Octaviani partibus stetisse: iam intellegimus, quo consilio libellum conscripserit, quo Caesarionem Caesaris filium esse negabat. Porro apertum est eum post mortem Caesaris litteris operam dedisse. Utrum autem ante Sallustium an post eum ad res scribendas accesserit, diiudicari non potest. Utut est: cum primus ab incunabulis, ut ita dicam, historiam Caesaris scriberet, et aetatis eius eam partem pertractavit, quam Sallustius omisit, et temporis spatium explevit, quod inter Sallusti scripta et Caesaris commentarios relictum erat. Cum autem ab anno 695 u. c., qùo Caesar consul fuit, adversarii incepissent etiam litteris eum impugnare[2]), cum inter ipsam flammam discordiae civilis non deessent, qui quoquo modo possent, Caesaris laudibus obtrectarent eique infamiam moverent: Oppius purgabat Caesarem criminationibus opprobriisque adversariorum. Quo factum est, ut Suetonius, qui solus etiam adversariorum partem audivit, toto caelo a Plutarcho distet.

Oppium cum imprimis naturam moresque Caesaris depingere vellet, nec bella Gallica nec bellum civile accurate enarrasse credam. Itaque mirandum non est, quod Plutarchus

---

1) Ad Att. XIV 1, 1; XVI 2, 5; 15, 3.

2) Compono tabulam hanc: Varro (*τρικάρανον* App. II 9 extr.); Curio (in orationibus Suet. Iul. 9. 52. In libro, ubi se exeuntem e senatu et cum Pansa . . . . et cum Curione filio colloquentem fecit Cic. Brut. 60, 218): Bibaculus (versibus Tac. ann. IV 34); Memmius (orationibus asperrimis Suet. Iul. 73); Catullus (versibus Tac. l. s. s.); Calvus (famosis epigrammatis Suet. Iul. 73 cfr. 49); Dolabella (actionibus Suet. Iul. 49); Caecina (criminosissimo libro Suet. 75) etc.

alium auctorem requisiverit, quem in altera parte vitae Caesaris sequeretur. Sed saepe monitum est [1]) Plutarchum singularem relationem de bello Alexandrino praebere, qua confusius atque perturbatius nihil cogitari potest. Itaque cum hoc ipso loco et litterae a Caesare ad amicos datae commemorentur (c. 48) et summa aeris, quod Ptolemaeus Auletes eiusque filius Caesari debuerunt, subtiliter notetur (c. 48 extr.), putaverim Plutarchum hoc loco iterum primum fontem inspexisse atque duas relationes confudisse. Ulterius Oppii vestigia apud Plutarchum non elucent.

Denique quamvis parum C. Oppius fidem historicam atque severitatem servarit, tamen ad perlustrandos rerum Caesarianarum scriptores paene nobis necessarius est. Videmus, quo modo paucis annis, postquam gestae sunt, res Caesaris a Caesariano quodam litteris signatae sint. Cognoscimus, ut totam rem amplectar, Caesaris commentarios, Asinii Pollionis historias, Sallusti aliorumque Caesarianorum — sicut Oppii — scripta apud posteros floruisse atque viguisse ita, ut iudicium posteritatis praeoccuparent, cum adversariorum scripta sub ruderibus saeculorum iacerent oblivioni data.

Sed etiam ad cognoscendam Caesaris historiam Oppius nobis aliquantum prodest. Amicissimus ille atque familiarissimus Caesaris Marianum popularemque Caesarem depingit non regni affectantem. Quamvis vero sudet, ut occultet, quaecumque Caesarem demonstrent haud abhorruisse a consiliis Catilinae eiusque gregis: tamen omnia contegere nescit. Mihi quidem semper sententia illa verissima visa est, qua Plutarchus ad res Galliae transit dicens, Caesarem in Gallia novae vitae quoddam initium orsum esse (c. 15 in.). Ego quoque persuasum habeo Caesarem in Gallia demum eum esse factum, qui postea fuerit. In puro Galliae aere ingenium eius claruit, atque ipse maior factus est una cum consiliis maioribus.

1) Cfr. Peter l. s. s. p. 126 sqq.

MITTHEILUNGEN

AUS

ITALIENISCHEN HANDSCHRIFTEN

VON

GEORG GOETZ UND GUSTAV LOEWE

Plautus war es zunächst, der uns zusammenführte zu einem gemeinsamen Ferienstreifzuge durch die italienischen Bibliotheken. Da aber der Zweck, den wir verfolgten, früher und besser erreicht war, als wir hoffen durften, gaben wir uns mit desto leichterem Herzen der Versuchung hin, auch abseits vom Wege zu gehen und uns vom guten Glücke leiten zu lassen. Dank dem liebenswürdigen Entgegenkommen, das wir allenthalben auf italienischen Bibliotheken fanden, haben wir dabei mancherlei an's Licht gezogen und collationirt, das einer Veröffentlichung nicht unwerth erschien. In den folgenden Mittheilungen geben wir in einer Auswahl dasjenige, was einer längeren Erörterung nicht bedarf, indem wir anderes eingehender Untersuchung vorbehalten.

I. Zu Martial.

Zu den wichtigsten Martialhandschriften gehört der schon durch ein ehrwürdiges Alter ausgezeichnete Cod. Puteaneus saec. X in Paris, den Schneidewin mit x bezeichnet: vgl. dessen Proleg. p. XXVI und XXVII. Ein Zwillingsbruder dieses Codex muss derjenige gewesen sein, aus welchem das in Ivrea am Schluss eines Exemplars der Etymologien Isidors befindliche Fragment des 11. Jahrhunderts entlehnt ist. Der erste, der auf dieses Bruchstück — es enthält Buch XIII epigr. 1 bis 110 — aufmerksam machte, war Bethmann (vgl. Pertz, Archiv IX p. 618 f. und XII p. 594): eine von ihm gefertigte Collation der ersten 33 Epigramme hat später Schneidewin in

seiner kleinen Ausgabe p. X mitgetheilt. Doch ist diese Vergleichung nicht in allen Stücken genügend, woraus sich erklärt, dass Schneidewin die enge Beziehung zwischen beiden Handschriften nicht erkannt hat. Es finden sich nämlich eine Anzahl der auffälligsten Varianten nur in diesen beiden Codices, wie *referat* II, 2 (*noluerat*); *matutinas mihi* II, 10 (*matutina si mihi*); *alicha* IX, 2 (*halica*); *aequorum nullus* LXXIX, 1 (*aequore mullus*); *pingat* LXXXVI, 1 (*pungat*); *ianeus* LXXXIX, 1 (*laneus*) u. dergl. mehr. Doch ist der Eporadiensis darum nicht aus dem Puteaneus abgeschrieben; er hat manche Fehler nicht, durch die jener entstellt ist. So bietet er XCIX, 2 richtig *speres* (x : speret); LIX, 1 *hiems* (*om.* x); LX, 1 *cuniculus* (x : *cuniculis*); LVIII, 2 *hoc* (x : *hic*). Mithin sind beide Handschriften Vertreter ein und derselben Ueberlieferung, aber beide selbstständige Zeugen dafür. Es dürfte deshalb von Interesse sein, hier eine genaue Collation mitzutheilen, da ohnehin Ivrea nicht allzu häufig besucht wird. Zu Grunde gelegt ist hier und im Folgenden Schneidewin's grosse Ausgabe.

INCIPIV̄T XENIA MARTIALIS POETAE COCIQ· I 1. Neuea cordilis penula 3. perdit en iliacas musę papiros 5. tesera 7. nec mihi carta haec est *om.* carta 8. dampnum II 2. quantum referat athlas 3. posses//// 7. nepdas 8. habes hęc 9. nihil ẽe 10. matutinas mihi III 1. gratili 4. bibliopala 5. distyca 8. preterea siquid facit astomachum *Sequitur unius versus spatium* IV 1. *Deest lemma, ut ceterorum quoque carminum omnium* Caesar ut etheria aula 2. ut quae dapia V 1. limbo VI 1. alicam poteris 2. sitibi eme VII 2. cęnis sepe VIII 1. inbuę IX 1. munere 2. alicha XI 1. tatituris XII 1. ter centum libici demesse 2. summe XIII 2. et quam sepe XIV 1. quae cęnas cludere 2. cur domini nostri inchoet XV 2. manebit rusticae XVI 2. incaelo XVII 1. netibi 2. braxica XVIII 2. *om.* XIX 1. aritia 2. in niueo stipite *om.* XX 1. amiturninus 2. *om.* XXI 1. inequorea 2. aspareis XXII 1. cyatis lieo XXIII 1. cras et enim similis bacho quā sitia misit 2. ipsas secum merum XXIV 1. cecropios cydonea meli mela licet XXV 1. sumus molles nimium ditant (*sic!*) 2. inmiserum (u *e corr.*) XXVI 1. ditantia uentri 2. dabit XXVII 1. cariota XXVIII 1. tiberie torta mensa 2. erat XXIX 1. garriae senecte 2. summe XXX 1. et ruscae i magine lune 2. prestabit puero melle XXXI 1. lenticuli summere

frugis 2. degrege XXXII 2. belabiensem ipse XXXIII 1. treblanos 2. dominamur XXXIV 1. coniuncx XXXV 1. picene////// lucania porce 2. corona cibat XXXVII 1. cor citre sunt hęc 2. massili erat XXXVIII 1. surrupuit quę hędis 2. deprimmo colustra XXXIX 1. bacho 2. penas XL 2. haesperius XLI 1. pigre alumna 2. edolo desue XLII 1. libicis tubures 2. denomentanis XLIII 1. sub urbanis 2. quitibi libicis XLIV 1. sicubere 2. effluet uino XLV 1. silibicae 2. acciperet at ñc XLVI 1. preco qua 2. inadoptiuis persicca XLVII 1. sic *om.* 2. spongea XLVIII 1. lenamque L 1. tenero altricem deũtice LII 2. ceruicem caetera coquo LIII 1. ualebit 2. cocleas LIV 1. caeretana 2. me napis lauta LV 1. prope differt 2. peta sone LVII 1. nilia cum ridebit 2. trahit LIX 2. nihil nisi somnus LXI 2. atta genarum LXII 2. est *om.* LXIII 1. ma cresceret LXIV 1. steril 2. cybele LXV 1. aut haec 2. inlautoru LXVI 1. nec p duro 2. segni die ibi LXVII 1. inguinator quati LXVIII 1. galbula calami secretibus 2. ouam ero LXIX 1. numquam LXXII 2. duce to quo gulosis LXXI 1. penna gulosis *om. hoc loco* 2. quod forent LXXIII sua(?) LXXIV 1. aues LXXV 1. uolauit 2. si pala med LXXVI 1. sa por est *om.* LXXVII 1. cantatur cignus LXXVIII 1. cicadis 2. pra sini pur purionis LXXIX 1. inaduectos etiam aequorũ nullus 2. damare LXXX 1. nat insiculo murena LXXXI 1. patellar hom bum 2. hombus lacior LXXXII 1. uenim° 2. scito LXXXIII 1. libris quã 2. hunc scyllae LXXXIV 1. aequorei abaesus abundis 2. et terabile LXXXV 1. certe pe(*ex* o)lle prior gloria LXXXVI 1. pingata cute 2. deposito LXXXVII 1. deñro LXXXVIII 1. inuentisunt 2. caene LXXXIX 1. ianeus euganeis XC 1. laudet 2. lucri nacibus XCI 1. at accipiensis(?) XCII 1. tur dus siquid 2. attia primma XCIII 2. erit XCIV 2. inbelles damnae preda XCV 1. fera predarum 2. seuserix quod XCVI 1. Iic (*sic!*) erit ciparisse capristus XCVII 1. lalitio mater XCVIII *om.* XCIX 1. derupe 2. decipit C 2. erithrei CI 2. summis CII 2. munere cara *ex* cura CIII 1. thinni 2. siscom bri nontibi CIV 1. hymeti 2. asiluis CV 1. siculis media decollibus hyble 2. tulicet CVII *om.* CVIII 2. aganimede CIX 1. hoc decę sareis 2. iuleae quę CX 1. mur rina 2. summe hęctibi FALERNŨ · SETINŨ · FUNDANŨ · TRIFOLIŨ · CAECUBŨ · SIGNINŨ · MAMERTINŨ · VINA · TARRACONENSE

Ueber den Cod. Vindobonensis 3 saec. XV bemerkt Schneidewin prol. p. LXIX: 'est is quidem bonus liber pertinens ad

familiam C, a, sed cuius librarius multa ex deterioribus libris suscepit, corrupta saepe suo ingenio emendare indulsit. In eo quidem religionem suam probavit, quod quae legere non poterat vel sibi insanabilia deprehendebat, neglexit signata lacuna. Sic in Spectaculis proximus bonitate est H T.' In den 14 Büchern der Epigramme kommt die Wiener Hs. wohl nicht weiter in Betracht, da ältere und bessere Quellen in hinreichender Anzahl zu Gebote stehen; anders verhält sich die Sache im liber Spectaculorum, für den von alten Codices nur der Vindob. saec. X (H), der Thuaneus (T) und der Vossianus (R) vorhanden sind. Hier muss die jüngere Ueberlieferung zu Rathe gezogen werden; denn die Quelle, aus der sie den liber Spectaculorum hat, lässt sich nicht auf T zurückführen (H und R haben nur eine kleine Anzahl von Epigrammen), sondern basirt auf einer gleichberechtigten selbstständigen Handschrift. Nicht zu berücksichtigen natürlich sind alle diejenigen Codices, welche zur schlechteren Familie gehören (vgl. Schneidewin p. CXXV); nur die verdienen Beachtung, welche abgesehen von dem fraglichen Buche mit C, a harmoniren, wie es eben beim Vindob. 3 der Fall ist. Der älteste Vertreter dieser Klasse jüngerer Handschriften ist aber der Cod. bibliothecae universitatis Bononiensis (olim bibl. S. Salvatoris) Nr. 2221 saec. XIII—XIV[1]), der ausser Martial noch Claudian und Pseudovergiliana[2]) enthält (vgl. Ieep praef. Claud. p. LIII, wo der Codex mit Unrecht dem 15. Jahrh. zugesprochen wird). In dieser Handschrift stand zu Anfang von anderer Hand und im 14. Jahrh. eingefügt der liber Spectaculorum; doch ist nur das letzte Blatt erhalten mit Epigr. VII, 10 bis XVIII. Am Schlusse findet sich folgende für die Ueberlieferungsgeschichte interessante Notiz: 'Hii uersus in quodam vetustissimo ⁇ *allali (sollte wohl Martiali heissen) inuenitur qui ab aliis deerant.' Man vergleiche, was Schneidewin p. CV über die Fa-

1) Was Schneidewin p. CV und XCI über ihn sagt, ist unvollständig: er kannte nur einige wenige Lesarten dieser Handschrift.

2) Anthol. lat. 644—646 haben wir verglichen.

milie C, b bemerkt. Dieser Codex stimmt nun im liber Spectaculorum so genau mit dem Vindob. 3 überein, dass alles, was Schneidewin zum Lobe des letztern gesagt hat, in gleichem Grade von jenem gilt, nur dass jener noch um ein ganzes Jahrhundert älter ist. Das Nähere ergibt sich aus der im Folgenden mitgetheilten Collation, bei der kleinere Varianten, wie ae und e oder c und t, im Allgemeinen nicht berücksichtigt sind.

VII 10. saeuas *om.* VIII 2. pennas IX 2. rinoceros 4. erat cornu X 2. contaminare 5. tali (a *ex corr.*) 6. ingenium principis esse mitius esse feris XI 1. usus 2. inplicitam 6. fer[a]is XII 6. bachum XIII 2. suspirans 6. peremta *ex corr.* XIV *om.* XV 2. carpofori fuso[us] 4. inarthoi 7. pardus 8. c̃ laude poteram XVI *et* XVI b *cohaerent* XVI b 1. europē 2. alcidē 3. confert stemma iuuencas 4. honus XVII 1. suplex 3. iussus[ł u] 4. *ad* nostrum *adscripsit m. 2 in marg.* numen, *ad* deum *eadem* tuum XVIII 3. hircano 3. rapido 5. nichil XIX 3. cornuto ad ore[ł ab] 4. se[ic] XX 1. mirinum XXI 1. quicquid teatro 2. exibuit 5. adfuit inmixtum 8. itaque XXI b *om.* XXII 1. rinoceronta XXIII *adhaeret antecedenti* 1. quam 2. carpofori 3. geminos *om.* 4. hiron XXIV 1. horis 2. cui lux ipsa sacri muneris prima fuit 3. nec enio 5. spectes XXV b 4. dum redeo XXVI 3. recto] nexu 6. t[u]imere XXVII 2. *om.* 3. maraton neme 5. hidrae mors fuisset una 6. hinc percussa semel tota chimaera fuit *integer uersus exstat in mg.* 8. 9. *om.* 10. solueret esoniden solus et andromeden XXVIII 6. atque dm̃ triton saeuis *ex* saeuus 8. equis 11. fuces

---

II. Zu Pseudo-Apuleius.

Unter Nr. 92 der Bibliothek von Ivrea (Convolut verschiedener von Einbänden losgelöster Handschriftenfragmente) findet sich ein „fragmentum codicis omnium Ipporigiensium antiquissimi saec. VII continentis finem indicis ad collectionem

quandam remediorum pertinens“, wie es auf dem Umschlag benannt wird. Es ist ein Blatt in 2⁰, membranaceus saec. VII. Zu der im Folgenden mitgetheilten Abschrift bemerken wir, dass durchweg Minuskel für Majuskel gesetzt und die scriptura continua aufgelöst ist. Die Zahlen rechts auf der Vorderseite sind zum Theil gar nicht, theils nur sehr schwer lesbar; durch Sternchen werden die unlesbaren Zahlen, durch Fragezeichen dagegen die unsichern Lesungen angedeutet.

f^r: CXL ad intestinorum dolore XCIII

CXLI a ueretri pruriginem * * X(?)XCIII. CII
CXLII a ueretri dolorem I. CXXIII
CXLIII ad cauculi dolorem * * * * * VIII
ad pruriginem circa anum * * * * * *
si infas contristatus fuerit * I. XVIIII
a lumbricos IIII. XLV. LXIII * * * * * *
ad naue ne nausies XCIII
ad ne apes examinent VI
ad anguine remedia II
ad sciaticos uel coxarum dolore XCIII
ad (d *supra vers.*) liuores tollendos CI
ad inguen et intertrigene molles CI
ad eos qui purulentum excriant cum sanguine I
ad ossa fracta de corpore ducenda XIIII
ad periculum ad fungos CI
ad serpentium morsum I. II. III. XVI. XVIIII. XXXI. XXXV. LXII(?). LXX
ad omnium serpentium morsus XVIIII. LXXXVIII. XXIII(?) * * * XCVII. XCVIII
ad aspidis morsus XIIII(?)
ad serpentes exsugandos X * * V
ad serpentium morsus quid plagae inponas III. CV. IIII
ad uitia articulorum si pcussi fuerint II
ad morsus araneorum quos grȩci spalangiones vocant III

ad spalangiones qui uolant XCVIIII
f[v]: ad scorpionis (*prior* s *s. v. add. alia manus*) morsus I. LXIII. CXVI
ad coxarum dolorem XI
ad pedes si de itinere tumuerint I
ad pedum dolorem IIII. X. XI. XXIIII. XXXVIII. LXXII. CXIIII. CXVI. CXXVIIII
ad si qui febribus acerrimis uexatur XI. XVIIII. XXXVI. CXIII
a tumorem genuarum uel crudarum aut ubiubi tumuerit IIII
ad uipere morsus V. XXIIII. XXXV
ad articulorum dolorem
ad lentigines in faciem mulieris si habuerit XXI
ad dolorem genuum aut tibiarum uel talorum et pedum I. XXXII
ad perniones XLII
ad panaricia XLII
ad uerrucas sanandas XXXI. CVIIII
ad auorsus qui sibi facere voluerit CXIIII
ad elefantiosos LXXXV
ad frigore exustis XVIIII. CXV
ad utargos excitandos XC
ad antidotum uice accipias XC
ad pulices extinguendos CIII
ad hominem si sternatus fuerit a uino et incommodus fuerit CXVI
ad tussicos CVIGINTI SEX' EXPŁ.

Was den Inhalt dieses Fragmentes anlangt, so haben wir darin den Schluss eines Index zu des Pseudo-Apuleius Schrift 'de medicaminibus herbarum' zu erkennen. Die einzelnen Lemmata stimmen in der Regel mit denen des Textes vollständig überein und lassen sich aus ihnen leicht emendiren, während umgekehrt an andern Stellen der Text aus dem Index hergestellt werden kann. Bisweilen findet sich der Wortlaut des Lemma nur in einem der angegebenen Kapitel wieder,

unter den übrigen Nummern dagegen nur Ueberschriften ähnlichen Inhaltes. Einige Lemmata stimmen mit den angeführten Kapiteln überhaupt nicht zusammen, woraus man jedoch wegen der verschiedenen Redaktionen, die das Werk des Pseudo-Apuleius erfahren hat, nicht auf Versehen zu schliessen braucht. Die Vulgarismen in der Sprache sind nicht ohne Interesse.

III. Zur lateinischen Anthologie[1]).

Die im 727. Gedicht der lateinischen Anthologie gelöste Aufgabe[2]) scheint sich im früheren Mittelalter einer grossen Beliebtheit und Verbreitung erfreut zu haben. Es ergibt sich dies schon daraus, dass zwei dem Inhalte nach identische Bearbeitungen existiren, welche unverkennbar der älteren und besseren Fassung nachgebildet sind. A. Riese hat sie in der adnotatio critica mitgetheilt. Das von ihm gekannte Material lässt sich aber noch beträchtlich vermehren.

Zunächst bezeugt uns eine noch nicht benutzte Hs. aus Toledo, jetzt in der Nationalbibliothek in Madrid befindlich und 'Cason 14 Nr. 22' signirt, die Bekanntschaft des Gedichtes in Spanien. Der Codex ist nämlich in westgotischer Schrift saec. IX/X geschrieben und erweist auch durch seinen Inhalt spanischen Ursprung. Die Lesarten des Matritensis (nebenbei bemerkt der einzigen Quelle für das Gedicht des Corippus 'de laudibus Justini Minoris') gehen eng mit dem Einsidlensis zusammen, so dass die Kritik des Textes eine weitere Förderung nicht erfährt. Die Abweichungen von Riese's Ausgabe sind folgende:

1) Es möge gestattet sein, der Zugehörigkeit des Inhaltes wegen bei dieser Miscelle eine spanische Hs. heranzuziehen.

2) Die Aufgabe ist kurz diese: wie muss man 32 Objecte, von denen die eine Hälfte generell von der andern verschieden ist, anordnen, wenn beim Durchzählen allemal das neunte von derselben Art sein soll?

F. 140r: ITEM ALIVS $\overset{E}{M}$TRO EROICO 2. Sub intrarunt 3. exibuit 4, totque niger nigros more colores, s *m. 1 del.* 5. candidis 6. preuidet dicta 7. hęc 10. remobeuo e *ante* meum *m. 1 del.* 12. non alegat 13. commixta 16. candidus libini 17. trini fulcata 21. candidu libini 23. *ante* nigellos *m. 1* g *del.* 26. ingratus ad usque 27. adst 28. preditus

Nach Italien werden wir durch eine andere Ueberlieferung gewiesen, welche uns zeigt, dass die umfangreichere der von Riese abgedruckten Variationen nur der Theil eines grösseren Gedichtes ist. Noch im letzten Augenblick fanden wir nämlich in Ivrea bei Durchmusterung einer Miscellaneenhandschrift des 10. Jahrhunderts — Cod. Eporad. Nr. 37 — folgendes in leoninischen Versen abgefasste Gedicht, das wir gleich in verbesserter Gestalt mittheilen, ohne dabei in der Adnotatio orthographische Varianten weiter zu berücksichtigen. Da übrigens die Abschrift in Folge der beschränkten Zeit sehr rasch und ohne Revision gefertigt werden musste, so bleibt die Möglichkeit kleinerer Versehen nicht ausgeschlossen.

Disce fuisse duces, qui carmina nostra recenses,
Binos et comites pariter per callis euntes.
Unus enim niveus bis septem denique septus
Claris militibus, niveus quos texit amictus.
Alter erat piceus, similique nitore coruscus
Cinxerat hunc cuneus, numero quoque compar et unus.
Hinc pariter cuncti vicina nocte coacti
Devenere locum summi horroris in unum.
Tunc quis sit custos, quaerit carboneus heros;
Et niveus piceo momento hoc dixit in ipso:
Et reliqui rogitant vigilatum qui quoque pergant.
Lacteus arte nova mox ipsa dixit in hora:
Si quod volvo mea audieris modo mente serena,
Praemissa excubiae fient sine murmure sorte.

1—20. In der Handschrift stehen diese Verse in 2 Columnen mit mehrfach gestörter Reihenfolge. Die erste Columne gibt V. 1. 3. 5. 7. 9. 12. 13. 15. 17. 19; die zweite 2. 4. 6. 8. 11. 10. 14. 16. 18. 20. 2. unius iter per callis? euites 4. amicus 5. similit̄que 13. quid 14. promissa

Si sedet hoc animo, nobis ex omnibus ordo
Fiat et imperio sortis vigilemus ab ipso.
Et quemcumque vocat, sine mox cunctamine pergat:
Qui nonus fuerit, hic incunctanter abibit.
Tunc fuligineo cum coetu denique cuncto
Hoc placuit dictum fierique precatur id ipsum.
Ordinat hos idem et pulchrum sic dirigit orbem.

Der letzte Vers ist in Majuskeln geschrieben; in der Mitte darunter befindet sich ein einfacher Kreis. Es sollte ohne Zweifel dieselbe Figur gezeichnet werden, die Riese Anthol. lat. fasc. II p. XXVI aus dem Vossianus gegeben hat. Links von diesem Kreise stehen folgende Verse:

His ita dispositis mirabili in orbe videbis,
Si placet, ut cunctis ibidem constantibus albis
* *
Aethiopes ab eis sensim dirimi speculeris,
Sint ut in excubiis, si vis, per tempora noctis.
O comes insignis, tibi ludus hic puerilis
Ne, rogo, sit vilis, quamvis sis ore senilis.
Quique palatinis ludis sine fine potiris,
Redde vicem nobis per celsae numina prolis.

Rechts davon liest man das bereits von Riese edirte Stück:

Bis duo nam nivei praesunt et quinque nigelli.
His subponuntur clari duo postque secuntur,
Unius et tetri interimunt vestigia terni
Albi lacte magis, Maurus quoque nectitur ipsis.
Candidus inseritur niger unus et alter habetur,
His cristallini sociantur in ordine bini.
Tres titubant nigri lactantis robore victi.
Post duo corvini ac nivei sunt denique bini,
Orbem tunc furuus demum determinat unus.

---

15. oganimo 16. fuit 17. que cumqúe c̄tamine 18. quid 20. dictum *om. cod.* 21. dirigat orbe

2. si licet *lacunae nullum indic. cod.* 4. speu leris 7. ui /// lisque iniussis

2. clarido 4. quoque *om.* 6. cristalini 7. lantati 8. coruina craues̄

Die 3 übrigen von Riese gegebenen Verse fehlen. Es unterliegt wohl keinem Zweifel, dass die letzte Partie ihre Stelle vor der vorhergehenden finden muss.

Das bisher vorliegende Material reicht aus, um die grosse Verbreitung jenes Stoffes zu erweisen. Man ist aber bei dem Abschreiben und Neuverarbeiten nicht stehen geblieben, sondern hat auch andere Aufgaben in ähnlicher Einkleidung ersonnen und in Verse gebracht. In dem oben näher bezeichneten Matritensis findet sich unmittelbar hinter c. 727 der Anthologie ein ganz ähnliches, gleichfalls in Distichen abgefasstes Gedicht, das seine enge Verwandtschaft mit dem vorausgehenden auf den ersten Blick erkennen lässt. Hier wie dort finden wir den dux Candidus, welcher den andern, hier nicht mit Namen genannten Führer zu überlisten weiss. Worin die 'ars recens' bestanden, erfährt man nicht, da das Fragment nach der Exposition abbricht. Leider ist auch das Erhaltene ganz ausserordentlich verwahrlost und erscheint durch Corruptelen, Lücken und Umstellung beim ersten Lesen fast unverständlich. Wir haben uns bemüht, den Text etwas zu säubern: Andere werden Einzelnes noch bessern, vielleicht kommt auch noch einmal eine zweite Hs. zu Tage. Dass das Ineditum nicht vom gleichen Verfasser ist, wie Nr. 727, scheinen die Abhängigkeit in einzelnen Wendungen, die grössere Ungelenkigkeit der Sprache und die gehäuften Licenzen in der Hauptcäsur des Pentameters zu beweisen.

Idem forte ⏑ – dux quadam mane rubente
    Exuerat sterili membra sopore sua,
Purpureo vestis quae comptae tegmine texit,
    Adque suos tali famine fatus erat:

ITALIVS, *hoc est* item alius, *in titulo* *V.* 30—36, *quos post v.* 29 *posuimus, codex ante v.* 1 *collocatos exhibet* 1. *multa suppleri possunt, velut* valens ruente 2. stereli 3. *ad* porporeo *in margine adnotatum est* id est uerba uecere, *quam adnotationem* id est uerba fecerat *scriptam ad* famine fatus erat (*v.* 4) *referimus* uestisque compte 4. atque erat

'Surgite vos iuvenes: sterilem depellite somnum!'
    Increpat 'aduentat lux: vigilate viri!'
Hinc humeros rutilis heros oneraverat armis
    Protenus ostriferum linquerat atque thorum
Undeciesque virum secum deduxerat unum:
    Alter ab undecimo Candidus ipse fuit.
Qui simul egressi bis seni terve quaterni
    Tresve quater iuvenes robore gente pares
Cornipedum sulcant fulti gestamine flabra,
    Passibus aligeris lustra ferina legunt.
Silvicolas facili consternunt strage catervas:
    Sanguinis innocui funditur unda rubens.
* * * * * * * * * * * * * * * * * * * *
    Conglomerant nubes: fulgura crebra micant.
Altitonans summo resonat de vertice caelum,
    Dans proceri signum: 'tecta propinqua pete'.
Candidus hinc unam, fuerat quae forte propinqua,
    Grandine conpulsus ducit ad usque domum.
Quam prius arripiens exit dux inclitus alter,
    'Candide' qui dixit 'altera tecta pete!
Nam domus haec plures socios quam parvula nostros
    Non teget, ut rutilo lumine cuncta patent.
Sed qui mente viges artisque cacumina scandis,
    Duc mea sub tecta arte recente viros'.
Haec ait ille volens heros praediscere signis,
    Quo valet artifico Candidus ingenio.

---

5. iubenes sterilem, i *ex* e 6. arbienas *pro* aduentat *cod.: verum non indagavimus* 7. honeraberat armas, h *m. 1 deleta* 8. linquerat *intactum reliquimus consulto* 11. qui *ex* que bisseni 12. tres quater robore, *sine lacunae indicio* *post* pares *circiter octo litterarum ras.: videtur* temp— *scriptum fuisse* 15. siluiculas 17. *intercidit, hiatus vestigio nullo in cod.* 19. vertice rerum 20. peti 21. fueratque 22. ductus 23. arripiens *verbum fortasse* arreptam *tenens significare voluit* exit dux *scripsimus pro* eduxit: *explicabunt vel emendabunt versum alii* 25. hęc nsōs 27. que mente uige sacrisque 28. arce regente 29. hec aut herus prediscere

Talibus excepit dicens quem Candidus heros,
Multiplices volvens mentis in arce dolos:
'In tua tecta meos possum subducere cunctos,
* * * * * * * * * * * * * * * * * * * *
Viribus ingenium melius sed constat et armis:
Ingenio cuncta quaeque gerenda bona.

* * *

Zu den von Mommsen C. I. L. I p. 411 und von Schmitz Beiträge p. 307 ff. veröffentlichten Gedichten über die dies Aegyptiaci kommt ein neues aus dem Laurentianus S. Marci 249 saec. XIII. Der Codex enthält Lucan und am Schlusse Anthol. Nr. 679 R.[1]), woran sich folgende Verse anschliessen:

O miserum mortale genus. quis noscere possit
Que fugienda tibi que tuto rite sequenda
Dum res (s *ex* r) nulla manet sub //// p̃e[2]) tu quoque semper
Volueris et multa rerum de morte laboras.
Hoc uer̃ uiuis sed multa morte fatiscis.
???
At quia differris quedam nocitura cauere
Cogeris in quantum tua se uigilantia tollit
Que geminos in mense dies quoque timendos
Corporis in cura tradit ne fũdere cautus
Quisquam praesumat c̃ta de luce cruorem
Soluere uel uenerem salubrem aut temptare regestum.

---

31. quam candidos 32. uolens *V.* 34 *dictum erat:* 'sufficiunt enim ad id perpetrandum meae meorumque vires; sed' 35. ingenium, u *ex* o 36. queque

1) Varianten: 1. borce partes partes (*alterum* partes *del.*) plaustrum uertuntur angues 2. arthophilax 3. lira cępheus casiepia 4. andromede *v.* 5 *paene integer abscissus est* 7. cancer *in marg. m. 1* 8. libraque arcitenens 10. prochion 12. heridanique. Also dem Parisinus 5371 nahe stehend.

2. Doch wohl *tempore*.

Iani prima dies et septima fine minatur.
Principio februi quarta est et tercia fine.
Martis prima necat c' sub cuspide quarta est.
Aprilis decima est ūdenique[1]) fine timetur.
Maii tercia lux et septima fine cauetur.
In decima simul et quindena iunius occat[2]).
Ternam post decimam iulii fuge fineque denam.
Prima sub augusto nocet et de fine secunda.
Septembris ternam primo fuge cuspide denam.
Creditur october nocuisse diebus eisdem.
Nouembris quintam caueas et c'pide ternam.
Undena est capitis in fineque dena decembris.

Has egiptiacas antiquo nomine luces
Dicunt quod celi cura studiosior orbis
Egipti nocuas ex re persenserit illas.

Das eigentliche Gedicht berührt sich nahe mit Nr. 736 der Anthologie, während Vor- und Nachwort verschieden sind. Unmittelbar darauf kommt folgendes von mancherlei Verdachtsmomenten behaftete Fragment:

? ?
Versus super dep̃nsū ÷ hc̄ êe locum

Quinque secant celum zone qui partibus equis
Partes ciclorum quincuplus ordo secat
Cingens zodiaci mundanum zona tumorem
Diuorum atque hominum tangit ut̆mque meta
? ?
Speram ciclus obit imis et t̄minus horis
Et superis cursu girouagante foris
It per solsticium ciclus cursu reuocato[3])
Percutiens medium c' in orbe Cato
Non obliqua meant sed hn̄t q̃mq; meatū.

---

1) Schreibe: undenaque.
2) Etwa *obstat*?
3) Der Reim *revocato* — *Cato* ist vor allem verdächtig.

IV. Zu Optatianus Porfyrius.

Unter den wenigen Handschriften klassischer Schriftsteller zu Ivrea befindet sich auch eine Handschrift des Optatianus Porfyrius aus dem 10. Jahrhundert, die Lucian Müller nicht gekannt hat. Es ist der Codex capituli Eporadiensis Nr. 70 in 4⁰ membranaceus bipertitis paginis saec. X scriptus. Er enthält zunächst 'de sex dierum creatione libri VI.' Dann folgt die 'Cena Cypriani versificata', ein interessantes mittelalterliches Gedicht in Trochaeen, das 14 Columnen umfasst. Der Anfang lautet:

Qui que cupitis sal tantem me iohannem cernere
Nunc cantantis auditote iocantis adtendite.
Satiram ludam percurrens diuino sub plasmate
Quo Codri findatur uenter uos amici plaudite
Riserat qua cyprianus post felicem nineum
Thalamum logię septemque dotauit artibus u. s. w.,

der Schluss:

Solus petrus christo duce uincens damnans noxium
Herodem ananiam saphyram symonem magum.

Es schliesst sich daran ein kleineres Gedicht in 6 Distichen, das wir copirt haben. Ueberschrift: SUPPOSITIO EIUSDĒ IOHANNES AD PAPĀ, Anfang: Ludere me libuit ludentem papa iohannes, Schluss: Nunc hilarem populum musa iocosa boat.

Die folgenden fünf Columnen sind blank. Den Schluss der Hs. (16 natürlich nicht mehr zweigetheilte Seiten) bildet der Porfyrius Optatianus. Zuerst: I Alme decus mundi
????
. . . usw., In hac pagina . . . | Primus ad directū . . . | Princeps beate . . . | In hac pagina . . . Dann der eigentliche Titel:

PUBLIIOPTATIA
NIPORFYLIIPANA
GIRICVSDIREC
TVSCONSTAN
TINOAVGVSTO
INCIPITFELICIT̃

Die Gedichte sind aufs Sauberste und mit Hervorhebung der bedeutungsvollen Buchstaben durch Majuskel und rothe Farbe geschrieben. Leider haben die Ränder der zierlichen Hs. durch Feuchtigkeit arg gelitten, was bei den meisten codices in Ivrea der Fall ist. Sie müssen einmal zeitweise geradezu dem Regen ausgesetzt gewesen sein. Als Blattfüllung ist übrigens auf der ersten Seite nach der Vorrede an Constantin (Schluss: DISPONISSAECVLATOTO) ein Gedicht auf S. Brigida im 11—12. Jahrh. eingefügt worden. Es beginnt: 'Christe in nostra insula quę uocatur hębernia | ostensus est hominibus maximis mirabilibus' und schliesst: 'sancta brigida uirgo sacratissima in christo domino fuit fidelissima'.

Leider hatten wir keine Ausgabe zur Hand, um eine Collation fertigen zu können; auf gut Glück haben wir einige Stücke herausgegriffen und copirt, aus denen sich wenigstens das eine mit ziemlicher Sicherheit ergibt, dass diese neue Handschrift dem Bernensis sich eng anschliesst, also zu den besten Quellen der Ueberlieferung gehört. Wie eng beide Codices zusammen gehen, beweisen aus den von uns abgeschriebenen Stücken folgende Varianten:

Carm. X 5 hat der Eporadiensis *es fandi*, ebenso von erster Hand der Bernensis (e^{t}s fa^{u}ndi); ibid. v. 13 hat der Eporad. *tuierit*, der Bern. das nämliche von der ersten Hand (tu^{l}ierit); ibid. v. 21 gibt der Eporad. *et side*, der Bern. et s^{bi}ide; wobei zu bemerken, dass in allen diesen Fällen wenigstens nach dem Apparat bei L. Müller bloss diese beiden Handschriften die gleichlautenden auffälligen Lesarten haben. Auch carm. XV v. 2 hat der Eporad. und die erste Hand im Bern. *Augusti*, woraus die 2. Hand *Auguste* gemacht hat.

Dergleichen beweisende Uebereinstimmungen des Eporadiensis mit der ersten Hand des Bernensis wird eine vollständige Collation sicherlich noch viele zu Tage fördern. Auf der andern Seite fehlt es aber auch nicht an solchen Stellen, in denen der Eporadiensis vom Bernensis verschieden ist, indem er entweder mit andern Handschriften zusammentrifft oder auch ganz allein steht: eine Thatsache, die seinen selbstständigen Werth sicher stellt.

V. Zu Boetius de institutione arithmetica.

Dass wir für Boetius de instit. arithm. eine im Ganzen sehr gut erhaltene Ueberlieferung besitzen, ergibt sich aus der Vergleichung der jüngern Handschriften mit dem aus dem 6. Jahrhundert stammenden Turiner, ehemals Bobienser Fragmente dieses Werkes. Es sind dies zwei Pergamentblätter mit Doppelcolumnen; vom zweiten Blatte ist nur je eine Columne erhalten. Die Signatur ist 'theca F. IV 1'. Die erste Notiz darüber hat Peyron gegeben; vergl. dessen Schrift: M. Tulli Ciceronis orationum pro Scauro ..... fragmenta p. 137; weiter siehe Reifferscheid Wiener Sitzungsberichte 1871 p. 479. Im Folgenden theilen wir die wenigen Varianten mit, wobei die Friedlein'sche Ausgabe zu Grunde gelegt wird.

Das erste Blatt enthält den Text p. 150, 20 von *medietatem* bis p. 152, 5 (*maximi et*). Die Abweichungen sind:

22. sunt] sint 27. propinquior] propinquinquior 30. eom̄rum (o *ex* u, *ut videtur*) 151, 1. referunt] ferunt 2. ter XXVII] ter İXXVII 3. medietas] medietates 5. altrinsecus] altrī secus 8. unum] uno 13. numquam] nunquam *ut v. 17* 14. crescit] cres *in fine versus, sed delevit man. 2*, scit *initio proximi ex* cit. *man. 2* inpar inparem] i$\overset{m}{\text{n}}$parem i$\overset{m}{\text{n}}$parem (m *utroque loco man. 2*) 20. inpar *corr. in* impar *man. 2* procreabitur] procreatur 21. inpar] impar inparem] imparem 152. XLVII de armonica medietate *in marg.* 4. quemadmodum] quemammodum.

Für die dritte und vierte Seite ist es vorzuziehen, das Erhaltene ganz mitzutheilen. Am Ende ist der Schluss der Wörter oder Silben abgerissen. Fol. 2^{r} enthält:

extremitatib; ab q ui fit ex multipl cata medietateque tum eorum
diffe rentiae multipli catae restituunt illud quoq, quod m
dietas eadem suip te et a maiore uin tur et minorem psam super-
ueni non eadem autem parte minoris m norem transitum
maioris a maiore relinquitur qua omnes scilicet p prietates non
al rius nisi arithme tichae medietat sunt quod si sup rius
dicta memin rit lector ita ess indubitanter int leget rursus si i
ter eosdem X et XX constituam statim geometr medietas
cum su

Die Rückseite enthält p. 162 von Zeile 14 an; entsprechend der Vorderseite hat sie am Anfang Schaden gelitten. Erhalten ist:

tes redigantur et medietatis quan titate concrescant duplus inde
confi citur numerus ab eo qui ex solis mul tiplicatis extremi
tatibus procreatur atq, hoc quidem in terminis parib, con
stitutus est at ue ro si impares pro ponantur ut sunt et XLV
aptatus me dius XXV arithme ticam proportionē medietatemq,
con stituit. nam si sint VXX XLV eadem se se numerorum quã
titate termini tran sgredientur. et o mnis superius dicta
proprietas arithme ticae medietatis n his terminis cu toditur. sed
si XV umerum mediũ onam ut sint V. XV. XLV (?).

Ovid. metamorphos. 6, 82.

In der Erzählung des Wettstreites der Minerva und Arachne berichtet Ovid, dass Minerva einen Teppich gewebt (bezw. gestickt) habe mit der Darstellung ihres Streites mit Neptunus über den Namen des Landes. Er beschreibt nicht das fertige Bild, sondern erzählt, wie es unter den Händen der Minerva successive entstanden sei (*pingit* v. 71; *facit* 76; *dat* 78; *simulat* 80). Und zwar erzählt er, dass Minerva nach Darstellung des Locals 1) zweimal sechs Götter mit Jupiter in der Mitte; 2) das Pferdewunder des Neptun; 3) ihr eigenes Oelbaumwunder dargestellt habe. Auf die Worte:

Bis sex caelestes medio Iove sedibus altis
augusta gravitate sedent. sua quemque deorum
inscribit facies. Iovis est regalis imago.
Stare deum pelagi, longoque ferire tridente
aspera saxa facit, medioque e vulnere saxi
exiluisse ferum, quo pignore vindicet urbem.
At sibi dat clipeum, dat acutae cuspidis hastam,
dat galeam capiti, defenditur aegide pectus:
percussamque sua simulat de cuspide terram
edere cum bacis foetum canentis olivae:

folgt nun der Vers (82):

mirarique deos. operis [1]) victoria finis.

---

1) Ob *operi*, welche Lesart von Nic. Heinsius herrührt, oder *operis* besser beglaubigt ist, kann ich nicht entscheiden, ist für meinen Zweck auch gleichgültig; grammatisch erklärlich ist sowohl der Dativ wie der Genetiv.

Diese Worte enthalten m. E. eine bisher von Philologen und Archaeologen übersehene Schwierigkeit. Es muss nämlich *opus* ohne Zweifel von der Weberarbeit der Minerva (nicht etwa von ihrer Wunderthat) verstanden werden; denn von der Weberarbeit gebraucht Ovid dasselbe Wort nicht bloss v. 20 und 130, sondern namentlich auch v. 101 f., wo er den Rand beschreibt, mit welchem Minerva das durch vier an den Ecken (*anguli*) angebrachte Nebenbilder erweiterte Hauptbild umgeben habe:

circuit extremas oleis pacalibus oras.
is modus est, *operis*que [1]) sua facit arbore finem.

Ferner ist *finis* in v. 82 natürlich gerade so wie in v. 102 von der Beendigung dieser Weberarbeit (und nicht etwa von dem Ausgange des Kampfes der Minerva und des Neptunus) zu verstehen, indem v. 82 die Beendigung des Hauptbildes, v. 102 die Beendigung des ganzen Teppichs gemeint ist. Der Ausdruck *finis* bestätigt also die oben aufgestellte Behauptung, dass Ovid das Bild in seinen Theilen successive unter den Händen der Minerva entstehen lasse.

Hiernach müsste nun Minerva nach den vorhin aufgezählten drei Theilen des Bildes dargestellt haben: 4) das Staunen der Götter und schliesslich 5) ihren eigenen Sieg. Wie sich das Ovid als möglich gedacht habe, darüber schweigen die philologischen Interpreten vollständig. Bei allerdings flüchtigem Nachsuchen habe ich in Commentaren nur Weniges gefunden. In der Ausgabe des Crispinus (1689 in usum Delphini) heisst es in der Interpretatio „Atque fingit terram ictam sua hasta edere foetum albae olivae cum bacis: et deos admirari. Victoria *sua* finis operis.“ Aehnlich heisst es in der Ausgabe von Loers (1843): „victoria igitur *ipsi* (Minervae) ab dis adiudicata finem faciebat operis sive picturae in illa tela.“

Unter den Archaeologen hat neuerdings Stephani über unsere Stelle gehandelt und bekanntlich zu beweisen versucht, dass Ovid bei seiner Beschreibung die Darstellung des Streites der Minerva und des Neptunus im westlichen Parthenongiebel vor Augen gehabt habe. Er hebt im Compte-rendu pour l'année

1) Hier ist natürlich derselbe Casus nothwendig wie in v. 82.

1872 (Petersb. 1875) S. 80 hervor, dass Ovid „die Einheit der Zeit streng festhalte" und alle zur Vollständigkeit der Handlung nöthigen Elemente wirklich vor Augen führe „indem nicht nur die beiden Gottheiten gleichzeitig die beiden *σύμβολα* schaffen, sondern auch die Richter gegenwärtig sind und durch ihr *mirari* den entscheidenden Ausspruch thun." Er erwähnt hier die Worte *operis victoria finis* gar nicht, meint aber ohne Zweifel, dass der Sieg der Minerva durch das *mirari* der Götter ausgedrückt sei, so dass also nicht zwei, sondern nur ein neuer Theil zu den drei andern oben genannten Theilen des Bildes hinzukommen würde. Nun bin ich gern geneigt zu glauben, dass das *mirari* der Götter bildlich so dargestellt werden konnte, dass dadurch der Sieg der Minerva und die Niederlage des Neptunus significant ausgedrückt war; nicht aber vermag ich zu glauben, dass Ovid sich gedacht habe, Minerva habe dieses ihren Sieg über Neptunus ausdrückende Staunen der Götter bei ihrer Weberei zuletzt, nachdem die Figuren der Götter längst fertig waren, dargestellt. Stephani scheint diese Schwierigkeit gar nicht gefühlt zu haben und konnte sie auch nicht wohl fühlen, da er, wie seine oben angeführten Worte lehren, die Stelle des Ovid (freilich mit Vernachlässigung der Verba finita *pingit*, *facit*, *dat*, *simulat* und des gewichtigen Ausdruckes *operis finis*) so auffasst, als ob sie eine Beschreibung des fertigen Bildes enthalte, in welchem natürlich das *mirari* der Götter gleichzeitig mit den unter einander gleichzeitigen Wundern ist.

Auch Petersen, der Stephani im Uebrigen heftig bekämpft und namentlich leugnet, dass Ovid ein concretes Kunstwerk, geschweige denn den westlichen Parthenongiebel, vor Augen gehabt haben müsse, hat die von mir hervorgehobene Schwierigkeit nicht gefühlt. Denn er sagt (Arch. Zeitung N. F. Jahrg. 8, S. 117) in seiner Polemik gegen Stephani: „Aber dass Ovid die Entscheidung nur durch *mirari* bezeichnet, hält Stephani vielleicht für beweisend. Setzt Ovid denn aber nicht mit der ihm eigenen prägnanten Kürze hinzu *operi victoria finis*?" Aus diesen Worten kann man doch nur entnehmen, dass auch Petersen das Wort *victoria* in den Worten *operi victoria finis* in engste Verbindung mit *mirarique deos* setzt,

also ausdrücklich das thut, was Stephani ohne Zweifel stillschweigend auch that und nur desshalb nicht ausdrücklich sagte, weil er es als selbstverständlich ansah; dass also Petersen ebenso wenig wie Stephani der aus den Worten *operis finis* für die Interpretation des Dichters sich ergebenden Consequenzen sich bewusst war.

Ebenso wenig hat Schönfeld, Ovids Metamorphosen in ihrem Verhältnis zur antiken Kunst (Leipziger Inauguraldissertation [1876]) S. 25 die Schwierigkeit gefühlt; ja er scheint sogar zu glauben, dass in den Worten *operi victoria finis* der Ausgang des Kampfes der Minerva und des Neptunus bezeichnet sei; wenigstens umschreibt er den Sinn derselben S. 18 mit den Worten: „die Götter staunen über das Wunder, Athenas Sieg ist das Ergebnis des Werkes."

Die von mir hervorgehobene Schwierigkeit ist nun auf die einfachste Weise zu beseitigen, wenn man *Victoria* statt *victoria* schreibt. Dann ist das Letzte, was nach Ovids Bericht Minerva in dem Hauptbilde darstellte, die Siegesgöttin, die natürlich gedacht werden muss als von Jupiter gesendet und in bezeichnender Weise der Siegerin Minerva sich nahend. Das *mirarique deos* kann und darf dann nicht in nähere Verbindung mit den Worten *operis Victoria finis* gesetzt werden, ist vielmehr nur eine nachträgliche Vervollständigung des Berichts über die schon vorher als dargestellt erwähnten Götter; jene Worte fügen ein Moment hinzu, das Ovid als Dichter nicht eher geben konnte, ehe er nicht die Darstellung der Wunder berichtet hatte, über die (oder über deren zweites) staunend die Götter dargestellt waren. Dieses nachträglich hinzugefügte Moment dient dazu, um nachträglich anzudeuten, dass die Götter als Kampfrichter zugegen sind; aber nicht die Worte *mirarique deos*, sondern die Worte *operis Victoria finis* enthalten die Andeutung, dass diese Kampfrichter nicht bloss staunen, sondern auch eine Entscheidung fällen, in Folge deren die Siegesgöttin der Minerva den Sieg verkündet.

Ob die Vorstellung, die sich Ovid von dem Fortgange der Weberarbeit der Minerva hiernach machte, technisch correct ist, lasse ich dahingestellt; auf jeden Fall enthält die Schilderung derselben nicht eine so handgreifliche, auch dem

Laien auf dem Gebiete der Technik sofort auffallende Unmöglichkeit, wie es die Annahme ist, dass Minerva an den schon fertigen Figuren der Götter nachträglich das *mirari* dargestellt habe.

Von meinem philologischen Standpunkte aus glaube ich nicht, dass die Entscheidung der Frage, ob Ovid den westlichen Parthenongiebel vor Augen gehabt habe oder nicht, wesentlich davon beeinflusst wird, ob man *victoria* oder *Victoria* liest. Freilich hätte Stephani, der so wenig an die nahe liegende Möglichkeit die Nike in die Ovidische Darstellung hineinzubringen dachte, dass er von seinem Standpunkte aus das Vergessen der Nike Seitens des Ovid a. a. O. S. 93 entschuldigen zu müssen glaubte, für seine Argumentation die *Victoria* viel besser verwerthen können, als das *mirarique deos*. Gewiss aber hatte Ovid nicht bloss die Darstellung des Parthenongiebels, sondern auch Gemälde genug gesehen, in denen die Ertheilung des Siegs durch die personificirte Siegesgöttin dargestellt wurde. Denn solche Darstellungen waren überaus häufig. Sagt doch Stephani selbst a. a. O. S. 116: „Um die siegreiche Vollendung eines wichtigen Unternehmens anzudeuten, pflegte bekanntlich die alte Kunst unzählige Male Nike darzustellen, wie sie die siegreiche Person, bald von oben herab zu ihr niederschwebend, bald sich ihr zu Fuss nahend, mit einem Kranz oder Band schmückt.“ Mag man also in der Parthenongiebelfrage sich auf Stephanis Seite oder auf die seiner Gegner stellen, unter allen Umständen ist es viel wahrscheinlicher, dass Ovid in dem von Minerva gewebten Teppich den Sieg der Minerva über Neptunus durch die Siegesgöttin, als dass er ihn durch das Staunen der Götter dargestellt werden liess.

L. Lange.

Valer. Flacc. Argon. I, 174.

Unmittelbar vor der Abfahrt der Argonauten fordert Iason den Acastus, Sohn des Pelias, mit folgenden Worten auf mitzufahren:

“non degeneres, ut reris, Acaste,
venimus ad questus; socium te iungere coeptis
est animus; neque enim Telamon aut Canthus et Idas
Tyndareusque puer mihi vellere dignior Helles.
o quantum terrae, quantum cognoscere caeli
permissum est! pelagus quantos aperimus in usus!
nunc forsan grave reris opus; sed laeta recurret
cum ratis et caram cum iam mihi reddet Iolcon,
quis pudor heu nostros tibi tunc audire labores!
quam referam visas tua per suspiria gentes”!

Darauf folgt die mit einer kurzen Uebergangsformel eingeleitete Antwort des Acastus:

nec passus rex plura virum. “sat multa parato
in quaecunque vocas; nec nos” ait “optime segnes
credideris patriisve magis confidere regnis
quam tibi, si primos duce te virtutis honores
carpere, fraternae si das adcrescere famae.”

Ueber die Worte *sat multa parato* bemerkt der neueste Herausgeber Bährens in der praef. p. XVII Folgendes: „non potest *absurdius* fingi illo ‘sat multa’. nam aut una certe res aut omnia in navigationem necessaria ut pararentur potuit iubere Acastus. et ut traditum ‘multa’ per se *languidissimum* est, ita addito illo ‘sat’ plane fit *intolerabile.* cum V tradat ‘stat’, Valerio *reddidi* ‘virumst at’. deinde pro ‘multa’ *id quod sententia flagitat,* ‘cuncta’ *reposui.*“ Das klingt ungemein zuversichtlich und ist doch unzweifelhaft falsch. Statt den Schreibfehler des Vaticanus zu einer paläographisch nicht übeln, aber doch überflüssigen Conjectur zu benutzen, statt das durchaus unverdächtige ‘multa’ in ‘cuncta’ zu verwandeln, welches so

wenig vom Gedankenzusammenhange gefordert wird, dass es demselben vielmehr geradezu widerspricht — denn es ist bereits Alles zur Abfahrt bereit —, hätte der Kritiker besser gethan sich aus der Grammatik daran zu erinnern, dass ‘parato’ nicht nothwendig Imperativ sein muss, sondern auch Dativ sein kann. Dann würde er statt den Text, den er corrigiren wollte, durch die Schreibung

nec passus rex plura virum*st. at* “*cuncta* parato

zu corrumpiren, den Dichter richtig verstanden haben; derselbe wollte natürlich nichts Anderes sagen als: nec passus rex plura virum (*scil.* dicere). „sat multa parato (*scil.* mihi) in quaecunque vocas (*scil.* dixisti).

So haben die Stelle sowohl Heinse und Burmann, als auch Thilo und Schenkl verstanden, da sie an den nach Bährens so schwer verdorbenen Worten keinen Anstoss genommen haben. Missverstanden hat sie allerdings vor Bährens schon Slothouwer (animadversiones criticae) in den Acta societatis Rheno-Traiectinae (Tom. III. p. 168), der zu der Stelle bemerkt: „Mihi quidem hic nullum dubium, quin pro *parato paratos* legendum sit. Credideris *nos satis multa,* id est multum, *paratos esse* etc. Ita *multa* pro *multum* infra versu 757 huius libri et alibi et apud alios.“ Aber er hat doch wenigstens das Participium nicht verkannt, sondern nur die Ellipse des Verbum *dixisti* nicht erkannt oder für bedenklich gehalten. Ob aber Wagner und Pancoucke das *parato* richtig oder falsch verstanden haben, lässt sich nicht daraus erkennen, dass sie in ihren Ausgaben (Göttingen 1805 und Paris 1829) hinter *parato* ein Komma setzen und willkürlich *vocas* in *voces* ändern. Nach dem Grundsatze ‘quilibet praesumitur bonus’ ist indess anzunehmen, dass auch sie zu *parato* ergänzten *dixisti* und nur die Aufforderung *in quaecunque voces* für effectvoller hielten als den Relativsatz *in quaecunque vocas.*

Die Moral dieser Miscelle aber ist, dass Vorsicht die Mutter nicht bloss der Weisheit ist, sondern auch der Conjecturalkritik sein sollte.

L. Lange.

ΓΕΓΩΝΕΩ

In den Mélanges Gréco-Romains tirés du Bulletin de l'académie imp. des sciences de St. Pétersbourg Tome IV p. 304 heisst es:

„Wäre ein Präsens *γεγωνέω* in der classischen Zeit vorhanden gewesen, so würde sich wahrscheinlich mindestens eine Stelle finden, wo *γεγώνεον* oder eine entsprechende Form durch das Metrum gesichert wäre: so lange eine derartige Stelle sich nicht nachweisen lässt, können wir nicht umhin das von den alten Grammatikern angenommene und von gelehrten Dichtern gebrauchte *γεγωνέω*, zumal da es der Analogie widerstrebt, als verdächtig zu bezeichnen"

und kurz vorher:

„die alten Grammatiker waren über das in Rede stehende Verbum nicht hinreichend unterrichtet."

Eine Dichterstelle der geforderten Art liegt schwerlich vor, aber ein Stein kommt den gescholtenen Grammatikern und der Ueberlieferung unserer Homerhandschriften zu Hülfe, ein Stein aus Chios, dessen nach Kirchhoff's Urtheil aus der ersten Hälfte des 5. Jahrh. v. Chr. stammende Inschrift, nachdem sie zuerst in der griechischen Zeitschrift *Μουσεῖον* (Smyrna 1876) publicirt war, durch Kirchhoff's Güte Cauer in seinem 'Delectus inscriptionum Graecarum' p. 166 weiteren Kreisen bekannt machen durfte. Auf der zweiten Seite dieses Steins (b) stehen die Worte (Z. 7)

διὰ τῆς πόλεως ἀδηνέως γεγωνέοντες.

Es ist vom Ausrufen des Beschlusses der *πεντεκαίδεκα* die Rede. Bemerkenswerth ist, dass die für die älteste Geschichte der homerischen Gedichte so wichtige Insel Chios uns dies homerische Wort als ein volksthümliches aus alltäglichem Gebrauche bewahrt hat.

Georg Curtius.

LEIPZIGER STUDIEN

ZUR

CLASSISCHEN PHILOLOGIE

HERAUSGEGEBEN

VON

G. CURTIUS L. LANGE O. RIBBECK H. LIPSIUS

ZWEITER BAND.

LEIPZIG
VERLAG VON S. HIRZEL
1879.